

М

И

ЗИМА

1934

**Редагують: І. В. Дубицький і А. Крижанівський
Мистецьке оформлення Петра Холодного**

Видавець і відповідальний редактор Модест Куницький

НАТАЛЯ ЛІВИЦЬКА-ХОЛОДНА

З ФРАНЦУЗЬКИХ ПОЕТІВ

ЛЮІЗ ЛЯБЕ.

СОНЕТ.

Як тільки ввечері постеля біла
Мені спочинок бажаний дає,
Моя сумна душа з вязниці тіла
Спішить до тебе і з тобою є.

І чую я, що в тебе в грудях сила
Таємна та, в якій життя моє,
Що дав би ти усе, за чим тужила,
За чим ще й досі серце сльози лє.

О, нічко темная, ласкава пані,
О, відпочинку, повний тихих мрій,
Твори́ть що - ночи казки світ прекрасний.

Нехай же бачу образи кохані
Хоч у ві сні, коли нема надій
На те, що блисне промінь щастя ясний.

ШАРЛЬ БОДЛЕР.

СПЛІН.

Коли небо важке й непривітне від рана,
Наче покришка, тисне на душу мені
І цілим своїм обрієм дивиться тьмяно,
Пропускаючи день через хмари сумні;
Коли світ обертається в темну вязницю,
Де стоїть непроглядний і вогкий туман,
Де Надія конає в неволі, як птиця,
І літає у тиші, мов чорний кажан;
Коли дощ розгортає густі свої пасма,
Наче ґрати тюремні, високі й стрункі,
І коли мені мозок облутує рясно
Ненажерлива зґрая німих павуків,
Тоді раптом зривається й виє неначе
Похоронного дзвону скажений мотив,
Ніби духів бездомних заводить і плаче
Безнадійний, упертий, нерадісний спів.
І жалібні походи беззгучно й поважно
Дефілюють в душі, наганяючи страх.
Вже Надії нема. Тільки Розпач звитяжно
В мій похилений череп вбиває свій стяг.

КОТИ.

Закохані палкі і вчені мудроокі
Кохуються завжди, в запізнених літах,
В могутніх, пишних і розпещених котах,
Що люблять, як вони, тепло, вигіддя й спокій.

Приятелі науки і розкоши втіх,
Вони шукають тиші й ночі таємницю,
Ереб запряг би їх в жалібну колісницю,
Як-би зламати вмів шляхетну гордість їх.

В мрійливих позах люблять марити й мовчати
Ці сфінкси—велетні, що в затишку кімнати,
В лінійній самоті, снують свій сон ясний;

Їх плідні стегна повні іскорок магічних,
І зорі золоті, немов пісок тонкий,
Виблискують неясно в їх очах містичних.

МОРІС РОЛІНА.

ДЖОКОНДА.

В цих барвах криється безмежна таємниця,
З них точиться отруйний, нездоровий чар.
Ці очі пестять і палають, ніби жар,
А потім знов холодні і тверді, як криця.

Це зло таємне, зло, якому все кориться,
Блідий вампір, кривавий витвір злих примар,
Який серця катує і приймає в дар,
І з уст якого поцілунком яд слизиться.

Пекельний цей портрет вразив мене на вік,
І в цій гарячці не pomoже жадний лік,
Десь глибоко в душі живе його принада.

І як туман над прірвою тремтить тонкий,
Так блимає в уяві хворій і палкій
Непевний і зрадливий усміх жінки - гада.

А тепер я сиджу ось сам, спокійно, під деревом, і мене не тривожить думка, що вона пішла без мене до лісу.

Так я сиджу і думаю, і посміхаюся сам до себе.

*

*

*

Увечері несподівано приходить Василь. На ньому сірий модний капелюх з вузькими крисами і яскрава шикозна краватка.

Він входить, розглядається по хаті й незадоволено буркоче:

— А проте, як ти погано живеш. Навіть сісти немає де.

Врешті він сідає на ліжку, підтягає штани й перекладає ногу на ногу. Потім виймає хустку і обтирає піт з лица.

— Так, говорить він. Добре таким, як я. Нічого не робити й грітися цілий день на сонці. І десь від когось одержувати гроші. А ось йому доводиться цілий день працювати. Потяг за потягом. То з Варшави, то зо Львова. Ну, і потім праця в канцелярії. Приходить пошта — треба передивитися кореспонденцію. І все мусить бути в свій час, бо залізниця не знає спізнення.

Він зідхає й закурює цигарку.

— А головне, що ніхто не хоче оцінити цього. Всі думають, що начальник станції тільки те й робить, що ходить в червоному кашкеті.

Так він сидить і говорить, і я не слухаю його. Але, згодом, він змінє тему:

— Ага, він хотів мені розповісти. Вчора він знову бачив оту графянку з вілли. І знову вона була з поручником. Його дивує смак цієї панни. Що вона могла знайти в поручнику!

Він криво посміхається.

— Зрештою, що тут говорити. От як кожна звичайна баба, що хоче спіймати чоловіка.

Я говорю тихо:

— Так, і я бачив її, але чи це нас торкається?

Ми сидимо й дивимось один на одного.

За вікном сідає сонце. Сосни шумлять біля хати. Товаровий потяг напружено й важко йде через міст.

Враз Василь встає і його годос повний обурення:

— О, він знає, що я йому ні в чім не хочу признатися. Адже-ж я колись любив її. А йому про це не сказав ані слова. Ну, що-ж, видно він і не заслуговує.

Він вбирає капелюха, ходить так по кімнаті й докоряє мені:

— Всі ми, з міста, однакові. Пани, що й говорити. Хоч і кишені діряві часом. Що його зо мною звязало. Він і сам не знає.

Я посміхаюся:

— Так чого-ж ти ходиш до мене?

Його лице червоніє:

— Колись я був іншої думки про тебе — буркоче він.

В дверях він глузливо скидає свого капелюха.

— Прощайте, пане... Він називає моє прізвище.

Він підкреслює слово „пане“ й на його лиці малюється задоволення.

— Так, і він часом вміє постояти за себе. Але я справді не знаю, що з ним сталося.

*

*

*

Вдень я зайшов до крамниці. Була неділя і в крамниці роїлося від людей. Навіть на вулиці стояла юрба. На зрізаних дубках, біля самих дверей, сиділи старі, поважні дядьки в солом'яних брилях і курили свої люльки. Баби й дівчата, в твердих, кольорових спідницях і чистих недільних сорочках, стояли осторонь і пересміхувалися.

Що-неділі тут, біля крамниці, збирається трохи не ціле село. Тут обмірковуються всі найважливіші справи і тут ви можете довідатися про всіх усе, що вас цікавить. Крім того в крамниці можна трохи витратити грошей, перемочити горло й набути цілком дешево, по „свійській“ ціні, або ремінний батіг, що його трохи чути дьогтьом, або шмаровидла для чобіт, або яку-небудь іншу, не менше потрібну в господарстві, річ.

Я ввійшов і, хоча крамниця була захрясла людьми, для мене одразу знайшлося місце біля самого крамаря, і старий Іван підбіг до мене:

— Го-го, паничу! І ви завітали!

Але старий Іван був вже на доброму підпитку. Він хутко покинув мене й чіплявся до дівчат, що вибирали стрічки.

Крамар подав мені руку.

— Як йому приємно бачити мене! Чим він може служити? В нього є все. Як приїхали пани на літо, треба було побільшити крам. Вчора, наприклад, хотіли купити помаранчів. І ось, приходить жінка акцизника, та, що, шо-літа, мешкає у Архипа на горі, й говорить:

— Ні, тут напевно немає помаранчів.

А він спокійно бере скриньку з полиці й показує їй. І всі побачили, що там були правдиві помаранчі. Та навіть кращі ніж у жида в місті. Бо він виписує просто із столиці.

Крамар був приємною людиною й завжди посміхався. Окрім того він знав усе й ціле село тримав в своїх руках.

— Грицьку! — говорив він хлопцеві. — Підино до війта та скажи, щоб він зайшов до мене.

І що-б ви думали. Війт заходив до крамаря. Так його всі шанували.

Старий Іван підморгував мені:

— Подивіться-но! Ось які гарні дівчата у нас на селі.

Дівчата сміялися й соромливо закривалися хустками.

Я купив їм зернят і орехів.

Тоді вони осмілилися й тоненькими голосами почали мені дякувати. Були вони всі свіжі й здорові, і пахло від них чистою білизною, залежалою в скрині.

Я присунувся до одної, що стояла як-раз біля мене і обняв її.

Це була висока струнка дівчина й вона вже давно подобалася мені. Вона завжди була чисто вбрана й мала такі білі здорові зуби. Груди її були тверді й маленькі, а повні литки тремтіли, коли вона йшла.

Вона відвела мої руки й трошечки образилася:

— Вам би все жартувати, паничу!

А крамар засміявся й сказав:

— Ач, яке незаймайло! Подумаєш! А минулого літа хто крутився з поповичем? Га?

Крамаря всі шанували. Ніхто й думки не мав на нього образитися. Всі тільки розсміялися, а Іван одразу почав докоряти дівчатам, що вони за мало зважають на мене.

Старий Іван дуже любив мене. Особливо після того, як я дав йому трохи грошей на нову дубельтівку. Правда, дубельтівки він не купив і властиво заробив на цьому лише крамар, в якого

— А будеш ти мовчати п'яного!—гукнув крамар і навіть вдарив своїм пухким, з работинням кулаком по столі.

Але тут вмішався я й запропонував випити по чарці. Іван одразу замовк, а крамар сквапливо наповнив дві склянки з грубого зеленого скла.

Ми випили по першій і по другій. І Іван знов почав жартувати з дівчатами. Так ніби нічого й не сталося.

Я запитав його про ту, що так мені сподобалася.

— А що скаже панянка з гори, посміхнувся Іван і додав, облизуючи вуса:

— Але, як-що це вас цікавить, то вона називається Ганна. Тільки ось з хлопцями не ходить і тримає себе чисто. Ну, та це вже від вас самих залежить.

Ми випили ще по чарці. До нас пристав крамар і я звелів дати цілу пляшку.

Крамар сидів і говорив самі приємні речі. Він говорив, що я мабуть багата людина і з доброю родиною. А може я вчуся на адвоката або й на самого лікаря? Хе - хе! Він це одразу бачить. Йому вистачить тільки подивитися й він вже знає, що за людина з ним балакає.

Дівчата стояли й слухали. А Ганна скося зиркала на мене.

Старий Іван закликав її, і вона також сіла біля нас. Спочатку вона не хотіла пити:

— Ні, ні! Що подумують в селі про неї! Адже-ж вона не яка-небудь, що не з кожним!

А потім вона теж випила чарку. І так мило кривилася при цьому:

— Гей, яка несмачна горілка. І як теж люди можуть її пити!

Тоді я знов обняв її. І вона вже не пручалася. Тільки трошки здригнулася при цьому.

Я сказав їй, що в неї зовсім панські руки. М'які й білі. І уста такі, що їх приємно мабуть цілувати.

А крамар зареготався й помацав її за коліно.

— Ні, ви подивіться, які в неї білі коліна!

Тоді вона скрикнула й втікла.

А крамар сидів, сміявся й говорив, що у нього самого гарна жінка, і що йому нічого не треба шукати на боці. Ось він коли-небудь її зо мною запізнає. Тільки його жінка не така, що буде з будь-ким цілуватися, або що-небудь там таке. О ні! Вона ніколи цього собі не дозволить. І вдягнутися вона вміє. Не те, що інші.

Крамар говорив і говорив. І ми пили пляшку за пляшкою.

Він гукав на мужиків, що прийшли щось купувати:

— Почекайте! Хіба ви не бачите, що я зайнятий!

Мужики ставали в куті, чадили махоркою й чекали. А крамар пішов до світлиці й приніс звідтіль грамофона з великим червоним розголосником. Грамофон хрипів і затинався, мов старий, беззубий дідуган, що давно вже стратив пам'ять і мову, але нам було весело й легко, і ми співали так, що аж в вікнах дзвеніли шибки й собаки гавкали на подвірі.

Так ми просиділи до вечора.

Крамар вивів нас за двері, а мужики з пошаною здіймали шапки й бажали нам доброї ночі.

Іван ледве тримався на ногах. Напився він дійсно до відброду. І язик у нього плутався.

Ми вийшли з села й пішли на ріку.

Був тихий вечір. Сонце сідало за далекими лісами. Через ріку, по червоній від сонця воді, по волі плів порон з возами.

Враз я відчув свою близькість до всього — до села, до ріки, до вечірнього крайовиду, до

Івана й до крамаря. Мені зробилося легко й радісно, і я приобіцяв дати Іванові ще грошей на рушницю. А Іван цілком зворушився і очі його стали мокрі від сліз. Він говорив, що конче купити собі рушницю. Тоді йому сам навіть граф не перешкодить. Він ходитиме по лісах і стрілятиме дичину. А потім повезе до міста й продасть жидам. Хо - хо! Хіба на дичині написано, з яких вона лісів!

Старий Іван був добрим чоловігою. Серце він мав дитяче, а очі сині й безжурні. Дхнув він лісом, дьогтем, хлібом і горілкою. І коли я хочу пригадати собі його, я завжди пригадую цей його запах. Лише тоді в думках встає ціла кремезна його постать, поморщене лице, маленькі хитрі очі й руда просива борода, що незугарно куйовдилася на підборідді.

Авжеж, добрим чоловігою був старий Іван. І багацько я з ним попомандрував лісами. Він знав кожную стежку й кожную закутину в цілій околиці. Він знав таємниці звірів і рослин. Знав, коли буде погода, коли вітер, а коли дощ. Він був частинкою всесвіту, частинкою природи, простим нащадком своїх далеких предків, що ось, сотки років тому, сиділи тут, в глибоких пушах, і жили своїм безтурботним, спокійним життям. Тепер ліси панські і в лісах повно панських лісників у зеленій уніформі. Але Іван живе з лісу, і що йому панські лісники. Він розставляє пастки на зайців і лисів, рубає кремезні сосни, збирає ягоди й гриби. Тільки прострілене плече та перебита нога говорять про несподівані зустрічі в лісних гушавинах... А коли заведеться гріш в кишені, гульмом гуляє Іван дні й ночі, і сам лисий дідько здається йому тоді братом. Хо - хо! Що йому, справді, панські лісники й крамар, і сам навіть старий граф, що наїжджає сюди кат-ма звідки...

— Еге, правив Іван. Запридух, а не горілка. І де теж крамар отакої дістає?

І враз він почав белькотати таке, що я вже ніяк не міг второпати.

Він говорив про крамаря й знову згадував про рушницю, якої йому так і не вдалося купити.

— Бреше в живі очі! — кричав Іван. — Бреше й людей обдурює. Живіт собі випасає. Жінкою хвалиться. А жінка його остання повія. Цілий рік вже з поліціантом водиться! Він ще коли-небудь виведе того крамаря на чисту воду.

Я, як міг, потішав Івана. В мене також брєніло в голові і я ладен був підтримувати всяку балачку.

— Крамар і мені не сподобався. Еге-ж! В нього очі немов у лиса, а пика так і розпирає салом. А що-до жінки, то ми її крамареві відібемо. Буде він знати, до сто-біса, як людей горілкою труїти!

Ми вилізли на гору. І там Іван попрощався зо мною.

— Що-ж, не випадає йому ходити п'яним між людьми.

Він постояв ще трохи й непевними пальцями силкувався скрутити цигарку.

А я повернув в бік і пішов своєю дорогою.

Враз, я побачив білі мури віллі. Я йшов і співав, і мені було дуже весело, і я думав про ті дні, що ще передо мною і про ті також, що вже промайнули, і що вже ніколи не вернуться. Потім я подумав про те, що мене, властиво, ніщо не вяже ні з місцем, ні з людьми, що я можу ходити по світі й вибрати собі місце побуту так, як примхуватий міщанин вибирає собі помешкання.

— Ні, тут за мало дерев і за багацько води! А тут, бачите, мені не подобаються люди. Тут

люди скупі й нецікаві, а дівчата роблять горді й насторожені міни, коли до них залицяються.

Ні, дякую. Я піду далі!

Я не дійшов до хати й залишився в лісі. Я мав чудове ліжко з моху й трави. Над собою я мав небо й зорі, а в вухах спокійний шум лісу.

Так минула неділя.

...А другого дня ввечері я стрінувся з Ганною. Вона йшла з міста й несла черевики в руках. Тепер я розглянув її краще й вона мені ще більше сподобалася. Я побачив, що в неї чорні брови, великі карі очі й червоні соковиті уста. Ні, далєбі, таких уст я вже давно не бачив у жінок.

Отже я вийшов з-за корчів і зачіпив її.

— Добрий вечір, Ганно, сказав я.

А вона засміялася:

— О, вона все ще п'яна від тої горілки, що вчора випила.

Вона зупинилася нерішуче і я бачив, як хвилювалися її груди.

Під сосною я поцілував її і мушу сказати, що мені зовсім не було неприємно. Навпаки. Вона так ніжно тулилася до мене, та все повторювала моє ім'я. А її уста як-раз пасували до моїх і були власне такими дівочими устами, що цілком віддаються в поцілунку.

Я запитав її, чи вона не прийшла-б до мене вночі. Моя хатинка стоїть зовсім осторонь від села. Ніхто й не побачить, як вона приходить. У мене так гарно й затишно. Я їй нічого не роблю. Я сидітиму зовсім спокійно й куритиму свою люльку. Ну, може трошки її поцілую, коли вона сама цього захоче. А потім, я подарую їй велику хустку в червоні басамани, найкращу хустку, яку тільки можна знайти в крамаря. Я можу купити їй ще й спідницю. Що-ж, мене стати на це все.

Вона слухала й вагалася.

— Ні, в селі можуть довідатися. І так вже всі говорять, що вона крутилася торік з поповичем. А це неправда. Вона тільки два рази пішла з ним на цвинтар увечері. Та нічого й не було. Він її навіть не поцілував.

Вона піднесла свої черевики й ще раз сказала:

— Ні, з цього нічого не буде.

Я посміхнувся:

— Ну, що-ж, як хочеш. Тільки ти все-ж подумай про мою хатинку. Ти напевне знаєш, як дійти туди.

Я обняв її ще раз і вона зідхнула:

— Чому вона побачила мене там у крамниці? Ось, як би я міг її взяти з собою до міста. Вона вміє варити й могла-б слідкувати за мною. Егеж, моя білизна завжди була-б чистою і на кухні був би порядок.

Ми стояли так довго й слухали, як шумлять сосни. Раптом вона вирвалася й знову повторила:

— Ні, з цього напевне нічого не буде!

Я стояв і дивився, як вона йшла. Вона ступала легко й не оглядалася. Стежкою вона завершила до села. І її сорочка ще довго біліла в п'яті.

*

*

*·

Одного ранку я знайшов під дверима лист. Я розірвав коверту. Це був лист від Ріти. Я не хотів вірити. Але це дійсно був її лист. Ті-ж знайомі дрібні літери, з такими непевними закрутками, і той же запах перфум.

Вона писала, що так довше не може бути. Я мушу прийти до неї й поговорити з нею про все. Вона гадає, що в пам'ять минулого я пови-

нен це зробити. А втім, вона дуже хвора, їй тяжко, вона думає про різні речі й не може заспокоїтися. Хіба я не буду такий немилосердний і прийду?

Я посміхнувся:

— Ні, це вже мене не зворушує.

А проте, я таки пішов. Я вдягнув нову сорочку й причесався. Я взув навіть свої найкращі черевики підбиті цвяхами. І краватку я пов'язав дуже дбайливо. Все-ж, я йду до жінки.

Потім я йшов під гору й співав. Мені було весело і я думав про те, що життя властиво гарне й легке, тільки нічим не треба перейматися, ні на що не звертати уваги.

Життя таке, яке воно є. Його ніхто не змінить. Приходять філософи й говорять:

— Ми знайшли істину.

Але вони вмирають і вмирає їх філософія, і люди все живуть так, як жили сотки й тисячі років тому.

І ось стоять ліси, течуть ріки, падають дощі й світить сонце. І ніхто не потрапить змінити цього.

Коло вілли було порожньо. Пражило сонце й нікого не було ані на подвірі, ані в сінях. Двері теж не були зачинені. Я знявся по сходах і йшов просто до її покою.

Еге-ж, в добрих гараздах живе Ріта. Всюди килими, старий бронз, образи й портрети. І нікого немає, хто-б міг натішитися з цього. Вона сама. В домі ще тільки старий слуга, покоївка та куховарка. Ну, і два робітники на подвірі. Але всі вони мешкають окремо, і в віллі, що має п'ятнадцять покоїв — глухо та порожньо.

Я опинився перед її кімнатою. І раптом у мене забилося серце... Що-ж, я можу собі на це дозволити. Скільки разів я ходив сюдою і скільки ночей я переспав там за дверима.

Я посміхнувся й ввійшов. А проте, мені було трохи ніяково.

Вона підвелася мені назустріч і дещо змінилася на виді. Може трохи зблідла.

Була вона в широкім кімоно й легких ранішніх капцях. Навмисне розпустила своє руде волосся, а рука її дрижала трохи, коли вона подала мені її.

— Як добре, що ти прийшов, сказала вона. Ось уже третій день, як я лежу та все думаю про тебе. Правда, ти прийшов, щоб трохи розважити мене?

Вона задумалася й взяла мене за руку.

— Може ми навіть підемо разом купатися. Як ти гадаєш?

Я сидів і дивився на неї.

Адже-ж вона цілком не змінилася. Вона так само говорить і так само сміється. І очі в неї ті-ж, що були колись, ті-ж великі, зеленкуваті очі з вогким, ніжним полизком, очі жіпки, що любить і прагне.

Чому-ж мені вже не хочеться бути з нею тим, ким я був раніш? Чому мені не хочеться підійти, обняти обіруч її стан, слухати її вередливого голосу й чути її долоні на своїх скронях? Вона певне чекала того, бо-ж я бачив, як їй хотілося, щоб все було, як колись.

Враз, вона встала й підійшла до фортепіана.

— Ось я заграю твоє улюблене, сказала вона. І все буде, як раніш.

Вона дійсно заграла тихо й смутно.

Вона заграла так, як грала колись, коли ми були самі й словами вже не хотіли говорити про любов.

Руде волосся горнулося до її плечей, вилискуючи золотом на сонці.

Стиха вона говорила:

— Ідуть дні й вона не знає що з собою зробити. Вона не знає, чи їхати до батька, чи залишатися тут. Їй так страшно одній в великій віллі. За вікнами шумлять сосни і їй все здається, ніби хтось ходить по кімнатах. Може-б я перебрався сюди на короткий час?

Вона перестала грати й поклала свою руку мені на коліна.

— Як часто вона бачить мене у сні. Їй сниться, що я несу її на своїх сильних руках і цілую її волосся.

Вона засміялася:

— Як-би це виглядало, коли-б я зараз взяв її на руки!

Я сидів, курив і мовчав.

Все було, як раніш. Нічого не змінилося. Тільки серце моє билосся рівно.

Але ось, вона вийшла з кімнати. І я почув її голос з салі. Вона кликала мене:

— Ходи-но сюди!

Справді, вона стояла в салі перед розхиленим вікном і я побачив її профіль тонкий і расовий.

Вона стояла й дивилася на ріку, на далекі поля, на сині ліси, що виринали ген за полями й лягали тонкою смужкою на обрії. Потім, за ними, за лісами, були хмари, такі молоді й кучеряві, було прозоре, глибоке небо, блискуче й радісне від сонця. Вона дивилася також і на хмари, і я думаю, що їй хотілося бачити мене трохи іншим.

— Так, сказала вона. Властиво нам вже давно треба з собою поговорити.

Тоді я посміхнувся:

— Ні, Ріто! Здається, що нам вже нема про що говорити.

Я сказав:

може попросити ще й в батька. Ми поїдемо кудись далеко. Може на Соломонові острови, може до Нової Зеландії, й забудемо про те, що в нас коли-небудь були суперечки.

Міцно вона притулила мою голову й устами впиалася в мої уста. Так, що у мене дорешти закрутилося в голові. Що-ж, до-лиха! І в мене, адже-ж, тече в жилах кров...

Але, я відірвав її руки і встав.

— Прощай! сказав я. Можеш розповісти про все своєму поручникові!

Вона скочила до мене й заплакала:

-- О ні, ні... Я пожартувала про поручника. Не йди ще!

Я розсміявся навмисне байдуже й повернувся, щоб іти.

Та Ріта прожогом кинулася до дверей і в очах її блиснув смертельний жах. А лице зблідло й зробилося брідке.

— Не йди, зашепотіла вона. Не йди ще!

А далі вона скрикнула й ціла затрусилася немов у горячці.

— Ні, говорила вона. Ти бачиш, я тебе прошу. Ти бачиш, як я понижуюся!

Вона плакала і обіймала мене. І руки її були зимні мов лід. Раптовний вітер тріснув вікном і вона здригнулася.

Я відчув, що мені треба щось сказати.

— Так, так, сказав я. Ти ось краще заспокойся. Напевне ти знайдеш собі ліпшого хлопця за мене. А втім, яка користь з мене, для такої панни, як ти. Мене не втримаєш на ланцюжку. Адже-ж ти знаєш, яка в мене натура. Я не зношу, коли хтось пориває руки на моє життя. Так ось, я кожної хвилини можу піти собі геть і навіть не попрашаюся.

Я попестив її волосся.

— Ну, пусти-ж мене й бувай здорова.

Але вона повернула голову й зненацька
впялася зубами в мою руку. Це сталося так не-
сподівано, що я не встиг вихопити руки.

Я скрикнув і відштовхнув її.

Біля пальців червонів слід від її зубів.

Одна мить, і я був за дверима.

— Боягуз, гукнула вона мені вслід. Тільки
тебе й стати, що на залицання до мужичок!

Я йшов лісом і думав:

— Хутко-ж вона довідалася про Ганну.
А здається нікого й не було при тім, як я цілу-
вав її.

Ноги мої поринали в піску.

Радісно пахли сосни смолою й молодістю.
З ріки тяжко гудів вантажний пароплав.

Я йшов і серце моє билосся спокійно.

Так я дійшов до села, а там вирішив завер-
нути до крамаря, щоб вишити чарочку й заку-
сити.

О, як мені хотілося їсти!

*

Стояли дуже гарні дні. Пятнадцять годин бігло
сонце по безхмарному небі і врешті заходило ве-
литенським червоним
колом, десь за далекою
смужкою синіх лісів.
Тоді день розпливався
в тінях і на землі
лягав вечір. Гарячий
пісок мертвів і таємни-
чо-непорушними зда-
валися на ньому людсь-
кі сліди.

Увечері я звичайно ходив на ріку. В мене
було своє улюблене місце, де я сидів годинами,
думав і дивився.

Часом пропливав пароплав. На ньому горіли вогні і я чув людські голоси, сміх і команду капітана. Перед мостом пароплав ревів і згинав свій димар. Він зникав у вечірній імлі і мені здавалося тоді, що це легендарний „Голянець Літун” десь на південних морях...

О дев'ятій годині, в санаторії за рікою дзвонили на вечерю. Потім, ще за годину, через міст довго йшов товаровий потяг. Паротяг викидав міріяди іскор, тяжко зідхав і свистів на закруті. А я сидів і дивився...

Мені трудно розповісти тепер, про що я тоді думав. Ні, напевне, я навіть ні про що не думав. Я ось просто сидів, втягав в себе тишу, дихав свіжим вітром і мовчав. Все мовчало в мені і я сам собі здавався далекою й нерозгаданою людиною.

Так! Хіба я знаю, що зроблю з собою за кілька днів. Хіба я певний того, що ось одного прекрасного ранку, мені не прийде до голови яка-небудь очайдушна ідея і що я не схочу її здійснити.

І мені хотілося сміятися.

О, які дурниці говорять ті, що пропонують пізнати себе самого.

Пізно вночі я вертав до дому. Я розпалював собі вогнище й варив молоко. Вже всі спали і навіть в санаторії гасли вогні. Але я не міг спати. Що-ж, на це я матиму час, коли прийде старість і коли мені обридне життя. Тоді йти-муть інші дні — сірі й давно знайомі, тоді й люди перестануть мене цікавити, тоді все стратить свою гостроту й запах... о, тоді, напевне, о цій годині я буду позіхати й перевертатися в вигіднім ліжку. Але тепер, заки ще в мене молоде серце, я волю сидіти, дивитися в ніч і думати про дні, що ховаються за її невідомою темрявою.

Так минали дні і ночі, і я не знаю, скільки

їх минуло. Мені було байдуже. Я жив без годинника й календаря. Я забув про всіх і блукав самотний над рікою.

Але, якось я зайшов до санаторії. Я опинився там цілком несподівано. Просто я йшов і не думав про те, куди ведуть стежки, що ними ступали мої ноги.

І враз, біля білого будинку лічниці, я побачив доктора.

Він зрадів і помахав рукою.

— О, яка несподівана стріча!

Я не знаю, що з ним сталося, але він справді дуже втішився, так, ніби стрінув не мене, а свого давнього приятеля після довгої розлуки.

— Хо-хо! говорив він. Яким вас вітром занесло до мене?

Він зтяг мене до себе і я ніяк не міг відмовитися. Такий він був привітний та чемний.

Ми довго сиділи на веранді, пили коньяк, курили й говорили.

Потім доктор водив мене по кімнатах. Він був гостинним господарем і хотів на все звернути мою увагу.

— Ось тут спальня, а тут двері до його кабінету. За ці меблі він заплатив три тисячі. Але вони варті цього. Це магонь і доброї, міцної роботи.

Я мусів торкатися руками до червоного дерева стільців і пробувати витривалість sprужин.

— Егеж, справді гарні меблі.

В кабінеті він показав мені свою збірку поштових марок.

Він затирав руки й посміхався:

— Такої збірки ні в кого немає в околиці.

Марки були дбайливо поприклеювані й чисто вимиті. І я хвалив збірку та вдавав, що мене дуже цікавить філіятелистика.

— Так, і я колись збирав поштові марки. Я збирав марки екзотичних країв і подивляв незнані крайовиди, моря й пальми. Тепер я не збираю, ні. Я, бачите, за мало терпеливий. Мені хочеться мати або все нараз або нічого. Але все-ж я маю багато розуміння для кожного збирача! Авжеж!

Ось так просидів я з доктором до вечора. Ми спорожнили цілу літрову пляшку коньяку, але доктор казав принести ще й другу.

Він частував та частував мене.

— Пийте, до лиха! Це добрий коньяк. Вартий того, щоб опинитися в наших шлунках.

І ми вихилили чарку за чаркою, дивилися на себе й бажали собі всього доброго.

Враз доктор розсміявся:

— Ні, справді, ви дивна людина. Про вас я вже багацько чув і доброго й поганого. Але ви мені подобаєтеся. Ви не такий, як всі. Ви ходите біля нас, як справжній син рік і лісів. І чомусь мені здається, що ви підете звідси геть так само несподівано, як і прийшли.

Згодом він посмутнів. Він налив мені ще чарку і я виразно почув, як він зідхнув.

Тоді я підніс свою чарку.

— Що-ж, сказав я. Випемо за те, щоб нам весело жилося!

Але доктор сидів мовчки й не доторкнувся до чарки.

Я сміявся й жартував, щоб розвіяти цей його раптовний сумний настрій, а він сидів і байдуже дивився на захід. В вечірній імлі його лице здавалося втомленим і сірим.

— Що з вами?—спитав я врешті.

Він розсміявся:

— Ні, ні, нічого. Це раптовний прилив меланхолії. Йому просто трошки сумно. Але це минеться.

Так ми посиділи ще з півгодини і я вже збирався відходити.

Але він затримав мене.

— О ні, хай я ще не відходжу. Він хотів поговорити зо мною... Річ в тім, — тут він зробив маленьку павзу — річ в тім, що його цікавить моя думка про Ріту, про... панну Ріту...

Зараз-же він додав:

— Я йому, розуміється, мушу вибачити, але... він вже віддавна хотів поговорити зо мною.

Він якось дивно хвилювався так, ніби чекав чогось незвичайного від моєї відповіді, а я сидів і не міг вийти із здивування.

— Що-ж, до лиха! Невжеж, і цієї пішов слідами інших!

І мені забаглося сміятися. Він був дуже негарний цей бідний доктор. Маленький, на коротких ніжках, з великою лисою головою, він зовсім не пасував до ролі палкого коханця.

Але я не розсміявся. Ні, цілком навпаки. Я прибрав дуже поважну міну. Я навіть трохи задумався.

Потім я сказав:

— Моя думка? Що-ж, я знаю її не більше від вас, докторе. Я можу сказати вам лише те, що в неї гарні очі й гарне волосся. Ось і все. Ну, і потім вона безумовно добре збудована. Таких жінок мало на світі...

— Еге-ж, повторив він. Таких жінок справді мало на світі... Ну, і я спостеріг звичайно, що вона небуденно себе поводить. Він тільки це хотів сказати... -- Доктор цілковито зніяковів і заплутався. Звичайно, це вже її річ, але він просто хотів знати мою думку...

Раптом він перевів розмову на іншу тему. Він не міг знести моєї мовчанки.

Він говорив, що спека не дає йому жити. А по ночах він не може спати. Очевидно невроза.

Цілими ночами він лежить і думає про себе. І тоді йому здається, що він цілком безвольна людина, яка не вміє собі дати ради ані з собою, ані з оточенням.

Він говорив і говорив, оповідав про свою працю в санаторії, похапцем курих і жадібно зотягався.

Я встав і попрощався з ним.

— Так, мені треба вже йти. Вже пізно.

Тоді він ніяково посміхнувся:

— О, напевне я проклинаю його за його балачку. Чи не правда? Така вже його вдача говорити те, що прийде до голови. І погана прикмета — говорити про себе.

Міцно він стиснув мою руку.

Я пішов геть. Але біля брами він ще надогнав мене.

— Хай я вибачу! Одну хвилиночку. Він хотів мене запросити до себе. В неділю на обід. Буде багацько гостей і він сподівається, що я також прийду, що я конче прийду...

Врешті він залишив мене.

Я трохи постояв і подивився йому вслід.

Але коньяк шумів в моїй голові і я вже про ніщо не думав. Мені було тільки трошки смішно.

Біля ріки я сів, щоб закурити свою люльку.

На свіжій вітрі я помалу протверезів.

Тоді я пригадав собі, як доктор наївно губився, ніяковів і червонів, коли говорив про Ріту.

Що-ж, у кожного є свій шлях, що ним він простує в життя.

Потім я подумав про те, що люди властиво стрічаються несподівано, але в цій несподіванці їх стріч є якась таємнича, загадкова логіка. Властиво стрічами розгортається тема життя людини і ось, коли немає вже більше стріч —

тоді приходить спокій старости, тоді людина знає, що ніщо вже не чекає на неї oprіч смерти.

Так я філософував з самим собою і мені було раз-пораз то сумно то легко. Я пригадував собі свої стрічі далекі й близькі, людей, що перейшли повз мене, й дивилися в мої очі. Я пригадував дні, що світилися сонцем і мжичили дощами, дні, що змінялися новими людьми й несли згуки нових людських голосів. Егеж, світ стає тісним і стріч рішуче за багацько.

Враз спало мені на гадку, як я стрінувся з Рітою. Мені було дуже дивно, що я так гостро пригадав собі цю зустріч.

Я йшов шосою два місяці тому і сонце вже добре хилилося на захід. Я пригадую: пахло болотом, бо навколо було болото й ліс, і жаби кумкали десь недалеко. Я пригадую також, що гули телеграфні стовпи, шуміли сосни й цвіркотіли коники.

І ось на роздоріжжі, де шосу перетинає піщаний шлях, я почув далекий гук мотору.

На мить майнуло передо мною її лице. Руде волосся розвівалося на вітрі...

Більше нічого не було.

Ні, були порохи й червоний захід сонця, і тиша лісу, і самотність.

Як сильно я відчув тоді свою самотність!

*

*

*

А проте, Ганна прийшла таки до мене. Я вже сливе забув про неї. Але якось вночі, я почув легенький стукіт в двері. Я зірвався з ліжка. Це була Ганна.

— Ну, ось і я — сказала вона. Й ціла зашарілася. Вона була боса, в одній спідниці й сорочці.

Я збіг з гори, просто до ріки, роздягнувся і скочив у воду.

Чорт візьми, як добре я почував себе!

Я чув в собі непереможний запас енергії і ось я плив наперекір течії, лягав на спину, поринав в воду, кричав і сміявся.

Вантажний пароплав виринув з-за моста і я поплив йому назустріч. Я попадав в вир і хвилі били в моє лице. Але це мене мало пройшло. Ні, ні, мені не легко втопитися. Адже-ж за мною і молодість, і сонце, і все те, що люди називають радістю життя. Хай тонуть ті, яким вже нудно жити. Хай тонуть нещасні коханки і зражені жінки, і легкодушні молодики, які вже замолоду потрапили розчаруватися в життя.

Але мені ще не час вирушати у смертну дорогу. Мерсі, я волюю жити!

Я пливав так довго, аж цілком змерз.

Тоді я виліз в пісок, лежав та грівся на сонці.

А увечері я причепурих свою хатинку й чекав на Ганну.

Серце билосся у мене в грудях і я думав про те, що ще багацько часу втече, заки я стану спокійним!

Серце билосся в моїх грудях.

І я казав собі:

— Ось ще один день повний радості для тебе.

А коли прийшла Ганна, вона пахла стиглим житом і синіми баватами, руки її були теплі, а груди ставали джерелом снаги й забуття.

О, як просилося серце геть наверх, як хотіло вчутися в теплі доторки смаглявого дівочого тіла.

— Ганно! — казав я. Ти можеш приходити вдень і вночі і ти все знайдеш двері моєї хатинки відкритими.

— Ти знаєш Ганно! — говорив я. Треба давати все з себе й ніколи нічого не просити. Ось власне такою Ганно ти будеш для мене.

Я не знаю чи вона розуміла мене. Адже-ж мене не цікавило те, чи вона мене розуміла.

Але я чув легкий доторк її рук і це мені вистачало.

Потім я чув її голос.

Вона співала тиху селянську пісню про козака, що покинув дівчиноньку, пішов на війну і склав свою буйну голівоньку в чистім полі, край дороги.

В неї був дзвінкий голос пташки, голос, яким вона не вмiла володіти, але голос її зливався з шумом сосон, а шум сосон це був шум життя й свободи, в шумі сосон шуміли дні і ночі, що мали нести для мене радість.

Серце билося у мене в грудях!

* * *

Два дні минуло і ось якось, несподівано, знову заглянув до мене Василь. Він постояв ніяково в дверях хати. Не знав, чи вітатися, чи ні.

Я засміявся й подав йому руку.

Тоді він сказав:

— Еге-ж, будь здоровий, і заклопотано зняв капелюха.

Він сів.

— Я прийшов до тебе ось за якою справою: Чи не можеш ти мені дати свого чорного вбрання? — З гордістю він надувся. — Бачиш, доктор запросив мене до себе. Й буде велике товариство...

Я відкрив валізку.

— Бери, сказав я.

Тоді у нього заговорило сумління:

— А ти не підеш?

Я засміявся:

— Що тобі до того! Бери коли дають!

Він обережно вийняв моє найкраще убрання!

— Так, сказав він. А проте доктор мене таки запросив. І не як-небудь, а сам прийшов. Видко зразу людину з культурою.

Він пильно оглядав убрання й уникав мого погляду.

Він знайшов плямку на штанах і вийняв хустку, щоб її витерти.

Потім він докинув:

— І це після того, як я запізнався з нею... З панною Рітою, поправився він і задоволено посміхнувся. Вигляд у нього був вийнятковно байдужий, а ціла його увага була ніби-то спрямована на вбрання.

Я прикинувся здивованим.

— Ти запізнався з нею? Ти?...

— Ну, так. Що-ж в цьому дивного. Вона прийшла на станцію сама. Вона часто приходить на станцію, щоб відібрати кореспонденцію. Я якраз зустрічав потяг. І був в червоному кашкеті. Ти знаєш, це мені дуже до лиця. Ось вона й звернула на мене увагу.. Еге-ж, Вона підійшла й запитала: „Чи скоро приходить потяг зо Львова?“. Та-ак. Я тоді поставив на ноги цілу станцію. Телеграфіст дзвонив шось з чверть години. Річ в тім, що я хотів знати з яким спізненням. О, вона була дуже вдячна мені. Вона все повторювала: „Як я маю вам віддячитися!“ І так мило посміхалася до мене.

Він засміявся дещо непевно.

— І про тебе вона питала. Я сказав, що добре тебе знаю, що ти мій приятель, що зрештою ти й не погана людина. Тільки ось іноді маєш свої примхи.

З гордістю він докинув:

— Я бачив, що це їй цілком вистачило. Мабуть тепер ви будете знову в добрих відносинах.

Тепер була моя черга сміятися. Але я не засміявся. Ні! Я зробив краще. Я простягнув йому руку і сказав:

— Як я дякую тобі. Ти поступив як правдивий приятель. О, Василю, я тобі ніколи цього не забуду. Але... — я сумно похитав головою — це до нічого. Я бачу, що мені нема що там робити. Ти мабуть цілком заповнив її увагу.

Він зовсім зник і хотів бути великодушним.

— Що-ж, сказав він з незалежним виглядом. Ми можемо ходити за нею у-двох. Тобі навіть це буде зручніше. Я постараюся, щоб вона цілковито змінила свій погляд на тебе.

— А ти вже знаєш її погляд на мене?

— О, так, відповів він. Але вона просила мене тримати це в секреті.

Він загорнув убрання й вийшов.

Ось такі були історії з Василем.

*

*

*

Доктор дійсно спросив велике товариство. З міста приїхав навіть директор банку — грубий, лисий пан, взутий в шпичасті лякери, такі, що вже давно вийшли з моди. Два студенти університету незалежно трималися осторонь. Пані Коритовська мала вийняткову струнку фігуру й вийняткові повні груди — предмет уваги обох студентів. Був також і урядовець акцизу з жінкою, і власник парового млина з гори.

Потім було ще кілька зовсім молоденьких панночок — цілий квітник. Панночки сміялись, трималися купкою і здавалося, що от-от вони сполохнуться й втечуть, немов стадо диких кіз.

— З чого-ж це ви взяли, що я образився?
Він підвів мене до столу й налив вина.

— Я хочу випити з вами.

Ми чокнулися. Він вихилив келих до дна й довго мовчав, смакуючи вино.

Врешті сказав:

— Мушу вас попередити... Вважаю це за свій обов'язок... Еге-ж, за обов'язок господаря... Ріта, здається, робить змову проти вас.

Він спробував засміятися:

— Чим ви заслужили собі таку неласку?

Я звів плечима.

— Змова? Занадто голосне слово!

Доктор налив ще вина. Він почервонів і буркотів:

— А тимчасом це так. Повірте мені. Я сам чув, як вона намовляла поручника зачіпити вас. І поручник відповів: „О, будьте певні. Коли-небудь він нарветься на мене. І тоді йому прийдеться погано”.

Доктор посміхнувся:

— Видко вона міняє приклонників, як рукавички.

Раптом він зробився дуже одвертим.

Мабуть вино так вплинуло на нього.

Схвильованим голосом він заговорив:

— Ця дівчина з рудим волоссям не дає йому спокою. Їй мало посідати одного. Їй хочеться всіх. Навіть цього бідного начальника станції!

Він присівся до мене ще ближче, допив вино й хусткою втер чоло.

— Коли вже так, то він розповість мені про все... Він вчора ходив над ріку. І ось він побачив її і... поручника. Вони купалися. Він сховався в кущах і дивився. Звичайно, звичайно це негарно, але що-ж робити... І він бачив, як поручник взяв її на руки й поніс в кущі. З них

текла вода і її руде волосся було цілком мокре. І вона сміялася так, ніби її лоскотали...

Доктор стиснув руками свою голову й застогнав:

— Як могла вона це зробити!

Я встав:

— Мені здається вам не треба оповідати про це всім.

Тоді він схопив мене за руку й розгублено пробуркотів:

— Так, я це знаю, але скажіть, що це за жінка, скажіть, ви-ж любили її!

Раптом його закликав акцизник і я залишився сам. Я попивав вино й думав:

— Цікаві історії оповів мені доктор.

Дивне почуття злегка знялося в мені. Можливо навіть, що я трішки заздри.

Але-ж ні. Адже-ж, я вже давно перестав думати про неї.

А втім серце моє билосся уразою. Звичайно, мені було байдуже про неї. Всеж я не міг погодитися з гадкою, що жінки так легко міняють свої вподобання.

Ріжноманітні думки верзлися в моїй голові.

Врешті я встав і струсив попід з штанів.

Тоді я помітив, що сонце світило радісно і ясно, з лісу причувся мені далекий жіночий сміх і спів птахів, теплий вітрець зашарудів травом просто під моїми ногами.

Пані Коритовська підійшла до мене, притримуючи довгу червону сукню:

— Чому ви сидите так самотно? — сказала вона й посміхнулася зальотно.

До лісу я пішов з панею Коритовською. Їй вже тридцять з гаком, але вона ще добре тримається й сміється цілком так, як молода дівчинка. І груди в неї цілком дівочі. Тільки може трошки за повні.

Ціле товариство теж розсипалося по лісі. Ми мали зібратися біля залізничного мосту, над рікою, й кожний йшов своїми стежками.

— Ви мабуть з півдня, сказала пані Коритовська. У вас чорне волосся й смагляве тіло. Я вже багацько про вас чула від панни Ріти.

Вона засміялася: — А втім, мені не подобається такий тип жінки. У рудих жінок руки й лице завжди в веснянках. Тільки вона це зручно маскує.

Потім вона розпитувала мене:

— Чим я займаюся і чи живуть ще мої батьки? А може навіть я маю жінку. Ні, ні, хай я скажу! Адже-ж вона зуміє заховати все в таємниці.

Вона сміялася тихо й трошки схвильовано.

Ми зайшли в глухий чагарник. Тоді вона підняла трохи сукню, щоб ліпше йти. І ноги вона мала стрункі та молоді.

Я взяв її за руку.

Ні, сказала вона. Ви не маєте права мене поцілувати. Адже-ж, я вже маю дорослих дітей.

Я посміхнувся:

— Ну, що-ж. Хай буде так, як вона хоче. Я прийняв дуже сумну міну й зідхнув: — Так, так... Я не хочу, щоб вона мала погану думку про мене..

Вона опустила сукню й образилася.

— Краще буде, як я поведу її назад найближчою дорогою.

Ми прийшли раніше від усіх. На полянці стояли вози й доктор виймав з них пляшки та

їжу. Грубий директор банку самітно сидів біля довгого соснового столу й пив квас.

Пані Коритовська сказала:

— Ось ми йшли й не примітили навіть, як минув час. Так мило ми балакали.

Вона сіла біля директора банку й вигойдувала ногами зовсім, як маленька дівчинка.

А директор банку обтер хусткою спітніле лице й засміявся:

— Дивіться - но, щоб я не розповів чоловікові, як то ви ходите з паничами по лісі.

Але ось, докторський слуга затрубів у ріг. І пані Коритовська звернулася до мене:

— Бачите, як ми добре прийшли. Саме на обід. А ви ще хотіли залишатися.

Вона покивала до мене пальчиком і мені самому здалося, що все було власне так, як вона каже.

До обіду прийшлося ще трохи зачекати.

Гості нерадо виходили з лісу. Панночки прибігли шойно за пів години. З ними були два студенти й Василь. Веселою юрбою оточили вони доктора, а Василь підійшов до мене і я бачив, що він розлючений.

— Авжеж, сказав він. Ходити по лісі й розважати якихось дурних гусочок. Гарна роля, до біса, випала йому сьогодні.

Офіцери кінноти вже стояли біля воза й доктор частував їх горілкою.

— А де-ж поручник? — спитав Василь і роблено засміявся.

Я відповів йому дуже серйозно:

— Він напевно заблуdivся в лісі. Може-б ти пішов та пошукав його. Адже-ж з ним також і Ріта.

Він глянув на мене й не знав, як прийняти мої слова.

Врешті вони надійшли. Цебто поручник та Ріта. Поручник прийшов червоний, з розпатланим волоссям. А у Ріти блищали очі. Го-го! Ріта не на жарти береться за поручника.

Вже нікого не бракувало й доктор дав знак сідати до столу.

Мені випало місце як-раз біля пані Коритовської.

Напроти сиділа Ріта з поручником. Я сміявся, жартував і підливав вина своїй сусідці.

О, я старався за двох. Так я хотів їй приподобатися. Ха-ха! Що-ж, хай Ріта й це побачить.

А пані Коритовська мружила очі й посміхалася, так, як шіснадцятилітня дівчинка, коли слухає першого освідчення.

Раптом вона схилилася до мене:

— Подивіться, як тримають себе наші *vis-à-vis*. По-за собою вони, здається, й світу не бачать.

Дійсно Ріта жваво розмовляла з поручником.

А поручник тримав її руку в своїй і щасливо посміхався.

Пані Коритовська зморщилася:

— Так поводити себе можуть лише дуже невиховані жінки.

Я спитав:

— Ви її вважаєте без виховання? Це дивно. Адже-ж вона з старого аристократичного роду. Вона говорить по англійському й, коли не помиляюся, виховувалася десь там в якомусь дуже гарному пансіоні під Парижем.

— Ах, ці аристократи, відповіла пані Коритовська. Вірте мені, що я би ніколи не вийшла заміж за аристократа.

Зрештою докинула пані Коритовська я патріотка, а на Україні цілком немає власної ари-

стократі. Чи не правда?—звернулася вона з звабливою посмішкою до грубого директора банку, що смачно заїдав обіч.

Директор потвердив її міркування й сам видобув з себе якусь дуже заплутану фразу про становище української демократії до порушеного питання.

Він докинув ще, що його власний батько орав землю, а він ось сам — директор банку й заживає пошани в цілому місті. І триматися вміє він не гірше від усякого німецького графа.

Втім, в середині обіду доктор встав і заступив у стіл:

— Він дуже щасливий, що зійшлося таке велике товариство. Він не хотів цього говорити, але сьогодні... сьогодні — день його народження, минуло саме сорок років його життя. Тому він спросив стільки гостей.

Доктор говорив і говорив. Він багацько пив і вино трохи вдарило йому в голову. Врешті він скінчив:

— Він не за пань і за любов! В сорок років він ще кавалер. Але є інші, які мають коханих жінок і любих дітей. І за них він не також!

Раптом я почув голос Ріти:

— Слухайте! Принесіть-но сюди будь ласка пляшку вина!

Я поспитався:

— Ви говорите до мене?

Вона скрикнула:

— Так, до вас! І я хочу, щоб ви прийшли та налили мені!

Я посміхнувся й обійшов навколо стола. Я налив їй і поручникові. Вони сиділи й не примічали мене.

Але, коли я вже хотів відходити, вона раптовно повернула до мене свою голову:

— Чи не пішли-б ви й не принесли мені плаща? Ви скажете лишень служниці й вона вже там знайде. Це займе вам не більше як пів години часу. А вашої відсутності, я думаю, ніхто й не примітить.

Вона підкреслила останню фразу й поглянула, яке це на мене робить вражіння.

Я схилив свою голову дуже чемно й дуже скромно.

— Так, я можу зробити для неї цю дрібницю.

Тоді вона скрикнула:

— Ні, ні, я передумала, хай краще піде поручник, а ви хвилиночку посидьте тут зо мною.

Поручник скочив:

— Я можу післати свого джуру.

Вона засміялася:

— Ні, мені хочеться, щоб це зробили власне ви!

Поручник перейшов повз мене і в нього було до смішного розюшене лице.

Я сів біля неї:

— Чим я можу їй служити. Може їй налити ще вина? Я думаю, вона дозволить посмарувати собі хліб маслом. А може їй зробити каняпку з ікрою?

Вона сиділа, мовчала й не дивилася на мене. Згодом вона сказала так тихо, що я ледве дочув:

— Невжеж ти говорив правду? Невжеж справді нічого нас вже не в'яже?

Я мовчки хитнув головою.

Тоді вона здригнулася й з ненавистю споглянула на мене. О, як обпалив мене її погляд.

— Залишіть мене! — прошипіла вона.

Я встав і пішов на своє місце.

Поручник прийшов либонь за годину.

Він не знайшов плаща. Служниця шукала всюди й плаща не було. Він приніс велику хустку.

Вона байдуже подивилася на нього.

— Так, плащ на возі. Вона й забула про це. А хустки вже не треба... Йй вже не зимно...

Поручник спалахнув. Я бачив, як змінилося його лице.

* * *

Доктор мав слухність. Змова існує. Вчора у лісі я стрінув кавалькаду. Знову кілька офіцерів і вона. Я йшов дорогою. Вони їхали ззаду.

Раптом я почув її дзвінкий голос:

— Гей ви! Геть з дороги!

Звичайно, я зійшов на стежку. Зроблю для неї таку приємність. Але поручник враз під'їхав до мене. Я бачив: — він був розюшений вже одним тим, що стрінув мене. Він насунувся так близько, що я чув віддих його коня. Я відійшов далі. Він впряв остроги й знову наблизився. Тоді

я поволі вийняв з кишені револьвера. О, як я був задоволений, що забрав його при падково з собою.

— Мені прийдеться

забити вашого коня, поручнику!

Він стьобнув коня й відскочив на бік.

— Ми з вами ще порухуємося! — скрикнув він.

Він нагнав кавалькаду, а я завернув в ліс і довго йшов піском, мертвим мов далекий ка-

мянний вік. Сіра гадюка звинулася під моїми ногами й втікла в чагарник.

— Що таке любов? — думав я. Чому вона прилітає, мов зграя птахів з далекого півдня, і потім знов летить кудись, через моря й землі, ген до далеких обривів, незнана й незбагненна?... Чом у одних вона гаряча мов сухий африканський вітер, а у других тиха й нескаламучена, як поверхня північного озера?

Теплий вітер куйовдив мені волосся.

Я вийшов з лісу, завернув стежкою на ріку.

Стояла непохитна тиша гарячого, соняшного дня. Лише комарі настирливо брели над головою.

Те, що я думав, було так просто.

— Ні, я не любив її!

Але, разом з тим, бентежив мене стукіт кінських копит по шосі.

Еге-ж, я бачив її верхи на коні, я бачив, як маяло на вітрі її руде волосся і нараз охопила мене дивна тривога за себе.

Я зупинився й чув стукіт власного серця.

А потім я йшов далі лісом і цілим тілом сприймав самотність і тишу.

*

*

*

Якось забігла до мене Ганна.

— Гей! — сказала вона. Подумай тільки! Панянка з гори прийняла мене на службу. І сама прислала по мене. От, справді щастя трапилось. Тільки не знаю, хто це їй мене нараєв.

Вона була радісно схвильована.

— От - так щастя, повторювала вона. Може ще й до міста прийдеться поїхати.

Вона говорила:

— Кажуть, що дуже добре у неї служити. І харч добрий, і навіть кімната окрема. Тільки

ось сама панночка не добре себе поводить. Багацько про неї в селі говорять. І про того офіцера, що з нею ходить.

Я сидів і слухав її балачку.

І я знав, що це не дарма Ріта забирає до себе Ганну.

— Послухай!—сказав я. Пошо ти йдеш до неї? Невже-ж твого батька не стати на те, щоб ти сиділа вдома?

Вона спохмурніла й задумалася.

І сиділа отак довго, в своїй кольоровій хустці, маленька й зграбна.

А далі вона цілком несподівано розплакалася.

Я обняв її:

— Чого-ж ти плачеш, маленька?

Тоді вона закинула свої руки на мою шию.

— Як я люблю тебе!—сказала вона. А тепер вже рідше зможу приходити до тебе.

Я посадив її собі на коліна, а вона схлипувала й здригалася так, ніби розставалася зо мною на все.

Коли вона трошки заспокоїлася, ми пішли з нею до крамниці.

Я вирішив набрати їй на нову спідницю. І з найкращого матеріялу, який тільки можна буде знайти.—Добре маленька?

Але вона хотіла ще й коралів.

— Гарзд, сміявся я. Стати нас і на це. Тільки ось напевно не доведеться тобі їх носити у панночки. Будеш ти там ходити в чорній суконці й виглядати як черничка! Ха-ха!

Вона теж сміялася і вже зовсім забула, що після сліз їй випадає, хоч на короткий час, затримати свій поважний вигляд.

В крамниці нікого не було. Крамар сидів сам і пив чай. Як звичайно, він багацько говорив.

— Ну, а як же-ж твої успіхи? — спитав я його.

Він подякував: — Все йде, як по маслі. Він навіть не сподівався.

Він нахилився до мене. Як його кортіло похвалитися передо мною.

— І з нею добре. Він вже був в неї два рази, один раз приносив газети, а другий зайшов просто так. І обидва рази вона прийняла його дуже чемно. Ні, він не може нарікати. Він був з нею сам, цілком сам, і вона навіть грала для нього.

— Про що-ж ви говорили? — спитав я.

Василь струснув попіл від цигарки й надав великої поваги своїому лицу.

— Ти питаєшся про теми наших розмов? — перепитав він врешті з оцим своїм поважним виглядом.

— Еге-ж.

Він засміявся: — Дуже, видно, це тебе цікавить. Га? Чи не заздриш ти часом? Хе-хе! Він поклепав мене по спині.

— Можеш і не оповідати, сказав я і вдав, наче хочу відійти від нього.

Але він взяв мене за руку.

— Ні, ні, чому-ж. Він мені про все розповість. Він не такий, як де-хто, що ховається з своїми справами перед приятелями. А що торкається розмов з нею, то говорилося про різне... Так-так... Трудно тепер пригадати. В останній раз, наприклад, вона, все більше, питалася, що там пишуть в газетах. І цілий час дивилася на нього. Потім вона попросила: „Пане начальнику! Чи не захотіли б ви виручити мене й поїхати до міста”. Вона так і сказала: „пане начальнику”, і він звичайно поїхав, бо незабаром при-

їздить її батько — старий граф, і треба ба-
гацько чого купувати. А їй самій тяжко дати
всьому раду.

Василь не на жарти розговорився. Задово-
лення й гордість малювалися на його лиці.

— Ну, що-ж, що вона графянка. Вона та-
ка-ж жінка, як і всі. Так само має ноги й все
інше. Можливо, що згодом йому доведеться на-
віть її цілувати.

Він засміявся:

— А чи не хочеш ти вихилити зо мною
пляшечку?

Я відмовився: — Ні, ти бачиш. Я прийшов
з Ганною.

Він зовсім змяк.

— Що-ж, ми можемо і її запросити до то-
вариства.

Тоді я залишився й ми сиділи втрьох до
вечера. А Ганна сміялася й морщилася пригу-
блюючи з нами.

* * *

Батько Ріти й справді приїхав. Якось, над
вечір чвірка коней
привезла його із
станції. Він сидів в
фастоні, перекинув-
ши ногу на ногу, й
курив цигару. Я не
встиг розглянути
його. Фастон пром-
чався по вулиці й
зникнув на закруті.

А ввечері, в
крамниці, всі тільки
й-но говорили, що про старого графа. Звичайно,
більше від усіх говорив крамар. Він оповідав, що

у графа велитенські маєтки і в краю, і за кордоном. А скільки грошей у нього по банках, цього вже ніхто не знає.

Мужики слухали й зідхали, а крамар тільки хитро підсміхався. Він знав усе. Він знав навіть, що граф розійшовся з своєю дружиною й тепер жив собі кавалером. — Еге-ж, говорив крамар, багацько про нього повідають.

А старий Іван розказав мені оттаку історію:

Перед війною всі ліси й ціла земля навколо належали до графа. А за селом стояв палац. Його потім спалили Москалі, бо думали, що граф—німецький шпігун. А, як прийшли Німці, то розібрали всю цеглу й вибрукували нею дорогу до міста. Так ось, якось Іван йшов біля палацу. Було вже по півночі і в палацу всі спали. Аж гульк, якась темна постать вийшла з брами й крадучися пішла до лісу, саме тою стежкою, що йде через „Чортів Ярок”. Звичайно, Іван пішов за нею. Хто зна, може це злодій. Але це був граф. Він прийшов під ту старезну сосну, що ще й тепер стоїть на поляні, просто за вітряком і став там чекати. І що-б ви думали, тут Іван зайшовся сміхом, що-б ви думали, він чекав на стару Горпину, ту, що тримала корчму під горою. Рік тому вона вмерла. А тоді їй було добрих вже п'ятдесят і ніхто на неї й дивитися не хотів, така вона була погана. І ось Горпина підходить до графа й говорить, що коли той не дасть їй зараз-же тисячі рублів, то вона віддасть цілу справу до суду. І граф вийняв та дав їй тисячу. Він це на власні очі бачив. Правдиву тисячку карбованців. Новенький папірець, який так гарно шелестів в руках Горпини. А Горпина потім породила сина, хоча її чоловік і вмер вже з п'ятнадцять років тому.

Хе-хе! — кінчав Іван. От-такі то справи були з графом.

Але, як-би там не було, граф приїхав.

І що дня Ріта ходить тепер з ним на ріку.

Вона цілком змінилася. І зазору не має від колишньої Ріти. Інакше зачісує волосся й носить короткі дівочі суконки.

Граф в новому спортовому вбранні. Його худі, старечі ноги в панчохах дивного, кавового кольору. На голові смугнастий кашкет, такий, в яких малюють детективів на обгортках сенсаційних романів. В руках особлива туристична паличка з сокиркою на кінці.

Ранками він задумливо сидить над рікою й вудить рибу новенькою, довгою вудкою з корковим держалном. Вудка має дуже чепурний і солідний вигляд. На ній є навіть блискуче, мідяне колісцячко, яке можна покрутити й витягнути з води найтяжчу рибу. Але звичайно граф ніколи нічого не злапає. Біля нього купуються хлопчики й пють воду корови. Найдурніша риба не хоче вчепитися на гачок його прекрасної вудки. Та граф сидить як мурований і не зважає на ніщо.

Так сидить він до полудня, а потім дивиться на свій масивний, золотий годинник, дбайливо складає вудку і йде піском до дому.

Звичайно на березі він що-небудь забуває.

Він вже забув хустку до носа, шкурааний портсігар і блискучу, срібну запальничку. Все це, як стій, перейшло на власність сільських хлопчаків. Одного дня він забув свого кашкета. За годину прийшов льокай з віллі й довго шукав його. Але кашкета вже не було. Льокай вернувся ні з чим. А граф відтоді вбиврав зеленавий берет з китичкою.

Якось, я стрінув його й Ріту біля мосту.

Ріта тримала в руках букет якихось білих квітів. Вона сміялася й вимахувала ними. Яка

вона була гарна в своїй короткій, ясній суконці, з рудим волоссям, що падало на плечі і, як завжди, виблискувало золотом.

Граф йшов і курив цигару.

Мені вперше довелося так близько стрінутися з ним, і я з цікавістю оглядав його.

В нього було втомлене, сіре лице, з обвислими мішками під очима. Великий, гордий ніс цілий був в сітці червоних старечих жилок. І очі його, білі, північні очі, згасло дивилися на світ.

Я вклонився. Ріта ледве мені відповіла.

Граф вийняв з уст цигару і його згаслі очі на коротку хвилину зупинилися на мені. Потім він про щось поспитав Ріту й хитнувши головою знову встромив цигару до уст. Він йшов, як звичайно, широко розставляючи свої ноги. В нього були дуже непевні ноги. Ноги людини, що випила у своєму житті багацько вина й що має за собою бурхливу молодість.

Враз, я пригадав собі його погляд.

О, так, він дивився на мене як на річ, як на порожнє місце. Він тільки поспитав доньку:

— Хто це такий? — А Ріта відповіла:— Це так собі, один... він тут мешкає. Тоді граф хитнув головою:— Умгу і пішов собі далі.

— Ха-ха! Мене огорнули безпричинні веселощі. Ха-ха! Як він дивився на мене!

Я роздягнувся, ліг в пісок і все сміявся. Потім я довго лежав і бавився витворами своєї фантазії. Я уявляв собі:

Ось я їду обідраний і брудний з розпатланим волоссям і з мішком на плечах. Еге-ж, я конче мушу мати мішок на плечах...

І раптом я стрічаю графа. Він курить цигару й байдуже дивиться на мене своїми блідими очима. Він нічого не думає. Він просто не звертає на мене уваги. Але ось, я кладу свій мішок на землю і з галантним жестом підходжу до нього.

Я надаю собі радісного вигляду, дуже радісного вигляду, вимахаю руками й виголбошую яку - небудь урочисту тираду в чистій французчині. Я говорю наприклад:

„Ah, c'est vous, monsieur le comte! Je suis ravi de vous voir. Quel beau temps fait-il aujourd'hui, n'est-ce pas?”

Я уявляв собі його здивоване, розгублене лице й страшенно тишився своєю вигадкою.

Ха-ха! Я можу йому навіть сказати, що я маю щастя добре знати його дочку, дуже добре знати. Ха-ха!

А при тому, я мушу бути якнайгірше вбраним, та нести в мішку, припустімо, двух поросят, які-б кувінькали на цілий голос.

Я лежав і сміявся так, що мені самому почало здаватися, що у мене з головою не все в порядку.

Тоді я зробився серйозним і закурив свою люлечку. Але, час від часу, я всеж пирскав зо сміху. Ха-ха!

* * *

*

Ганна вже кілька днів служить у віллі. Зрідка вона забігає до мене. Але вночі вона не може. Ні, ні! Тепер вже не ті часи. І хай я не обіймаю її забагацько, бо зімнеться фартух і волосся може розтріпатися.

Вона в чорній суконці з білим фартушком і в очіпку на голові. Правда покоївка з багатого дому. Хвилинку вона сидить у мене й біжить знову до віллі.

А я залишаюся сам, знову йду на ріку й блукаю лісами. Мені байдуже. Серце моє бється рівно. І ніхто не потрапить його засмутити.

Але, якось Ганна прибігла до мене ранком.

— Я принесла тобі листа! — кричить вона.
І дійсно показує коверту, велику коверту з графською короною. А на коверті старечим письмом виведене моє ім'я.

— Це від пана, говорить Ганна. Пан просив передати. А що в листі? — питає Ганна.

Я рву коверту. Так справді цей лист до мене! Що може писати до мене граф?

Я дивуюся все більше й більше.

— Що за чудасія?

Граф просить, щоб я зайшов до нього. Цілісенький день він вдома. Він чекатиме на мене. Й просить вибачити за листа. Але справа є пильна і йому залежить на тім, щоб я якнайскорше заглянув до нього. Він ще раз перепрошує й залишається з пошаною.

— Так-так, говорю я Ганні. Скажи що я прийду. Я прийду ввечері. Так-так.

І я залишаюся сам та думаю.

Яку-ж це справу, до лиха, може мати граф до мене?

Враз мені приходить до голови думка: — ні, за цим мусить щось ховатися. І я починаю радіти тим, що життя приносить мені несподіванки.

Я дійсно йду ввечері до віллі.

Я входжу в браму, йду подвір'ям і дзвоню.

Мені відчиняє старий слуга.

— Прошу, говорить він і іронічно мружить очі на мене. Граф чекає на вас.

Я йду сходами, переходжу одну кімнату, потім другу... Еге-ж, давно я не бував тут. Але плян кімнат я добре тримаю в голові. Адже-ж доводилося ходити тут ночима й ступати так, щоб служба нічого не почула. Ось і кабінет графа. Ті-ж знайомі портрети по стінах, темні й порепані від старости... Лицар, закований в залізо, дама в роброні, в коронковому комірі з тро-

яндою в руках, сивий дід в оксамитному береті, з руками на зігнутій шпаді... Все висить так, як висіло колись. І стіл стоїть на своєму місці.

Раптом розхиляються двері й граф з'являється передо мною.

Він іде кілька кроків наперед, з руками в кишенях, і я бачу, що він здивований.

Він зупиняється і оглядає мене з ніг до голови.

— Я маю честь говорити з паном?..— він називає моє прізвище.

Я хитаю головою:

— Так.

Граф стоїть, кліпає повіками й мовчить. Тисячі зморшок з'являються на його лиці. Я вбачаю, що у нього лиса, зовсім лиса голова і що лице його подібне до порепаного від старости портрету.

Врешті він підходить до мене й простягає свою руку.

— Граф фон Швертфегер, говорить він, і якимось дивно підтягає брови до гори. Йому дуже приємно зо мною заізнатися.

В нього гугнявий, хриплий голос і в розмові він похитує головою.

Граф просить мене сідати.—Ось сюди, в це крісло. Тут йому краще дивитися на мене. А може мені цигару?

— Ні, говорю я і дякую.

Тоді граф закурює сам і починає говорити:

— Річ в тім... Він чув, що я інтелігентна людина і з вищою освітою. Я сиджу тут і відпочиваю. Умгу... Так ось, чи не взявся-б я впорядкувати його бібліотеку. Там є багацько цікавих рукописів і книжок кілька тисяч томів. А потім родинний архів. Документи переважно в німецькій мові, але мабуть я таки німецьку мову знаю. Отож усе це в страшному непоряд-

ку. Адже-ж, бібліотеку ледве врятовано від вогню. Умгу... Він може мені запропонувати...

Я перебиваю його:

— Хто йому вказав на мене?

Граф відповідає:

— Він радився з донькою... І донька власне була за тим, щоб він запросив мене.

Тоді я говорю

— Ні!

І не додаю більше нічого.

Граф здивовано дивиться на мене. Я встаю. Але, враз я чую за дверима її голос. Ні, я чую її крик!

Вона кричить:

— Підла дівчино! Ти вкрала в мене перстень!

Вона кричить:

— Геть з мого дому, злодійко!

Потім, я чую: лясь! — лясь!

Так, вона бе когось по щоках.

І ось, розхиляються двері, і з дверей вибігає Ганна. Вона біжить просто до графа. Вона біжить і плаче.—Ні, вона не взяла нічого в панючки! В неї червоні щоки й вона вся тремтить від образи.

Я роблю крок до неї:—Що сталося Ганно?

А граф говорить:

— Заспокойтеся. Мабуть це якесь непорозуміння. Втім до кабінету входить Ріта. Вона бачить мене і очі її горять триумфом.

Вона звертається до мене:

— А-а! Це ви! Я й не знала, що ви тут.

І додає:

— Ви, здається, знаєте цю дівчину?

І я починаю розуміти.

Так ось, що ховалося за листом графа!

Я цілий спалахую. Кров вдаряє мені в голову. Ні, ні, я вже не пам'ятаю себе.

Я підходжу до неї й кривлю уста з навми-сною погордою.

— Це підлість!—говорю я повільно, але го-лосно, навмисне голосно.

Еге-ж, я говорю голосно, так голосно, як лише можу. А вона дивиться на мене великими очима і її уста щось шопочуть. Вона блідне. Ось-ось вона вдарить мене.

Я кланяюсь і йду геть.

Вже на сходах я чую, як граф кричить:

— Гей! Викиньте но його там за двері!

Старий слуга, засапавшись, біжить за мною. Але, я повертаюся до нього й він зупиняється. Цей старий слуга—типовий льокай, відданий, немов пес, своїм панам. Він ходить по селі й все рознюхує своїм довгим носом. Це він, певне, переповідає Ріті всі новинки про мене. А як він ненавидів мене, коли я ходив до Ріти й приходив сюди, немов пан на цілу губу.

Хвилину я дивлюся йому в лице. В нього сині, собачі очі з червоними повіками і в очах його блідне підла, плебейська радість.

Я тріскаю дверми й виходжу.

.....

А вночі стукає до мене Ганна.

Вона вже знову весела.

— Перстень знайшовся, говорить вона. І панночка попросила в неї вибачення. Хай я собі уявлю: Панночка обняла й поцілувала її. І сказала:—Ну, тепер у нас буде все гаразд Ганно. Можливо, що я навіть заберу тебе з собою до міста!..

— Ти мушиш піти від неї, говорю я.

Тоді вона плаче:

— Чому, чому, ти хочеш мені тільки зла.
Ні, ти вже не любиш мене...

Я сиджу, мовчу й закурюю свою люльку.
Вона йде і я не зупиню її. Ніл..

. . . . .
. . . . .

* *

*

Три дні мене не було вдома. Я взяв рушницю й пішов у ліс. Блукав глухими стежками обідраний і голодний. Над озером вбив качку і спік її. Потім сидів довго, довго над вогнищем і думав.

Чайки кружляли над головою. Сонце сідало за сині ліси. В комишах плескалася вода. Знову на пісок лягав мертвий вечір, тихий і безгомінний.

Так я жив три дні. Стріляв тільки тоді, коли хотів їсти. Над озером, в піску вишпортав ножем маленьку копанку й пив воду, що трохи пахла сіркою і амоняком.

Так я жив три дні. Дивився на озеро, лежав і думав. По ночах засипав під шарудіння комишів. Ранками прокидався з сонцем, кидався до озера й пливав кілька годин. Я відпливав далеко, далеко від берега й все тремтіло в мені від радості.

Тут дійсно я був цілком самотній і згуки землі доносились до мене далеким, приглушеним шумом. Надо мною було блакитне, ясне небо, а підо мною синя глибочінь великого озера. Кому цікаво, що станеться зо мною! Хто знає про те, що як-раз в цій хвилині, я лежу собі спокійненько на воді, лицем до сонця і що від берега відділяє мене найменше зо два кілометри!

Часом я забирався на острівцець, що так привабливо виринав на середині озера. Там було своє життя, свій маленький світ. Люди рідко заглядали туди й жаби зовсім не лякалися, коли я вилізав на беріг. На острівці було багачько води й тому на ньому буйно розросталася рослинність. Ніколи не кошена трава виростала там до неймовірних розмірів, а через комиші трудно було продертися. Фавна складалася там з диких качок, жаб, ящірок та гадюк. Гадюки дивились на мене мертвими, злими очима й тікали в траву, а ящірки сполохано метушилися в піску. Тільки жаб здається нічим не можна було залякати. Вони скрекотали так, що годі було витримати.

З острова я плив на беріг. Я плив і так, і сяк, перевертався в воді, ґрунтував дно... Риби терлися об мої ноги, часом я заплутувався в водорослях... Врешті, я вилізав втомлений, але щасливий і грівся на сонці. О, як тихо, самотно і радісно було мені тоді. Я був сам, цілком сам і ніхто не займав моєї уваги. Тільки, часом, приходили пастухи. Я частував їх тютюном і вони до несхочу оповідали мені про всі сільські новини. Потім вони шезали в пісках, а за ними тихо брило сонце. Знову я був сам...

...Я думав про місто, де люди не знають щастя. Про місто, де дні біжать, мов червоні трамваї, по простих, безмежних вулицях, я думав про вогкі подвіря, де життя причалося в подертих лахманах, про задушні бюра й салі урядів, де висохлими, байдужими рядами сидять гемороїдальні працівники й стежать своїми споловілими очима за нескінченним потоком паперу. Я думав про жінок і чоловіків, про тих усіх, що в них під сорочкою мляві мязи й порожні серця, про тих, що їм ніколи не судилося стрінуги своїми грудьми веселих вітрів, про тих що стоять за

Я загасив вогнище, затоптав його ногами й залив водою. Наздогнав її вже біля фіртки. Вона йшла й здригалася. Я зняв свою куртку і вкрив її.

— Який ти добрий, шепнула вона.

І знову мені здалося, що у неї мертвий, чужий голос.

Раптом вона схопила мою руку.

— Невжеж ти не бачиш? — скрикнула вона. Невжеж ти не бачиш, що я все ще люблю тебе!

Вона стояла напроти мене й поривно дихала.

О, який в неї був гарячий подих.

Обережно я звільнив свою руку. І чув, як билосся серце.

Я сказав тихо, дуже тихо:

— Так, Ріто, я бачу це. Але, я знаю, що це твоя примха, твоя чергова примха. Адже-ж, ти сама не знаєш, чого тобі хочеться...

Тоді вона відштовхнула мене й не оглядаючися побігла пріч.

Я постояв і повернув до лісу.

Як гостро пахли сосни смолою. І як крипів пісок під моїми ногами.

* * *

*

Цілими днями я сиджу на ріці. Мене пражить сонце, обвівають вітри. Тіло моє стало чорним, мов тіло негра, ніс облупився, а лице почервоніло. З грудей і спини цілими пасмами облізає шкіра. Але це мене не проймає. Що-ж! Це тільки свідчить про те, що з сонцем я на приятельській нозі.

Я лягаю в пісок і примружую очі.

До міста пливають пароплави. Плоти поволі тягнуться на захід. Часом, велика, наладована

збіжжам баржа тяжко пересунеться повз беріг. Раптом, здалека, засвистить паротяг.

Еге-ж, це одинадцята година, і я підіймаю голову, щоб подивитися на експрес, який, от-от, перейде через міст.

Експрес іде з Парижу. Він мчить через Берлін, Познань, Варшаву... Він мчить далі через рівнинний край Москалів, через Сибір...—Омськ, Іркутськ, Чита... Потім Харбін, потім Владивосток і врешті море, безкрай Великий Океан...

У Владивостоці можна сісти на пароплав і їхати далі... Шангай, Сайгон, Сінгапур, Батавія... По дорозі можна завітати й на острів Формозу. А втім, і так пароплав пропливатиме через пролив Фудзянь. Можна також поблукати по Південно-Китайському морі, по цьому далекому, таємничому, пиратському морі, де стільки дрібних острівців, коралових рифів та перлових лягун...

Експрес поволі йде через міст. Це синій люк-експрес. — Потяг дипломатів і бизнесменів.

Французький старшина підкручує вуса до гори. Юнак з ясною, північною чуприною, жваво розмовляє з якоюсь дамою. З реставраційного вагону виглядає кухар в своїй білій шапці. Він сміється й махає рукою...

Потяг переходить через міст і летить стрілою.

А я залишаюся сам і знову примружую очі.

— Ах, чому мене немає в одному з вагонів!

Враз, до болю, гостро, я згадую море. Мені привиджується білий яхт в блакитному заливі, далекі вітрила на фоні ясного неба...

Мене тягне в дорогу, в незвідані краї. Мене тягне на південь, в Африку, в Індокитай, до темних людей з темною гарячою кров'ю, до темних, смаглявих жінок, палких і солодких... Я мовчу, але серце обіцяє тисячі незнаних радощів. І я знаю: ще кілька днів, кілька зовсім маленьких

днів, і я не витримаю. Я піду в світ, щоб знову пірнути в порох доріг, зустрінути грудьми знайомий вітер і вщерть наповнити серце золотом сонця, так, щоб переливалося воно й сміялося давньою і юною музикою життя.

Ех життя, життя! Скільки-б я міг розповісти про тебе! Скільки-б я міг розповісти про свої мандрівки й про тих людей, що я стрічав їх на дорогах. Я був на Чорному морі й блукав берегом Північного Океану. В Одесі, я вантажив італійські й французькі пароплави. Мені платили новенькими лрами й франками, а матроси клепали мене по плечу й називали амі. Вечорами я ходив з ними з шинку до шинку й пропивав свої франки. Веселі це були дні. Є що згадати! Потім, я блукав по Україні. Я працював робітником на одній великій подільській цукроварні, був сторожем на бурякових плянтаціях. В Києві я улаштувався краще. Там я контролював білети на бальконі міського театру й почував себе цілком добре. Але мені не судилося бути довго в Києві. Якось, на двірці, я стрінувся з одним своїм давнім приятелем, матросом з Архангельська, й він намовив мене їхати з собою. Це був мішанець—напів Зирянин, напів Москаль, з маленькою домішкою фінської крові. В нього було лагідне, віспувате лице, з плескати́м носом і монгольськими очима. Він стискав мою руку, голосно сміявся й говорив своєю, дивно покрученою, російською мовою. Я поїхав з ним. Це були, саме, часи революції, й білети нічогосінько не коштували. Я опинився в Архангельську, і там також незле мені велося. Люди були там спокійні й лагідні, з ясним волоссям і білими очима. Це був, взагалі гостинний край. А вже риби там ніколи не бракувало.

Авжеж, не можу поскаржитися. Багацько попоходив я світом і багацько довелося перенести.

Часом мені щастилося і я мав вбрід грошей. Але я ніколи не збирав їх. Коли гроші в мене були, я давав їх направо й наліво, повними жменями. Іноді випадало голодувати. Ну, щож, я й тоді не нарікав. А яких людей стрічав я на своєму шляху! Справді, вони перейшли повз мене, мов герої з фільму. Я жив з босяками в південних українських портах, з раскольниками на далекій, російській півночі, з киргизькими пастухами і з фінськими рибалками з Улеаборгу... Я мав приятелів в різних сферах суспільства й серед найріжноманітніших народів. Навіть один правдивий Китаєць писав до мене листи із свого китайського міста Бо-Ду-Не.

І ось, тепер, я сиджу, й мене знову тягне в світ. Життя не втомило мене. Ні! Я тільки знизую плечима й посміхаюся, коли бачу змужжені лица людей, отих усіх, які твердять, що вже пізнали життя до краю, що їх вже ніщо не цікавить на цьому світі. О, як вони помиляються! Ні, про життя тільки можна співати, але пізнати його — ніколи!

*

*

*

До графа, з Латвії, приїхали знайомі.— Молодий, високий, худий Німець, з моноклем, занадто модно вбраний, і присадькуватий офіцер латвійської фльоти.

Звичайно, спочатку я про це довідався від крамаря. Крамар був дуже поінформована людина. Річ в тім, що він мав своїх агентів у віллі. Один з робітників що-дня приходив до нього ввечері й переказував усі новини за кілька цигарок. А старого слугу, того крамар просто тримав в своїй кишені. Про це всі знали й навіть скептик Опанас Гава, що недавно прийшов

з війська і вважав себе за найрозумнішого в цілому селі, і той чухав собі потилицю, та тільки повторював:

— Ну, і мудра-ж голова, цей наш крамар.

А річ виглядала цілком просто. Крамар давав старому слугі певний відсоток від вартости всіх товарів, що їх закупали до віллі. От тому, той і старався для крамаря, а навіть перший здіймав свого капелюха, коли стрічався з ним у селі.

Про графських гостей крамар знав, розуміється, все. Він знав, навіть, скільки кожному з них років і, як давно вони спізналися з графом. Але це вже мене не цікавило...

Так ось, гості приїхали до графа, а з ними грошки змінилося життя в віллі. Передовсім, на другийже день, із станції, привезли на сьоми фірах моторового човна. Що-дня, тепер, вони виїзджають з Рітою на ріку. Офіцер кермує човном, а довгоногий Німець непорушно сидить напроти Ріти.

Поручник пішов, очевидки, в кут.

О, як заздрить, мабуть, Василь!

Вчора, увечері, я бачив їх, як вони вертали із своєї щоденної прогульки. Офіцер порався біля човна, а Ріта йшла з довгоногим Німцем і сміялася. Вона мала на собі червону хустку, а її біла, легка суконка була прозора й просвічувала до сонця її смагляве тіло.

Я стояв біля сосни, дивився й курих свою люльку. Коли вони переходили обіч, я вклонився.

У Німця довгий ніс, високе, дивно бліде чоло й сухі уста. На пальці масивний, золотий сигнет. Вдягнутий він якось по дитячому. Зе-

лене, стрілецьке вбрання, тісне й вузьке, і ти рольський капелюшок на лисій голові. Він йшов втомленною, міською ходою, вивертаючи ступні ніг до середини, і я знав, що Ріті неприємно ходити з ним.

Латвійський офіцер закликав мене:

— Агов! Ходіть-но сюди!

Не обертаючися від мотору, він кинув:

— Посидьте-но біля човна. Зараз, сюди прийде майстер, направити мотор. За це я вам дам золотого. Згода?

Він говорив по російському, з непевним, німецьким акцентом, і злегка ковтав літеру „л”.

Я розсміявся:

— Ні, ви мабуть помилилися. Я не стережу чужих човнів.

Він раптовно повернувся й поглянув на мене. Лице його почервоніло:

— Я вам дам два золотих, сказав він. Вистачить?

Я повернувся й пішов геть, попихкуючи з люльки.

Він прийняв мене либонь за мужика. А може за бідного робітника, який вийшов покурити свою люльку й радий був би заробити кілька грошів. Та справді, я вдягнений дуже непретенсійно. Грубі черевики, полотняна сорочка, розхрістана на грудях і такі-ж штани, на голові старий, потріпаний дощами й вітром капелюх... О, напевно, він прийняв мене за робітника.

Я постояв, посміявся й вибив з люльки рештки тютюну.

* * *

*

Доктор прийшов до мене над вечір. Я чистив рушницю біля своєї хати. Праця захопила мене. Я люблю зброю й люблю ходити коло

марі і так солодко пахло сіном. І небо було спокійне й синє, з легкими рожевими хмарками.

До мене ніхто не заходив і я був сам.

Навіть Ганна, і та вже не забігала до мене. А старого Івана від тижня ніхто не бачив на селі. Він пропадав десь у лісі й невідомо, що він там робив.

Говорили, правда, що його шукає поліція. Мав він, ніби то, відсиджувати кару за зрізані дубки в графському лісі. А все-ж, і поліція не могла його знайти. Лише крамар щось певне знав, бо завжди хитро посміхався, коли мова заходила про Івана.

Так ось, я був цілком самотній.

Я ходив на полювання, блукав полями, купався в ріці й грівся на сонці. До сто-біса, я зробився цілковитим дикуном. Я ні з ким не стрічався й не знав, що діється в світі. Часом, я брав газету, але й газета не цікавила мене. —...Доляра підіймається в гору, а марка шалено падає. Америка прихилиється до ревізії довгів. Над Парижем перелетіла буря, а німецький канцлер шасливо доїхав до Штутгарту... Пхе! Що мені до того!

Правда, іноді я висилав листи до своїх знайомих. Але це не були річеві, серйозні листи. Це взагалі не були листи. Я не починав і не кінчав їх. Я не порушував в них жадних справ. Я просто посилав в них запах поля й соняшні промені. Хай це буде потіхою тим, що сидять в порохливому місті.

А потім, я знову йшов в поля, в ліс, на ріку. Сині ліси повзли на обрїях, жайворонки співали в височині, джмелі гули в конюшині. Я йшов, зривав житні колоски й думав про степ, про рівнини, про гаряче, веселе сонце над пшеничними полями мого селянського краю. Я думав також про інші краї. Я думав про малп на пальмах

Камбоджи, про кипарисові ліси на Цейлоні, про чарівний Сінгапурський порт. О, як я хочу бути там!

Ось так я блукав, і думав, і ніщо не охмарювало моїх днів.

Але, якось, цілком випадково, я стрінувся з поручником, і це трохи вивело мене з рівноваги.

Сталося це ось так:

Я вертався з лісу, вночі, з рушницею на плечах. Мені добре вдавсь день. Я вбив старого лиса, хитрого, старого лиса, що був правдивим пострахом сільських курятників. Еге-ж, він не викрутився мені. Він тяжко звисав з мого паска й замітав своїм пухнатим хвостом землю. А я йшов і підсвищував з задоволення.

Дорога вела, як-раз, біля графської вілли. З фронту світилися всі вікна й всі вікна були розхилені. Граф наспросив, либонь, гостей.

Я йшов так близько від вікон, що чув, як сміялася Ріта. Латвійський офіцер говорив з нею. Я пізнав його по голосі. Адже-ж, це він так недавно гукав до мене:

— Агов! Ходіть-но сюди!

Я чув, як Ріта два рази повторила: — Боже мій! Боже мій! — і знову розсміялася. Мабуть латвійський офіцер оповідав свої веселі курляндські анекдоти.

Коли раптом, біля одного вікна, я завважив поручника. Я зупинився й не вірив власним очам. Але, це був, справді, поручник. Він побачив мене й напевно думав, що я його не пізнав. Він схилився, кинувся в куші й побіг геть. Адже-ж, йому не дуже то було приємно стрінутися зо мною.

Але я крикнув:

— Стій! Стріляю!

Тоді він вийшов злий, без кашкета, з ростріпаним волоссям. Він тяжко дихав і грізно дивився на мене.

Я підніс свого капелюха:

— А-а, це ви поручнику! Я думав, що це злодій.

Він підійшов цілком близько.

— Як ви думаєте, що роблять за такі речі?

Невинно я спитав:

— За що? За підглядання до вікон?

Він нахмурився й стиснув кулаки.

— Жарти залишіть при собі!

Я розсміявся:

— Послухайте! Чого ви властиво хочете від мене? Я розумію, що вам тяжко. Авжеж, цей латвійський старшина, справді, неабиякий нахаба. Але... чого-ж це мене має торкатися?..

Вмить, він скочив до мене. Він тримав себе цілком нерозважно.

— Ну, цього я вже маю досить! — крикнув він і замахнувся, щоб мене вдарити.

Я відскочив вбік, кинув рушницю й плигнув на нього.

Він був сильніший за мене. Так, це я одразу почув. До того проклятий лис бовтався у мене між ногами й зв'язував мої рухи. Але за мною був сприт і вправа, набуті підчас довгих мандрівок. Коли він схопив мене за голову й з цілої сили стиснув мені шию, я, враз, вдарив його кулаком в бік, так, що він одразу пустив мене. Удар був сильний. Адже-ж, це був удар з великої дороги. Я вивчився його від італійських матросів в Одесі. Він розрахований на ребра й частину живота. О, я знаю з власного досвіду, що його нелегко витримати людині.

Мені вже не довелося довго борікатися з поручником. Я повалив його на землю, схопив за горло й придусив до піску.

шані рукавиці. І хоча сьогодні спека, він натягнув на себе синій, суконний піджак та навіть заціпнув його на всі гудзики.

Він надробляв міною й хотів тримати себе вільно.

— Ну, як же-ж там, небораче? Як живеш?

Він закурив цигарку й довго тримав в руках блискучий, срібний портсігар з кінською головою. Цей портсігар був мабуть його останнім надбанням.

Раптом він засміявся:

— Ага, між іншим. Він чув, що мене злав поручник під вікном графської вілли. І, здається, добре відчухрав... Чи це правда?

Я посміхнувся:

— Хто-ж це його так поінформував?

Він довго мовчав з загадковою, згідливою посмішкою. Й незалежно струшував попіл на підлогу.

— Врешті, навмисне байдужим голосом, докинув:

— Це, розуміється, знає також і графянка Ріта.

Він посидів ще кілька хвилин і став збиратися.

Я вийшов за ним. Він йшов поволі, з піднесеною головою, вимахував кийком і свистів. Ціла його постать мала виказувати погорду до мене.

Ні, я вже не міг витримати й розреготався.

Здивовано він повернувся до мене.

Ти просто дурак!—скрикнув я.

Він не дочув—вітер був в мою сторону—й замахав головою:

— Так, і він бажає мені всього доброго!

*

*

*

Цілий день йшов дощ. Я сидів, кури́в, думав, і знав, що мені вже час звідци. Я бачу знайомі лица. Мене теж всі знають і дівчата показують на мене пальцями:

— Ось іде панич, що мешкає над рікою.

Звичайно, це ще не така важлива причина. Але мені просто обридло сидіти на одному місці. Я відчував, що нерви мої бажають вже інших вражінь.

Над вечір я пішов на станцію. Дощ ушух і ноги м'яко поринали в мокрому піску. Сосни шуміли по вечірньому тужно й тихо.

На станції було порожньо. Тільки стрілочник сидів з заялозеним, червоним прапорцем на колінах і дрімав.

Блискучі, мокрі рельси тікали кудись в далечінь. Два товарових вагони сумно стояли на бічному торі. З вікна канцелярії виглянув віспуватий телеграфіст. Він пізнав мене й помахав до мене рукою.

— Добрий вечір!—крикнув він. Що там чувати в світі? І зараз же він закрити́в вікно й щез в кімнаті, як марйонетка в театрі ляльок.

Я зайшов до чекальні. Там я купив тютюну й написав два листи.

Я писав, що ще не скоро приїду, що може не приїду цілком. Борги? Хай продають усе, що в мене залишилося. Хай продадуть мої два убрання. Вони висять в шафі, а ключ в шуфляді, з правої сторони.

Хай продадуть, і шафу, і стіл, і канапу, і навіть ліжку. Мені вже нічого не треба.

Я задумався. І ось, з цілковитою ясністю, я усвідомив собі, що справді до міста не вернуся. Те, про що я лише лїниво марив, лежучи на березі ріки, раптом прибрало цілком конкретні, цілком реальні образи. Я бачив перед собою нову мандрівку й моє серце радісно било тривогу. Ні,

не варто довго зупинятися на одному місці. Не варто також вертатися до знайомих обставин життя.

Я пригадав собі місто, рухливе й неспокійне, тривожне й втомлене. Я пригадав також сіру камяницю на галасливій вулиці, в середмісті. Через цілий фронт, над вікнами її партеру, тягнеться велитенський шильд з ясно-жовтими літерами.

„Е. Кауфман і сини. Експорт збіжжя”.

Хо-хо! Що скаже старий Кауфман, коли минеться термін моєї двохмісячної відпустки. О, він напевне, поверне своє обвисле, понуре лице до старшого бухгалтера й прошипить: „Це вже переходить всякі границі. Я його викину на всі чотири вітри!” Він так і скаже: „на всі чотири вітри”, а старший бухгалтер зніме із свого великого, синього носу окуляри, почистить їх кольоровою хусточкою й промовить своїм тоненьким голоском: „Я раджу вам трохи почекати. Адже-ж, він може бути хорий. Ми мусимо робити так, щоб нам не випало платити відшкодування...”

Прийшов потяг... Я вийшов на перон, щоб кинути листи. Гарна білявочка з повними грудьми вихилилася з вікна другої кляси. Вона мружила очі, силкуючися прочитати назву станції. Уста її були нафарбовані, а в руках тримала вона книжку в кольоровій обгортці.

— О, місто! Який я далекий від тебе!

Я перейшовся вздовж цілого потягу. В третій клясі їхали жовніри з відпустки й селяни. Жовніри співали, вигукували й зачіпали жидівочок, що вийшли й собі подивитися на потяг. Був також і вагон першої кляси. Він стояв цілком порожній. Тільки старий генерал сидів в одному купе й читав газету. Я перейшовся ще раз і хотів вже йти до дому.

Коли нагло, я побачив Ріту!

Вона йшла й сміялася дзвінко і рвачко. Мені навіть здалося, що сміх її був за голосний.

Довгоногий Німець вкладав свій монокль.

— Я, ја, говорив він. Можете собі уявити! І це була вона. Хто б цього міг сподіватися!

І він засміявся рівнож.

З нею був також латвійський офіцер, а вже зовсім з-заду йшов поручник і на руці ніс її плаш. Латвійський офіцер курив люльку й похмуро мовчав. Його, видно, дратував Німець.

Коли вони переходили біля вагону першої класи, до них, зненацька, підійшов Василь.

Так, це був він, Василь, у власній особі. Хто-ж би інший міг тут так сміливо й незалежно підійти до графянки? Він був у червоному кашкеті й білих рукавичках, як і завжди при виконуванні своїх службових обов'язків. Він зняв кашкета й звернувся до Ріти:

Є кілька листів для неї. Він буде щасливий їх їй передати.

О, Василь був з дуже доброї родини, і знав, як себе поводити.

— А може, вона кудись їде. Тоді він ще на хвилинку затримає потяг. Але ні, він бачить, що вона нікуди не їде. Ха-ха! Адже-ж, в такій су-конці ніхто не вирушає в подорож..

Ріта зупинилася й зміряла його поглядом. В неї були такі здивовані очі, такі панські, здивовані очі.

— Властиво, чого вам треба! — сказала вона й піднесла брови до гори.

А Німець, враз, розсердився й закивав головою, мов старий гусак.

— Будь ласка залишіть нас в спокою!

Боже, як я сміявся тоді з Василя. Його зовсім знищили оці слова. Він стояв і розгублено кліпав повіками.

— Ні, ні... Він хотів лише передати листа. А далі він повернувся й поволі пішов до паротягу. Він бачив мене. Я стояв й реготався на цілий голос. Віспуватий телеграфіст теж стояв в вікні і був свідком цілої сцени. І він також сміявся. — Ха-ха! — заходився він. Ну і повчили-ж нашого начальника. Лизнув він шилом патоки!

Віспуватий телеграфіст був особистим вогомом Василя. Два тижні тому, він, навіть, нахвалявся його побити. Так той йому остогид. Рішуче, це був кепський день для Василя.

Потяг поволі рушав. Гарна білявочка знову висунулася з вікна й помахала до когось хусточкою.

Ріта й ціле товариство зупинилися перед чекальнею. Німець скочив до середини й вийшов звідтам з цілою купою журналів.

— Подивіться! Тут щось для вас, Fräulein, сказав він і подав Ріті якийсь кольоровий часопис.

І, саме тут, вона завважила мене.

Очі її блиснули, як звичайно, як багацько разів, коли вона стрічалася зо мною. Але вона відвернулася з робленою погордою й стала уважно розглядати часопис.

Тоді, цілком несподівано, якась весела, очайдушно-весела думка штовхнула мене і я пішов просто до неї в своїх тяжких, заболочених черевиках, розхристаній і червоній.

Я підніс капелюха.

— Яка приємна зустріч! Як я давно її не бачив!

Вона зблідла й не подала мені руки. Я відчув, що в повітрі пахне скандалом. Латвійський офіцер здивовано дивився на мене. Він навіть вийняв з уст свою люльку. Адже-ж він стрічав мене біля ріки! Поручник насупився й почервонів від обурення.

ликими очима і я бачив, що підборіддя у нього грусилося. Німець щось кричав до мене. Я не чув нічого. Я вимахував кулаками й гукав:

— Пустіть-но його! Ось я йому покажу, як обстріхувати людей! Він може навіть війняти револьвера, щоб боронити свою офіцерську честь!

Я кричав ще щось і мабуть дуже образливе. В мене просто прокинувся дух завадіяки з великих доріг. Мене вже ніхто не міг стримати.

Враз!.. я спостеріг:

Ріта стоїть біля мене і в руді міцно стискає шпіцруту. Так, це була шпіцрута поручника. Мабуть вона піднесла її.

Я відступив крок і опанував себе.

Тільки серце глухо калаталося в грудях.

Вона, поволі, підняла свою руку. Ще хвили-на, й шпіцрута врізалася б в моє лице. Так стояла вона довго, з потемнілими від ненависти очима. Мужчина, якого вона збиралася вдарити—це був я. І я був зовсім спокійний. Ні, ні одним рухом я не зрадив себе. Я лише вперто дивився на неї. Просто в її зеленкуваті, потемнілі очі.

І вона опустила шпіцруту.

Вона лише вимовила:

— Хам!

Вона більше нічого не сказала, але я бачив, що очі її були повні сліз. Це були сльози безсилля!..

Не оглядаючися, я пішов геть.

Німець з моноклем обурено скрикнув:

„das ist empörend!“

*

*

*

Ранком, коли я варив собі молоко, хтось застукав до дверей. Ввійшли довгоногий Німець і латвійський офіцер.

ко змріяла мене очима й не відповіла на уклін. Вона навіть здивовано піднесла брови до гори. — Що це за людина, яка йде й кланяється їй? Ні, вона не знає її.

Звичайно, це мене дуже мало проймало. Пхе! Чи не все мені одно, що думають про мене люди. Адже-ж, я не збираюся їздити по краю й шукати собі „жінки з заможних сфер суспільства“. Я не збираюся також кандидувати до парламенту, ані відкривати адвокатської канцелярії, ані, взагалі, видаватися за надійну, серйозну людину з майбутнім. Ні, мене не цікавлять, ні міста, ні села, ні люди з сталими поглядами й сталим місцем осідку. Мене просто тягне блукати з місця на місце й радіти з того, що сьогодні я бачу не те, що бачив вчора.

І ось я ходив та думав про дороги.

Я думав про те, що не люблю гір. Я люблю рівнину, безкраї, неперейдені поля. Я люблю дивитися, як тікає в далечінь старий, заповорошений шлях, люблю слухати мельодії простору й говорити собі самому про те, що я бачу.

— Подивись-но! Ось річка. Невідомо, де вона починається й куди біжить. Але вона біжить, і води в ній не бракує. А ось горбок. Він поріс буряном і на ньому пасуться вівці. А тисячі років тому на ньому, можливо, молилися дикі люди, в вовчих шкірах, і благословляли волю незнаного божества, що дало їм землю, ріки й ліси.

І я можу йти, і знати, що кожна рослинка живе, і кожний шматочок землі має свою історію.

Ні, ніколи не зрозуміють мене ті, що мандрують в розкішних експресах і дивляться на прекрасний Божий світ крізь люстрові шиби пульманівських вагонів. Я, часом, жалкую, що щезли старі діліжанси, які давали людям спроможність

мандрувати по іншому, зо всіма невігодами й лю-
бошами битого шляху...

Ось так я думав. І плянував мандрівки.

Тихий спокій вникав в мою свідомість.

Ні, ніщо вже не стримає мене...

...Одного дня я перерахував свої гроші. В ме-
не залишилося, гурт на гурт, всього три банкно-
ти й дрібна жменя срібляків. Цього вистачило б
на два, три тижні бездіяльного життя. Багацько-ж
грошенят я пустив протягом літа.

А дні минали й минали, і я ходив сам, пов-
ний думок та сподівань.

. . . . .
. . . . .
. . . . .

* *
*

...Та ось, раптом, прийшов цей день!

Я йшов сам, з гори, з легкою торбинкою на
плечах.

Був синій ранок. Горобці цвірінькали на сос-
нах. Зозуля відгукалася з лісу.

В селі співали півні й рипі-
ли журавлі. Зараз встане сонце
й знов оживе мертвий пісок,
знов побіжить по ньому невга-
мовне життя, солодкими, гаря-
чими кроками.

Скільки разів я зустрічав
тут сонце. Скільки разів я ди-
вився, як палав схід і рожевіли
ліси, й над рікою крутилися ша-
ді тумани. Скільки разів я слухав, як прокидали-
ся птахи і, як у далекому селі рипіли криничні

журавлі. Але тепер я йду геть, і знаю, що мене вже ніщо не тримає тут.

І ось, з легкою торбинкою, я йшов з гори.

Я взяв з собою лише старий плащ, кілька сорочок і рушницю. Решту я залишив в своїй хатині. Я залишив там нове вбрання, білизну й постіль. Я залишив кілька книжок і весь посуд. Я навіть не причинив хати.

Що-ж! Хай хтось прийде й забере це собі. Мені, справді, нічого не треба.

Річ, кожна річ, перешкоджає людині. Людина обростає річами й труситься над своїм майном. І тоді сама стає річчю. Вона вже не може думати і йти, і в ній немає голосу. Вона сама, як річ, як деревляна річ, зроблена бездушним столярюм. І коли ви доторкнетесь до неї, ви побачите, що в неї немає струн, вона не згучить, вона не співає, вона мертва.

Люди - речі, сидять, мов муравлі, по затишних кутках і громадять усе нове й нове майно. Вони скуповують тяжкі меблі й ставлять їх по кімнатах, вони вишивають рушники, запалюють лампадки перед образами й світять свічки по церквах. І моляться про те, щоб Господь Бог послав їм спокійну смерть на власних подушках...

І не зрозуміти їм, не збагнути, що таке дорога. Вони йдуть в життя й думають, що життя це глухий кут, це бездоріжжя!

Я йшов і йшов... Передо мною стелився старезний шлях. Патлаті липи обсіли його навколо, а за ними жовтіли жита, ген, аж до обривів, де сині ліси куйовдять далекий простір. На роздоріжжі, під похилим дороговказом, я сів і з торбинки вийняв свій сніданок. Зо мною був хліб і сир, але це смакувало мені краще від усіх найсмачніших страв, що я їв їх в своєму житті.

Так я сидів, їв, і міркував, і згадував дні, що минули і що вже ніколи не вернуться.

Мені було так легко й втішно.

— Боже!—думав я. Чому Ти створив світ таким прекрасним?

І я говорив сам до себе:

Все, що на моїй дорозі, все, що я бачу, чую, чого дотикаю, все це розумне, потрібне й прекрасне. Ось лежить камінь. Він лежить в поросі й ніхто не зважає на нього. Але я можу піднести його, взяти до рук і знайти на ньому таку прекрасну гармонію барв, рисок і плям, побачити, як в його скалках відбиває свої гарячі промені інший, велитенський камінь — сонце! Я можу також затиснути його в руці й кинути в першого, хто намагатиметься стати мені на дорозі. Це камінь. Це тільки камінь! Але я сам, я людина, я також можу й мушу себе подивляти, і тоді думати про те, яке гармонійне, яке величне життя. Хіба не величне те, що мої очі бачать, що уста мої сміються, руки можуть стискатися в кулаки, а ноги бадьоро нести ген туди, де початок і кінець сплітаються в фантастичні, химерні, образи. І, врешті, хіба не величне те, що серце моє безупинно бється в грудях, що від нього, від серця, біжить гаряча кров, яку завжди можна за щось пролити, ота живуча, рвачка кров, що пити її радість для сильних!..

.....

Над вечір я прийшов до якогось міста.

Все було за мною; за мною були Ріта, доктор і старий Іван, знайома крамниця з грубим крамарем і бережні піски, де я стільки вилігувавсь.

І мені здавалося, що ось я прокинувся з дивного сну. Люди, яких я нещодавно бачив, і голоси яких чув—все це померло для мене. Все

було спогадом. А передо мною, в легкій вечірній імлі, розхилилася дійсність. Я ступав по вулиці тихого, провінціального міста й вслухувався в гомін нового життя.

Еге-ж, це було звичайнісеньке провінціальне місто, з жидами, заїздами, порохливими, небрукваними вулицями й похилою церквою на майдані, порослім буряном і румянком.

Я перейшов через ціле місто, й груди мої розпирала легкість.

В брамі священничого дому, на самому кінці міста, стояли дві панночки в однакових білих суконках. Вони були, мабуть, жваві й веселі. Мабуть, їм було безнадійно сумно в цьому тихому місті і, мабуть, вони, що-дня, виходили за браму, чекаючи не знати на що.

Я зняв свого капелюха й чемно попросив напиться.

— Піді-но по воду, Олю, сказала вища панночка, й обидві засміялися.

Я постояв, скрутив цигарку.

— Так, я йду здалека. Бачите, скільки пороку я забрав на свої черевики.

Вища панночка залишилася зо мною. Вона намагалася підтримати розмову.

Я довідався, що вони обидві—доньки священника. Це її молодша сестра пішла по воду... Авжеж, тут дуже нудно, в цьому місті. Раніш, правда, сюди, що-літа, наїздив цирк. А тепер вже, десь певно, не приїде.

Трошки сумні у неї були очі, коли вона це говорила.

Я напився води, подякував і попрошався.

Бувайте здорові, сказали обидві панночки разом. І в їх голосах причувся мені сум.

Коли я вже був кілька кроків від них—одна з них, враз, дзвінко гукнула:

— А може ви переночуєте у нас?!

Я йшов і йшов.

Десь ревли корови, пси гавкали на ніч. В повітрі пахло росою. Стояв тьмяний, літній вечір, один з тих, коли на серці сум і радість від глибоких зір і від рогатого місяця в синій імлі.

Ні, ніщо, ніщо вже мене не стримає.

За містом, я довго блукав берегом річки, шукаючи собі догідного місця на спочинок. Врешті я знайшов його.

Авжеж, це було прекрасне місце. Був там пісок іще теплий від сонця, й тихий плюскіт хвиль, і верба, під якою чудесно можна виспатися.

Що-ж, мені більше нічого не треба. Я розстелив свій плащ і поклався на землю.

Велитенський, радісний спокій, спроквола, огортав мої думки.

польському (переклади Міріяма й В. Бунікевіча) й по словінському. Як це не дивно, Махарові серед Словян найбільше пощастило власне в нашій літературі (чи, може, нашій літературі пощастило з Махаром!). Вже Франко, про віденські зустрічі з яким Махар дуже живо й тепло згадує, був першим, що переклав значну кількість Махарових творів (м. і. «Мати Гусову»), що, на жаль, не цілком увійшли до повної збірки творів (вид. «Рух») Франка*). По Франкові, цілий ряд перекладів зробив, тоді ще «молодомузузовець», Остап Луцький. Нарешті кілька перекладів окремих поезій Махара видрукував нижчепідписаний.

Ця українська уважність до творчости Махара не є випадковою. Підкреслює вона наставлення української психіки до «твердого матеріялу», що ми його (поминаючи Шевченка й Стефаніка) так мало маємо в своїй літературі, і що ним майже цілковито насичена творчість Махара.

Поема, що друкується нижче, є центральним твором найголовнішої ліричної книжки Махара «Голгота» («Golgotha»). Тема її нагадує тему «Великого Інквізитора» Достоевського. Як би не було дискусійним для християнина уявлення охоплення цієї теми Махаром, уважний читач побачить і оцінить кардинальну різницю відношень до тої самої теми письменників, що стоять на протилежних бігунах. Там, де у Достоевського задушно й гнилизняно клубочеться безформна, каламутно-їдка імла, — у *реаліста* Махара «Голгота» виростає й розширюється до «проблеми Голготи» у всьлюдському масштабі і останнє речення розп'ятого Богочоловіка дає *напря́м і вихід*.

Для нашої літератури в поемі цій є щось спеціально-близьке: в Махаровім підході до Христа є елемент, що нагадує релігійний антропоцентризм Шевченка в «Марії».

Евген Маланюк.

---

* До речі, Махар названий там «Яном» замість «Йозефом».

Запали очі в далечинь дивились
Крізь біле місто, пагорби й байраки
На верхи гір, що ген лежать за ними
Прозорі ті озера галилейські.

Схилив чоло.

І раптом шум від крил

Почув при собі. Та не був то ангел,
Що від Отця ніс чашу — дух зміцнити, —
Ні, дух нечистий крила кажанові
Розп'явши, надлітав тепер до Нього,
І Він терпіти мусів, що Диявол
Зіперсь на хрест, схиляючись до Нього, —
Ослаблий дух змагатись вже не міг.

І рік Диявол: Страднику нещасний,
Тут при хресті ось бачимося вдруге
Вже назавжди, бо днесь запав вже вирок, —
Борні — кінець.

А памятаєш, як —

Тому три роки — я заніс Тебе
З пустелі на високу гору і
Вказав Тобі міцну державу світа,
Й прирік її Тобі, якби схиливсь Ти
Й вклонивсь мені? Але — відмовив Ти.
Йшов звістувать небесную державу
Убогим, хорим. Хтів для ширих серцем
Відкрити скарби безцінні, не смертельні
І душам простим до святої слави
Вказати путь. А з поколінь людських
Хтів Адамове прокляття стерти.

І йшов на смерть із лагідним відданням
Немов ягнятко, уст не відімкнувши,
І кров Свою пролляв, немов росу,
Щоб звогчити Твою невчасну осінь.

Ісусе Галилейський, — бачиш юрби,
Що хвилями окоюють Твій хрест!
Ще кілька день тому, коли Ти в славі
Вступав до міста, пальми під копита
Твого осляти кидали, ясали
І славили Тебе Давида сином,
Бо думали, що та держава божа
Вже настає і що доба надходить
Земного раю. Ти й тоді — відріксь.
І юрби роздратовані і мстиві
„Розпни Його!“ — ревли Пилату в ухо. —
А ось тепер, покиваючи, ходять
Та ще й регочуть: цар висить жидівський!
Хай повисить. Хотів бути Сином Божим,
Та, видно, десь забув про нього Тато.

І, дійсно, що забув.

Ось — бач — те небо,

Де вірив Ти, що Він сидить у славі, —
Ясне, безхмарне, стиха усміхнене
Тим усміхом блакитним, нечутливим —
По Тобі так, як і до Тебе. Птаство
В повітрі й звірина, що переходить
По суходолу, — все одним законом
Жило й живе, і то є мій закон:
Сильніший завжди слабшого поже, —
Так само й люди. Цілий світ широкий —
Моя держава, — я бо є Життя.
Собою володію сам. І в душах
Паную вічно. Ні Отець, ні Ти
Не виженуть. Небесная держава
Є тільки — сном. Хай люди сон той снять.

Бач, під хрестом як лагідно балака
З ченцем стареньким римський старшина!
Так буде завше. То — два спадкоємці
І слів Твоїх і снів. Той змінить мундур,

А другий — змінить богове ім'я, —
Я-ж світом керуватиму надалі.

Чому-ж тоді не взяв усі держави
І славу світа з щедрих рук моїх?
Життя б Своє не обірвав так гірко
В останній муці, міг би жити повно
Для щастя Свого і добра мільйонів.
А так — що їм приніс? Упадок, смерть.
Сам впав ось перший. За ім'я-ж Твоє,
За сні Твої — сотками будуть люди
І на хрестах, і на аренах гинуть.
Коли-ж Твою перемогу проголосять, —
Твоїм ім'ям, лише Твоїм ім'ям
Надалі мордуватимуть. Поглянь,
По всій землі, за смугами кордонів
Твоїм ім'ям палитимуть офіри,
Твоїм ім'ям охрестять хижі війни,
Твоїм ім'ям палатимуть міста,
Твоїм ім'ям спустошать країни,
Твоїм ім'ям будуть ще й проклинати,
Твоїм ім'ям робитимуть рабів
Душею й тілом.

Бачиш он жовніра

Й ченця. То-ж перший буде мордувати
Твоїм ім'ям, а цей — благословлять
Ім'ям Твоїм. Несчасних мільйони
Окуплять сон Твій лютою ціною
Свого життя.

А з випарів кривавих

Той сон Твій про державу вічну в небі,
Про славу неземну — вставати буде
Примарою, що, як заплата мертвим,
Буде повік — спокусою живим.
Чому-ж тоді не взяв усі держави
І славу всю? Моїм бо є життя,

Я — богом є, я над усім паную,
В серцях і душах всіх — на віки вічні!..

І Сатана підвівся. Розіп'яв
Великі чорні кажанові крила,
Що вихором широко розпростерлись
На цілий обрій. Над горбом Голготи,
Над містом, над долиною й холмами,
Над цілим краєм до далеких гір,
Над тихою блакиттю галилейських
Озер і над країнами й морями —
Похмуро чорна хмара залягла.

Настала тьма велика всій землі,
Що затряслась.

І зір одкривсь востаннє
Ісусові і велім гласом скрикнув
Він: Ілі, Ілі, ляма сабахтані! —
І видихнув Свій дух...

Авторизований переклад з чеської

Евгена Маланюка

Ніл Хасевич

Дереворит

К А М О - Н О - Ч О М Е Й

Г О Д Ж О К І

(ХАТИНА БУДДІЙСЬКОГО САМІТНИКА)

Чому перекладено цей старий клясичний твір, а не щось модерніше й ближче нашим часам? — Ось закид, що з ним певне стрінуся, коли мій переклад попаде до рук українського читача, а перед його очима замайоріє дата... 1212 рік.

Отже тому, що ці старезні, запорошені віками кольони китайських значків, приховали в собі стільки дивних аналогій до сьогочасних днів і подій, таких близьких нашим серцям, тому, що стільки в них болючої актуальності, захованої в тишу самотньої хатини серед мряки гори Огара.

Ні, справді, ніщо на світі не зміняється, oprіч людських сердець, що з віками стають лютішими.

«Годжокі», або «Хатина, що має десять стіп у квадраті»,*) цей малий архитвір японської літератури, повстав в епосі Катакура, в часах воєнних походів і братовбивчої війни, в добі народження героїчних легенд і нових релігійних ідеалів. Саме тоді, завалився давній суспільний лад в Японії. Могутній рід Фуджівара, що імям імператора, нащадка богині сонця, виконував владу над світом, мусів уступитися, послаблений розніженою, рафінованою культурою, ідеалом надто милосердного божества, що замість суворої дисципліни Гендай попередньої епохи, знайшов собі вислів у молитві, контемпляції, містичних танках чоловіків і жінок уздовж доріг на честь Аміді — бога милосердя. Ціла влада була в руках бюрократії. Столиця Кйото захоплена своїми святами, витонченим мистецтвом і релігійним ентузіазмом, ані не турбувалася про долю імперії. Коли на далекій півночі збунтувалися два сильні, але знехтовані столічним товариством роди, Тайра і Мінамото, нечуване безладдя охопило край. (Переказують, що начальний вождь армії не ввів сісти на коня, а сотник імператорської гвардії, зодягнувши тяжку лицарську зброю, не міг

*) ho = квадрат, jo = 10 shaku, яп. стопа = 0,305 м., ki = записка, книжка. Приписана величина хатини бонзи самітника.

рушити з місця.) Все розпалося в нівець. Японія опинилася в руках роду Тайра, а потім Мінамото. Громадянські війни не вщухали. Героєм легенди став Йошіцуне, з роду Мінамото, що про нього розповідали фантастичні історії. Ще сьогодні не бракує Японців, що ототожнюють його з Джінгіс-ханом. Це часи японського лицарства, досить подібного до нашого середньовічного європейського. Бракувало лише в Японії трубадурів і жіночого ідеалу в європейському розумінні.

В цій бурхливій епосі з'являються нові пророки й повстають релігійні секти. Гонен Шонін засновує Джодошу, що навчає про бже милосердя й радить молитися до Аміді. («Наму Аміді Буцу»). Шінран-Шонін засновує Джодо-Шін-Шу (справжню секту Джодо), яка призволяє своїм бонзам їсти м'ясо й рибу та навіть женитися. Разом з тим релігійне мистецтво починає любуватися в страхиттях пекла й чистилища. Буддизм промовляє тепер до мас зрозумілішою, менш рафінованою мовою. Але релігією вищих клас суспільности стають вірування секти Зен, що виросла на філософії південного Китаю й навчала медитації та безупинного самодосконалення. Секта ця шириться в Кйото й Катакурі. І врешті, в епосі цієї, приходить кінець панування всеможної бюрократії. Повстас й формується новий феодалний лад.

В літературі, як легко здогадатися, ця сповнена брязкоту зброї епоха означає занепад. Не стало часу й охоти на галанти мемуари, повні пікантності анекдоти й тендітні малюнки природи, як ось ці славетні: «Makûra no soshi», спогоди подушечки, або монументальне: «Genji — monogatari».

Дорібок епохи Катакура є лише малоцікаві восні хроніки й записки. А втім, вони означають деяке розбудження індивідуальности, неначе подув романтизму після класичної закостенілости і підготовляють перехід до справжньої доби японської романтики — епохи Ашікага.

Ці часи воєнного лихоліття зберегли нам усеж одну літературну перлину. Це маленька книжечка — спогоди самітника; трохи скептичної контемплатції життя, жажливі описи людських злиднів, трохи побожної медитації і спокійного захоплення поета відлюдка. Але, хоч автор цих спогадів своєю культурою і нахилом до музики, поезії та контемплатції належить безперечно до попередньої епохи японської літератури, деякий індивідуалізм і свобідна інтерпретація чернечого аскетизму роблять його предтечею нових ідеалів.

Про самого Чоменя знаємо небагато. Дати його народження і смерті невідомі. Здається прожив він яких 63 роки. Батько його помер передвчасно і він вже змалку

I.

Струмись води у річці безперестанку спливає, але вода все нова тече—не та, що була спочатку.

Піна, що поверх пливе, раз зникає, то знову твориться, але ніколи довго не триває. Люди й їхні оселі скидаються на неї.

Серед усієї пишноти столиці, покрівля біля покрівлі, стоять доми бідних і багатих; вони граються навпереваги красою своїх черепиць ¹⁾. Стоять вони з одного покоління у друге, ніби й ніхто їх не нищить, але коли захочемо пізнати всю правду про них, дізнаємося, що старі будинки не часто трапляються. Одні зруйнували минулого року й тепер їх відбудовують, інші, великі й багаті, заступили малими.

Те саме сталося з людьми, що в них мешкали. В одному-однісінькому місті багацько живе людей, але на 20 чи 30 душ з-поміж них, ледве чи налічимо одного або двох, що ми їх знали тут давно. Ранком умирають і ввечері родяться, зовсім так, як піна на воді.

Не знаємо, звідкіля вони приходять і куди йдуть. Доми наші тимчасові й тому дивно навіть, що турбуємо наші серця та радощами наповняємо очі?

І справді, що відріжняє господаря від його хати. Котре з них ефемерніше ²⁾ від роси асагао ³⁾? Часом роса зникає, а квітка остається,

---

1) У давній Японії велика роль в оздобі будинків належала колірам і формі черепиці.

2) Мижо.

3) Asagaо, дослівно: ранкове обличчя, франц. *volubilis*, квітка що розквітає ранком і вяне заки настане полудне.

але, хоч і останеться, загине від ранкового сонця. Часом роса попаде у нерозквітлий пупянок квітки й остане, але хоча й залишиться, згине недо чекавши вечора.

II.

Минуло вже 40 весен і осеней, відколи я пізнав таємницю життя ¹⁾, і часто доводилося мені дивитися на дивовижу світа.

Третього року епохи Анген ²⁾, 28-го дня, 4-го місяця, віяв дужий вітер. Була ніч, що не зазнала спокою. У собачу годину ³⁾ пожежа знялася у частині міста, що її звать Тацумі ⁴⁾ і простяглася аж до Інуру ⁵⁾. Наприкінці вона охопила: ворота багрової птахи, велику вітальну салю, будинок найвищої школи й досягла уряду внутрішніх справ. За одну тільки ніч усе змінилося в порох і попіл. Кажуть, що вогонь повстав у провулку Гігучітомі, в будинку, що його тимчасово, вживали для лікарні.

Вітер, мов цей буревій, гуляв широко у всіх напрямках, як розгорнене віяло. Далешні будинки душив дим, ближче до вогню вся земля засипана була іскрами. Попіл, що здіймався у небо, малювався барвами вогню й вкривав усе пурпурою. Несені вітром іскри, ніби добувши крил, минали у розгоні один, або й два „чо” ⁶⁾.

А люди посеред цього, чи могли зберегти належний спокій? Одні падали, удушені димом, інші, попавши в полум'я, вмирили нагло, ще інші

---

1) Моно по кокого. досл. серце речей.

2) Японці рахують час на підставі епох панування їхніх імператорів. Рік, що згадується, це 1177 р. п. н. Хр.

3) Від 7 — 9 год. вечора.

4) Досл. гадюка — дракон.

5) Досл. собака — дик.

6) І „чо” — близько 110 метрів; у сьогоднішній Японії адміністраційна, комунальна одиниця, вулиця.

з трудом рятували тільки тіло, а залишали все своє майно. Сім скарбів ¹⁾ і десять тисяч багатств змінилося у попіл. Незмірні були втрати: третина столиці була знищена. Тисячі людей, чоловіків і жінок, згинуло, а числа коней і волів, що пропали, ніхто не знає.

Чи це не найбільша з усіх людських нісенітниць затрачати сили й гроші на будування домів у столиці, що все загрожена різними небезпеками, й на своє чимале лихо привязуватися серцем до них?

III.

Знову 29-го дня, четвертого місяця ²⁾, четвертого року, доби Джішо великий тайфун навістив місто. Починаючи від дільниці Наканомікадокйогоку, аж до 5-ої вулиці віяв він з незвичайною силою. Він перестрибав через три і чотири „чо“, а по дорозі нищив усе, дома бідних і багатих; ані один не залишився цілим. Одних рівняв із землею, другим залишав тільки стовпи й покрівлі. Часом зривав цілі дахи і ніс через чотири й пять „чо“. Він звіяв, понівечив усі межі й змішав сусідські землі.

Не дивниця, що він змів і розвіяв скрізь по землі все неомірне добро, що було збережене в нутрі домів, а дошки й всяке деревля розсипав усюди безладно, ніби листя в зимі. Порох туманом, наче дим, заступив усім очі. У страшному грюкоті гинули людські оклики. Всі розуміли, що навіть подих пекла ³⁾ не може бути страшніший.

---

1) Це: shippo святих буддійських книг — золото, срібло, криштал, агат, ляпіс — лязулі, перла і кораль.

2) U — uzuki, місяць рослини „u“.

3) Jigoku no gofu.

Не тільки доми були понижені, але теж безліч людей, що хотіли направити заподіяну вітром шкоду, зазнала ран або й стала калками довіку.

Нарешті вітер полинув на південний захід і внешнещасливив іще чимало людей.

Хоч тайфун віє у нас часто, проте, ніколи не буває такий жахливий. Чи не заповіт це якихось надприродних явищ?

IV.

Несподівано, у шостому місяці ¹⁾ цього-ж року перенесли столицю. Ніхто цього і в гадці не мав. Якщо пригадаємо початок цієї столиці, переконаємося, що від часу, коли імператор Сага ²⁾ обрав тут місце для неї, минуло вже кілька сот років. Це не було легке завдання, а разом з тим і зовсім зайве так, що міщани скаржилися й лементували.

Не зважаючи на всі ці нарікання, імператор, міністри й вельможні панове ³⁾ переносилися до нової столиці. З-поміж людей, що бажали перейти на публичну службу ⁴⁾, ніхто не залишився у стародавньому місті. Ті, що думали про державну службу, або шукали панської протекції ⁵⁾, мершій перебиралися на нове місце; кожен поспішав, щоб, хоч на один день, випередити других.

Але інші, ті, що нічого більше не значили й світ їх відцурався, залишилися й нарікали.

З дня на день порожніли доми, що змагалися колись черепицями за першенство. Води

---

1) Мі — па — зукі = вогкий місяць, „па“ архаїчна форма генітиву.

2) 810 року, столиця Геян (Кіото).

3) Куго = високі імператорські урядовці.

4) Досл: на службу світа.

5) Досл: панської тіні.

річки Йодо несли частини знищених будинків; на очах земля зм'ялася в пустелю.

Навіть вподоби людські змінилися. Кожен волів сидланого коня від повозу тягненого волами ¹⁾). Всі шукали земель на південному заході; провінції сходу й півночі не цікавили вже нікого.

Як-раз тоді, деякі справи завели мене до нової столиці. З самого вигляду місця було ясно, що простір є надто вузький для проложення вулиць. Від півночі височезна гора, від півдня близьке море. Безнастанний шум морських хвиль, особливо підчас припливу. Зокрема вітер, що дув від моря, був страшний.

Імператорська резиденція по середині гори скидалася дещо на деревляну палату Кіномару-доно ²⁾, а, проте, була від неї приємніша для ока.

Як відбудувати всі ці доми, що їх кожного дня розвалюють і посилають з водою? Бо місця під будову було багато, але скінчених будинків мало. Коли стара столиця стояла вже пустою, нова ще не була скінчена. Всі почували себе непевне, так, якби плавали на хмарці.

Ті, що мешкали там здавна, жалували втрачених посіlostей, а нові переселенці ремствували на невідповідний терен і поганий будівельний матеріал. Коли глянути було на дорогу, їхали верхи ті, що їм належало сидіти в повозі, а ті, що повинні були носити одяги вельмож, убрали звичайну жовнярську ношу.

Нараз зникла вся чепурність великого міста й обичаї людей скидалися на мужицькі й жовнярські.

Все, здається, віщувало нещастя розворушеному світові і, хоч дні минали, серця людські не знаходили спокою. Людське нарікання не зали-

---

1) Парадні отже й повільні повозки стали безпотрібні.

2) Імператора Тенчі (VII ст.).

шилося без наслідків, бо, ще тої самої зими, всі вернулися до давньої столиці. Але, як було віднайти понижені доми? Такими, як раніш, вже їх не відбудують.

Кажуть, що давніми часами володарі панували над світом розумом і серцем. Їхні палати були криті соломою, а бальки прокладені без зайвого мудрування. Коли дим не йшов з людських хат, касовано всі, вже й так поменшені, податки. Бо володарі шкодували нарід і хотіли спасти світ. Можна зрозуміти сучасний світ прирівнюючи його до минулого.

V.

Знову, в епоху Йова ¹⁾, це було давно й добре про це не тямлю, два роки з черги світ терпів від голоду. Або була посуха весною й літом, або бурі й повені восени й зимою. Нешастя спадали раз-по-раз і не було можливості позбирати п'ять родів зерна ²⁾. Даремне люди весною орали, пересаджували літом і молотили восени, все-ж не було, що ховати на зиму.

Тому-то люди всіх країн покидали свої землі й переходили кордони. Одні забували про свої доми і йшли жити у гори. Інші відмовляли різні молитви, влаштовували релігійні обходи й егзорцизми, але все даремне.

Достатки міста мають своє джерело на селі і коли люди перестали йти з достатками до міста, якже-ж могло воно зберегти належну гідність?

Усяких скарбів можна було купити за непомірно низьку ціну, але хто тоді скарбами цікавився? Коли й найшовся покупець, то золото

1) 1181 рік нашої ери.

2) Сорго, панік, риж, збіжжя і фасоля.

важило мало, а збіжжя—багато. Дороги повні були прошаків, що вражали наші вуха диковинним криком.

У таких злиднях минув один рік. З новим роком усі чекали полегші, але стало ще гірше,— вибухла чума.

Всі вмирили з голоду. Дні минали й люди почували себе наче риби у малій, напіввисохлій калабані.

Врешті, навіть ті люди, що носили капелюхи й взували черевики, та, по всіх ознаках, повинні були бути шасливими, почали старцювати від дому до дому. Деякі мали такий злидений вигляд, що всі дивувалися, як вони ще тримаються на ногах, а вони на людських очах умирали з виснаження. Ніхто не знав числа тих, що падали з голоду під мурами й біля доріг. Не ховано трупів і ціле місто сповнене було обридливим смородом. Не можна було дивитися на цей образ людського нидіння¹⁾. Над берегом річки не доставало місця для проїзду возів і коней²⁾.

Лісові дереворуби, потративши сили від злиднів і голоду, перестали носити дрова у місто й паливо стало рідке. Люди, що не мали з чого жити, розбирали власні дома й продавали їх на торговлиці. Але цілоденна праця людини ще не покривала коштів одноденного прожитку.

Цікаво, що, поміж дровами на паливо, траплялися кусні розмальовані багром і викладані золотими та срібними бляхами. Цікавому відповіли би, що це люди, які не знали, що з собою починати, крали із святинь статуї Будди й предмети культу, ломили та палили їх. Усі ці страхиття я бачив, бо народився в поганому і злому світі.

---

1) Ненка = переміна.

2) Бо скрізь лежали трупи.

Жаль було також дивитися, коли гинуло двоє людей, жінка й чоловік, а першим вмирав з них той, що глибше кохав, бо, забуваючи свої власні потреби, передавав другому добутий шматок. Батьки вмирали перед дітьми. Бувало й таке, що мала дитина ссала груди померлої вже мами, думаючи, що та спить.

Преподобний ¹⁾ бонза із святині Нінва, стурбований великим числом смертей, змовився з багатьма іншими святими людьми ²⁾, щоб означувати чола померших буквою А ³⁾, яка є знаком єднання ⁴⁾. Число цих трупів, на підставі обрахунку за 4-ий і 5-ий місяці разом, тільки в середині столиці, у частині міста поміж першою й дев'ятою вулицями, рахуючи з півдня на північ і від Кйогоку до Сузаку, від заходу на схід, дійшло до 42300. Тут не враховано всіх, що померли перед цими обома місяцями й пізніше, усіх з сумезних кварталів міста: Кавара, Шіракава, Ніші-но-Кйю і з інших, більш віддалених передмість (а було їх багато—без міри й рахунку), і всіх, з усіх земель Японії і сімох провінцій. Таке саме мало трапитися в епоху Чоджо, за панування імператора Сутоку. Але про це я лише чув, бо сам не знав цього давнього світу. А таки те, що я тепер побачив очами, було найдивогляднішим і найсумнішим видовищем мого життя.

VI.

А другого року епохи Генряку навістив світ великий землетрус. Він був незвичайний. Валилися гори, засипуючи ріки; море здіймалося й заливало землю.

1) Ноін = богомільний.

2) Мудрецьми.

3) Перший китайський знак, що належить імені милосердного Будди — Amida (Amitabha).

4) Смерти, у значінні переходу у стан Будди.

Розчахнулася земля й бухнула водою, відри-
валися скелі й котилися вниз, у долини. Хвиля
понесла кораблі, що плавали поблизу берега. Ко-
ні на дорогах губили ґрунт під ногами. Скрізь
у столиці, всі, без вийнятку, буддійські пагоди
й святині шінтоїзму лягли в руїнах. Лежали во-
ни у звалищах і румовищі, а попіл і порох, ніби
дим, здіймалися в повітрі. Гук розворушеної
землі й грюкіт будинків, що валилися, нагадував
громи. Ті, що залишалися вдома, могли загинути
під його звалищами. Перед тими, що рятувалися
втечею, земля знечевя отверзалася. Не маючи
крил, не могли вони злінути до неба й підне-
стися, наче цей дракон у хмари!

Справді, з усіх жахливих речей на світі, зе-
млетрус таки найстрашніший.

Одинокій син самурая, шости чи сьомиліт-
ній хлопчина, ставив собі домок під муром. Коли
так преспокійно бавився, мур, зненацька, зава-
лився й придушив його так сильно, що оченята
вилізли йому на довжину пальця з голови. Ди-
влючися на батьків, що ридали й голосили, обні-
маючи дитину, я був сповнений правдивим спо-
чуттям. Найвідважніший самурай, коли бачить
нещастя своєї дитини, розпачає, забуваючи сором.
І це таке людське.

Сильні тремтіння землі не тривали довго,
але менші, без упину продовжувалися. Не було
дня без двадцяти-тридцяти тремтінь, що їх зви-
чайно вже називають сильними. По десяти чи
двадцяти днях вони стали рідші; чотири й п'ять
разів, а згодом, двічі й тричі на добу; пізніше
один землетрус на два-три дні, але земля за-
спокоїлася аж по трьох місяцях. З чотирох стихій,
вода, вогонь і вітер наносять нам завжди деяку
шкоду, але земля найбільшу. Давно, в епоху
Сайко, був великий землетрус. Упала тоді бо-

жественна голова великого Будди із святині То-дайджі. Але останній землетрус був ще сильніший.

Тоді всі люди зрозуміли суету існування. Я думав, що вони опанують свої пристрасті, але сьогодні, коли дні, місяці, а навіть роки відійшли у минуле, люди забули про нещастя й ніхто про нього більше не згадує.

VII.

З того, що я розповів, стане кожному ясно, яке безвартне наше життя, які непевні, і тіла, і доми наші. А оточення, що серед нього живемо, й обставини нашого суспільного становища це джерело наших безнастанних турбот.

Хто безрозумно шукає опіки вельможного пана, може знайти хвилини незвичайного вдоволення, але справжнього щастя не зазнає ніколи. Коли терпить, не може пожалуватися, заплакати. Не легкі його рухи, чи йде вперед, чи назад, і як що-небудь зробить, то боїться, немов горобець у гнізді яструба.

Коли бідний знайдеться поблизу багатого дому то, ранком і ввечері, при вході і виході з нього, завжди почує себе приниженим і соромитиметься свого вбогого вигляду. Його жінка, діти й наймити заздрять багатієві, пониження не дає йому жити і, навіть на мить, не зазнає він спокою.

Коли хтось мешкає на вузькому клаптику землі, ледве чи встережеться нещастя сусід-

Моноробу: З „Пісень 36 поетів“ 1696.

ської пожежі ¹⁾. Хто-ж поселиться далеко від столиці, примушений буде ходити там і назад до міста, а буває, що й навідаються до нього злодії.

Хто є могутній, стає скупим, хто шукає самоти, цього легковажать люди. Багатий має без міри журби, бідному все чогось бракує. Хто залежить від другого, стає його невільником, хто піклується ближнім, звязується з ним на завжди.

Виконувати звичаї світа, це замучувати себе, але протиставлятися людській opinio—значить подobati на божевільного.

Щоб жити в спокою, хоч декілька коротких хвилин і розважити стурбоване серце, хоч на одну мить, де шукати собі хати і що треба робити?

VIII.

Я проживав довго в домі, що його дістав у спадщині від батькової матері. Згодом втратив я родину й знемігся тілом. Домові видатки стали пригнітати мене й, трохи після тридцятки, я побудував собі хату до власної вподоби.

Цей domeк був ледве десятою частиною попереднього. У середині мав тільки одну кімнату. Прихапцем побудований, він навіть не був правдивим домом. Навколо, щось ніби кам'яна огорожа, але ніяких воріт, бо на них уже не стало грошей. Стовпи були із звичайного бамбусу і все було зроблено просто, наче возовня. Коли падав сніг, або дув вітер, завжди було трохи небезпечно. Загрожувала теж повінь, бо ріка була зовсім недалеко. Все тривожила трохи думка про злодіїв ²⁾.

---

1) В Японії стіни domів паперові і, ще сьогодні, пожежі бувають дуже часто.

2) Shiranami, досл. білі хвилі.

Там, на протязі добрих 30 літ, зносив я тягар життєвої нудьги. У той час все, що я бачив навколо, повчило мене про короткотривалість мого щастя. І так, коли минуло мені 50 років, я покинув свій дім і світ. Я не мав ні жінки, ні дітей, ані злих, ані добрих свояків, не мав також ніякого публичного уряду, отже що могло мене вязати із світом?

І скільки весен та осеней провів я без потреби у хмарах гори Огара?

ІХ.

Тепер, коли роса 60 літ легко не зникає ¹⁾, я побудував собі хатину, наче останній листок, як мандрівник, що шукає захисту на ніч, немов старий шовкопряд, що пряде собі свою шовковицю. У порівнанні з першим моїм домом, ця хатинка є тільки сотою його частинкою.

Що-дужче я старіюся, мій дім меншає. Тепер він ані неподібний до звичайних домів. Він має тільки 10 стіп ширини й всього 7 стіп заввишки. Я не мав гадки залишитися на місці, тому не зміцнив ґрунту. Я поклав підвалину, звязав стріху й до кожного звязня прикріпив дошку, щоби все можна було легко перенести, якби місце перестало мені подобатися. Щоб все відбудувати на іншому місці, немає ніякого заходу,— все забереш на два вози й крім цього одного великого видатку, жадних інших витрат.

Х.

Відколи я заховав свої сліди за горами Гіно, я добудував з полудневого боку острішок для безпеки від сонця. Під ним приміщається бамбусова веранда. В кімнаті, на захід, стоїть ма-

1) Роса у значинні смутку.

лий домовий вівтар ¹⁾. На ньому подобизна Аміди ²⁾, примішена таким робом, що відблиск проміння заходу падає на неї між бровами ³⁾. По обидва боки дверцят святої шафки я завісив образи Фуген⁴⁾ і Фудо ⁴⁾. З північного боку понад шоджі ⁵⁾, маленька поличка, на ній три скриньки з чорної шкіри; в них японська поезія, музичні ноти, Оджойошу ⁶⁾ та інші подібні книжки. З боку арфа і біва. Це власне ориґого і цугібіва ⁷⁾. Від сходу, біля хати, я насадив папороти ⁸⁾. і там розкладаю солом'яні мати вночі, замість ліжка. На схід, під стіною, мій стіл. Біля постелі грубка, що в ній розпалюю вогонь. На північ від хати, я обвів малий клаптик землі низьким тинном і засадив собі квітник. Плекаю

經象山神像寺常什

1. 社柳真筆帝釋天王

「卓高西鎮菜又村

Индра. Приписуваний будд. жерцєви Нічіренові (1222-1282)

1) Домовий вівтар = akadana. звичайно статуєтка Будди на поличці й трохи жертвовної води.

на кораблі Оканоя ¹⁾, ввечері, коли вітер шелестить листям дерева кацура ²⁾, думаю про береги Джінйо ³⁾ і вивчаю стиль Гентотоку ⁴⁾. Коли захочеться, граю арію „Шуфу” ⁵⁾ під шум сосон, або достроюю пісню „про джерельце“ до шепоту води, що спливає. Граю поганенько, але не потребую розвеселювати нічий вух. Сам собі граю, сам співаю, і сам розважаю своє серце.

Під горою стоїть хатина з гілля, там мешкає лісничий. Він має сінка й ми час-до-часу себе відвідуємо. Коли нудьгую, йду з ним на прохід. Він має 16 років, а я 60, але, хоч ріжниця віку така велика, все-ж ми себе розважаємо. Часом рвемо разом квіти очерету ⁶⁾ або іванаші ⁷⁾, вибираємо з землі ігнам ⁸⁾, або зриваємо листя дикої селерії ⁹⁾; то знову йдемо у рижові поля, які простягаються під горою, визбируємо колоски, що попадали, й плетемо з них вінки ¹⁰⁾. Коли настає поліття, вилазимо на сам шпиль гори, й тоді бачимо здалека мою рідну сторону; спостерігаємо гору Кобата, село Фушімі, Тоба, Гацукаші. Це чудове місце не має жадного пана й ніхто не перешкодить мені розважати тут серце. Не втомивши ніг, посилаю, проте, свої бажання далеко, верхами гір; вони переходять Суміяма, мандрують крізь Касаторі. У святиню Івама заносу своє богомілля й ходжу з прощеною в Ішіяма. Часом міряю кроками рівнину Авазу, щоби вша-

---

1) Чомей робить тут натяк на такий вірш: „До чого прирівняю це життя? До білих бурунів полишених кораблем, що перепливає досвіта під веслами“.

2) *Cercidiphyllum japonicum*.

3) Місце прогнання поета Гаку Ракутен. Він тут писав, слухаючи музики біви, що нагадувала йому давнє, світле життя.

4) Китайське ім'я поета Мінамото но Цуненаба.

5) Осінній вітер, стара арія на біву з VIII ст.

6) *Tsubana, imperata arundinacea*.

7) *Epigea asiatica*.

8) *Kako = dioscorea japonica*.

9) Сері.

10) Богам у жертву.

нувати сліди старця Семімару ¹⁾, проходжу ріку Танакамі й відвідую могилу Сарумару Дайю. Вертаючися, як якої пори року, збираю черешневий цвіт, або червоні яворові галузки, зриваю паростя папороти, або овочі дерев. Потім відаю належне Будді, а решту затримую для себе.

У тихі ночі, коли місяць заглядає до вікон, думаю про давніх приятелів, а коли почую крик малпи, звогчую сльозами край своєї шати ²⁾. Світляки нагадують мені сяйва острова Макі ³⁾, а досвітній дощик шелестить, як листя у подмухах вітру. Коли чую, як золотий фазан кричить горо-горо, питаюся чи це кличе мене батько, чи мати ⁴⁾, коли гірські олені підходять без остраху до мене, розумію, як дуже я віддалився від світу. Часом, як перегортаю попід, заховані в ньому розжеврілі вуглики нагадують мені давніх друзів ⁵⁾. Хоч ця гора не страшна, але голос сови навіває на мене тугу. Гірські крайовиди завжди оточують мене і вдумливі люди знайшли б у них ще й багатьох інших втіх. Коли я вперше поселився на цьому місці, я гадав, що житиму тут лише до якогось часу. Але ось вже минуло п'ять літ, дочасна хатина моя стала вже старою, її покрівля вкрилася грубим шаром сухого листя, загата вся обросла мохом.

Коли випадково чую новини із столиці, довідаюся, що від часу, коли я заховався у горах, багато визначних осіб померло. Число померших людей нижчих суспільних верств му- сить бути незмірне. Також спалених і знище-

1) Сліпий попередник Чомея, автор одєї строфи: «Всілякі є спосо- би дожити віку на цім світі, бо в палаті й у хатині, скрізь, немає кінця (нашим бажанням)».

2) Крик малпи нагадує людський голос.

3) Світла рибальських човнів.

4) Ця птаха є в Японії символом батьківської опіки. Самка фа- зана, коли горить степ, накриває своїх діток крилами і не втікає.

5) Думка висловлена поетом Кунінобу (X ст.): «А! буджу захоп- лений вогонь, хоч він нічого мені не скаже, бо не маю близьких приятелів цієї зими.» Порів. наше: «Сиджу я сам в холодній хаті...»

них домів ніхто не злічив. Тільки моя тимчасова хатина тиха й спокійна так, що не треба мені нею журитися. Хоч вона й малесенька, та всеж досить тут місця, щоби проспатися вночі й сидіти вдень. Мені одному нічого не бракує.. Рачок гона ¹⁾ любить свою маленьку черепашку, бо добре себе знає. Яструб, з остраху перед людьми, живе на відлюдних узбережжях. А—я цілком подібний до них. Знаю себе й знаю світ, жию спокійно, без бажань, зносин з людьми, без зайвих турбот, ось і вся моя приємність.

XI.

Люди ніколи не будують домів для власного вжитку. Часом ставлять їх для своїх жінок, або дітей, для родини, деколи для приятелів і знайомих, для свого пана, або вчителя, інколи для багатства, для коней і волів. А втім я поставив свою хату не для інших, лише для себе самого. І це тому, що в обставинах цього нікчемного світу, в мене нема товариша життя, навіть довіреного слуги. Якби я побудував велику хату, то кого туди впровадив би, з ким мешкав би? Назагал, друзі це люди, що поважають багатих і приятелюють з тими, що є на перших місцях. Нікого не вдоволяє товариство людей чесних і ввічливих. Краше дружити з арфою й флейтами, з квітами й місяцем. Наймити думають тільки про карі й нагороди, бажать собі добродійств, але хоч поводитися з ними сердечно, їм не залежить на людяності й ввічливості пана. Краше бути слугою самому собі.

Коли треба щось зробити, роблю це власними силами. Це мучить, але все-ж легше, ніж привчати інших до послуху. Коли маю йти—іду. Це втомлює, але не так, як жура за кінний за-

1) *Pagurus*, бернард самітник.

воляють нашого бажання. Тепер живу самотою в хаті, що має тільки одну кімнату і я щасливий. Коли іноді зайду до столиці, соромлюся, що став збракком, але вернувшись назад до своєї хати, жалую тих, що привязалися до суєти світу. Хто сумнівається у моїх словах, хай приглянеться до життя риб і птахів. Риби, хоч завжди мешкають лише в воді, не нудьгують; а втім, зрозуміти їх, не живучи, як вони, не можемо. Птахи люблять ліс, але-ж, щоб їх зрозуміти, треба самому бути птахом. Те саме й з насолодою самоти; її не відчує той, хто в ній не проживав.

Тінь місяця мого життя зближається до своєї мети і близький вже вершок гори, що він за ним сховається. Недалекий вже час, коли стану віч-на-віч з темрявою трьох доріг ¹⁾, отже навіщо турбувати себе земними злиднями? Будда навчав людей, щоб не привязувалися до речей до-часних. Любити цю нікчемну хатинку, і це навіть гріх. Мій щоденний мирний спочинок теж є перешкодою для святого надхнення. Яке-ж міг би я гаяти час на безпотрібні, жалюгідні радощі?

Серед ранкової тиші я довго роздумував і допитував себе в глибині серця:

„Ти вирікся світу, ти здружився з горами й лісами, щоб заспокоїти серце і йти шляхом Будди. Але, хоч з зовнішнього вигляду, ти подобаєш на святого, серце твоє купається в нечистоті. Твоя хатина безчестить приклад св. мужа Джомйо ²⁾, а поведінкою ти не можеш рівнятися навіть з простацьким Гандоку ³⁾. Чи це твоє вбозтво тебе турбує, чи непослух серця не дає тобі спокою?”

---

1) Sanzu, дороги: вогню, крові і наїжена вістрями ножів, що поміж ними обирають шлях призначені до пекла.

2) Jomuo-koji, Vimalakirti буддійської легенди, вчинив чудо, містичи тисячу людей в кімнаті 10 стій завширрини. З того часу цей вимір хаток буддійських самітників став традиційний.

3) Найдурніший з учнів Будди: позбавлений усякої пам'яті носив на шні табличку із своїм іменням.

МІГЕЛЬ ДЕ УНАМУНО

В ОБОРОНІ АНТИПАТІЇ

О, так, я це прекрасно знаю. Я рішуче за мало симпатичний для більшості своїх читачів, а може навіть і для всіх. Але, що-ж робити! Я не нарікаю на це. Цілком навпаки, я, навіть, бажаю, щоб вони мене читали, бо мені здається, що краще мати читача, який з вами не симпатизує, ніж взагалі не мати жадного. А симпатичного письменника назагал не читають.

Так ось, я признаюся вам, що стати симпатичним письменником — річ малобажана. Це, коли хочете, початок найглибшого занепаду, що навіть позолочений та прихований, все-ж є занепад.

Авжеж, я знаю це добре, що я не є симпатичний. Я знаю більше, що я став навіть антипатичний для своїх читачів. Але вони, ці читачі, все-ж читають мене і, може власне тому, що не люблять.

Нещодавно писав мені один Баскієць, мій краєнин і великий приятель, що дуже часто не

Мігель де Унамуно (Miguel de Unamuno), еспанський письменник, народився 1864 р. в Більбао. Мав величезний вплив на формування духового обличчя сучасної Іспанії. З природи палкої і агресивної вдачі, давав твори, що були приводом до пристрасних дискусій і підготовляли ґрунт до суспільного й політичного перевороту. Вже як ректор університету в Саламанці, через свої атаки на Директорію був засланий на Канарійські острови, звідкіля виемігрував до Франції. По урядку Прімо де Рівери брав активну участь у революції, що встановила еспанську республіку. Твори: *Paz en la guerra, Amor y Pedagogia, Vida de Don Quijote y Sancho, Poesias, Rosario de sonetos liricos, Soliloquios y conversaciones, Contra esto y aquello, El espejo de la muerte, Del sentimiento trágico de la vida, Niebla, Ensayos, Tres novelas ejemplares, El Cristo de Velasquez, La Tia Tula, Como se Hace una Novela, De Fuerteventura a Paris, Agonia del Cristianismo, Teresa.* — Фрагмент, що ми його подаємо в перекладі, взятий із збірки есеїв «Soliloquios y conversaciones».

поділяє моїх поглядів, але все-ж читає мене, бо я своїми думками викликаю в нього реакцію. Отже це мене шалено тішить, що мої твори впливають так на читачів. Я дуже вдоволений, що твори мої викликають думки, незалежно від того, чи ці думки відповідають моїм поглядам, чи ні.

Але є читачі, багатько читачів, які не люблять зовсім, щоб їх змушувати до думання. Вони хотять, щоб їм говорити про те, про що вони вже давно знають, або що вони вже передумали.

Щоб стати симпатичним письменником треба влещати й підсилювати пересуди своїх читачів, та вбивати їм в голови загально знані поняття. Це є той спосіб, що ним здобувається симпатію, але і цей спосіб безперечно хутко набридає. — Ах, говорить читач. Який симпатичний, який інтелігентний письменник! І позіхає над книжкою.

Я дуже добре знаю, що мене робить антипатичним власне брак безособовости, оця нездібність бути цілком об'єктивним у своїй праці, оця дуже характеристична обставина, що я вмещаю цілого себе в усі свої писання, мій творчий еґотизм робить мене антипатичним. Але-ж я рішуче не знаю, як можна інакше творити.

Правда, я подивляю тих, що вміють відділятися від себе, та ніколи не наслідую їх, бо їй не хочу їх наслідувати. Я розумію також поміркованість, і мені видається цілком нормальним користати помірковано із свого знання та вживати помірковано своїх багатств. Але це тому, лише тому, що ні знання, ні багатства не пов'язані органічно з нами самими. І знання і багатство, це шось, що відходить і приходить, шось, що можна взяти або лишити. О, як-раз з самого себе, я не можу робити поміркованого вжитку. Якщо мені забирають мідяка, або й золоту монету, я можу

Я вклав також у свої книжки свої любовні пориви, ті пориви, що змушують мене обурюватися, що роблять мене, так часто, суворим, відразливим, погордливим. Так, це з любови я стаюся антипатичним, з любови більшої і чистішої, ніж та оманна симпатія, що її де-хто раїть мені добиватися.

Ніколи! Ніколи! Ніколи! Хай ці апостольські гонори залишаться для інших. Кожному своя доля.

Чи знаєш ти, мій приятелю, Ібзенового Бранда, цього, подиву вартого, величного Бранда? Він, запевне, не здасться тобі симпатичним і ти зрозумієш, чому нарід, якого він був так довго пастирем, вкінці залишив його самого. І в якій самоті!

Не думай, що я пишаюся своєю вищістю. Якщо ти підозріваєш таку річ, то це лише тому, що ти не знаєш мене. Ні, воно не є так. Я не осуджую твоєї доктрини і не вважаю лихими погляд, що ти мені їх даєш. Лише, вони мені не придадуться на ніщо. Я кажу тобі одне, що ти обмилився що-до мене. І не з браку розуму, ні, ні, тисячу разів ні! Ти обмилився тому, що ми вийшли з поглядів дуже ріжних, або краще з почувань дуже відмінних. Ти видаєшся мені оптимістом, або, принаймні, людиною, яка вірить, що поступ є здібний полегшити людські страждання. Ти говориш дещо зворушено про шляхетний хрестовий похід духа й про велике заповзяття культури, а мені видається найкращим з цього заповзяття те, що воно приневолює нас забути про наше народження та про неминучий кінець. Признаюся тобі, що в мене є трагічне почування життя. Запевняю тебе в цьому без зарозумілості та педантичності, бо знаю, що ти не матимеш сумніву, що до моєї щирости.

Ту їдкість, яка тобі, так сильно, не до вподоби в моїх писаннях, я збільшив, насталюючи її проти себе самого. Я — меч і гострильний камінь і гострю свій меч на собі самім. О, я, однаково, нищу себе, і оруднуючи своїм мечем, і гострячи його.

Якщо вже говорити правду, то мене турбує й вражає, коли люди йдуть в життя з такою сміливістю, немов би ступали по твердому ґрунті, одні повні віри в свої релігійні забобони, або протизабобони, інші раби науки, ще інші раби темряви — всі раби.

Я хочу, щоб люди сумнівалися, страждали, а передовсім хочу, щоб вони зневірялися, щоб були людьми, а не прихильниками поступу. Одчай, хоч би й покірливий, це, може, найвищий стан людини!

Бог, мій приятелю, не зродив мене на те, щоб я був апостолом спокою, та збирав симпатії, лише на те, щоб я сіяв непокій і роздратування, щоб зносив антипатію. Вона-ж бо, ця антипатія, і є ціною мого відкуплення!

Переклад з еспанської

І. В. Дубицького.

СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

КОНЦЕПЦІЯ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕМИ „СОН”

І ІІ МИСТЕЦЬКЕ ПЕРЕВЕДЕННЯ.

В поемі „Сон” прощається поет (у сні) з світом, землею, з ненькою Україною тими словами:

Прощай, світе! Прощай, земле, неприязний краю!
Мої муки, мої люті в хмарі заховаю.
А ти, моя Україно, безталанна вдово,
Я до тебе літатиму з хмари на ромову,
На розмову тиху, сумну, на раду з тобою.
Опівночи падатиму з чистою росюю...
Порадимось, посумуєм, поки сонце встане,
Поки твої малі діти на ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене, удово небого!
Годуй діток! Жива правда у Господа Бога.

Ці слова займають, безперечно, центральне становище в поемі „Сон”; з якого ми можемо найкраще порозуміти усю поему.

Душа поета сумує, плаче, терпить муки в Україні, неприязним краю, такі люті муки, що рада б десь одпочинути, де не було б чути людського плачу, де людей не чуть, не знають і сліду людської страшної ноги, одпочинути, чи за хмарами, чи в снігу, чи в кризі, чи десь в якійсь країні, що не полита слізми, кровю; вона рада, хоч на край світа, десь далеко від неприязного краю, пошукати раю — спокою, бо не в силі вже далі видержати лютих мук — тим лютіших, що у земляків нема ніякого зрозуміння для таких

неправда, так якби не було Господа на небі, так якби усі ми на цім світі — і той і той, і царята і старчата не були Адамові діти. А доки не буде правди — справедливости для всіх однакової, доти не може бути бажаного раю на землі. Схаменіться!

Це вступ. Самі, нібито, щоденні, типічні, індивідуальні гріхи проти християнської етики, такі звичайні, що їм ніхто вже навіть не дивується, а які мають свій корінь в браку свідомости для кардинальної правди, що усі на цім світі, і царята і старчата, Адамові діти, та що ніхто нічогосінько не може взяти з собою в домовину.

Цими загально зрозумілими міркуваннями викликав поет пригожий настрій та збудив цікавість для дальших своїх ревелаяцій, тим більшу, що вбирає їх в «напричуд дивний сон», що «найтверезіший би упився, скупий жидюга дав би гривню, щоб позирнуть на ті дива», а на які він їх своєю головою тезою вступу «і царята і старчата Адамові діти» вже приготував.

Поет вважає потрібним вбрати їх в форму сну, бо вони такі наскрізь еретичні супроти загального розуміння тодішнього ладу, що можуть приснитися хиба тільки юродивому. В іншій формі земляки зовсім не прийняли б того духа правди, не зрозуміли б самої ідеї його концепції, що їх поет рішився їм об'явити, щоб вони їх таки раз пізнали.

Але в цих загальних міркуваннях є вже і зародок всеї тої еретичної правди, яку поет, прикинувшись юродивим, в формі свого сну як духа всесвітньої правди бажає землякам об'явити. Треба тільки докладніше приглянутися, а такий тісний звязок вступу з темою цілої поеми покажеться як на долоні.

Поет каже у вступі: Всякому немов на роду написаний якийсь загальний зміст і напрям, ши-

рокий шлях його життя. Відси-то типічні явища в напрямі діяльності людини: той будує, той руйнує... Чи це віра в призначіння, якесь телеологічне розуміння світа у поета? З дальшого видно, що це тільки пересічний погляд людини та «братії», яка «мовчить собі, витріщивши очі, як ягнята», приглядаючись до усіх таких індивідуальних, антисоціальних чинів людини. І поет показує, що такий фальшивий, пересічний погляд має свій корінь в тім, що ні у людини, ні у братії «немає Господа на небі», т. зн. нема почуття правди, справедливости, нема тої свідомости, що «жива правда у Господа Бога», що в приватнім і публичнім житті не панують християнські етичні засади любови, правди і волі, не закорінилася глибоко в свідомості та «істина», що «усі на цім світі, і царята і старчата, Адамові діти». А відси-то не тільки ті типічні антисоціальні вчинки людини, які доходять аж до того, що люди в ярмі падають, то знов впливаються кровю людською, але й повна неможливість, щоб на цім світі настав рай. Серед такого богопротивного, нелюдського ладу раю на цім світі бути не може. Аж як буде скрізь правда, справедливість для всіх однакова, аж як люди стануть усі собі рівні, як Адамові діти, як перестануть пити людську кров, аж як «сонце встане», тоді настане новий лад, настане якийсь рай на цім світі. Інакше «шкода й праці» і крик не pomoже. На все одна тільки рада: Люди, схаменіться!

Це ще ясніше стане, куди саме летять думки поета, коли розкриємо поетичне мистецтво Шевченка, виявлене в цім вступі поеми.

У Шевченка кожне слово має стільки найрізніших реляцій, повязане з іншими стільки невидимими нитками, що, аж коли розкрити усі ті нитки, усі ті реляції, повний змісл його слів стає ясним. Буває, що не завжди на перший по-

гляд ці реляції видно. Треба добре всьому приглянутися, звести нитки до клубка, аж тоді виявиться не тільки велике мистецтво поета в орудуванні словом, але й такеж велике його мистецтво в композиції.

Так «мурує», «руйнує» безперечно означає індивідуальну чинність людини назагал. Але була б велика хиба, коли б ми тут не думали ще спеціально і на тих синів України, що її державність будували, яку руйніники між ними руйнували, а такеж і на царів московських («Цей той Первий, що розпинав нашу Україну, а Вторая доконала вдову-сиротину. Кати, кати, людоїди! Наїлись обоє, накралися...»).

При «той неситим оком за край світа зазирає, чи нема країни, щоб загарбать» треба думати не тільки на категорію захланних людей, але — особливо із становища України — і на політику царів московських, почавши від Івана III, а власне на Петра («А він руку простягає, мов світ увесь хоче загарбати» — «щоб пельку залити неситому»). Цікаво, що при згадці Петра і Катерини повторяються слова вступу «а що взяли на той світ з собою».

Безперечно і при інших типічних злочинах були у Шевченка конкретні люди на умі, що їх сучасники поета може і відгадували, а яких ми тільки тому розгадати не можемо, бо не знаємо, або замало знаємо тодішню суспільність, т. з. українських панів. «Братія» цебто пани українські (а не «прості люди») їх певно розпізнавали, але, лякаючися їх пімсти, падаючи, в ярмі, або мовчали, або ще й похваляли («так і треба»).

Так теж «Та якогось раю на цім світі бажаєте... Немає! Немає!» (ряд. 34). Тому відповідає «Боже мій єдиний! Так от де рай!» (ряд. 308) — в царських палатах! Така думка загалу. А який це рай, поет знаменито показує.

Так само: «Я гуляю, бенкетую в неділю і в будень», хоч це поет нібито про себе самого (іронічно!) каже, відноситься до життя — буття панів українських. Ви, мовляв, гуляєте та бенкетуєте в неділю і в будень і я з вами, але одна ріжниця: поет на тих бенкетах не кров свою, а вони людськую. З тим порівняймо: «В гості не приїду. Упивайтесь, бенкетуйте, я вже не почую» (ряд. 191).

«Я свою пю, а не кров людськую». — Світ, земля для поета, що все те лихо усею душею тяжко та глибоко відчуває, — неприязний край. Поет терпить люті муки душевні. Найбільше ж йому жаль неньки України, безталанної вдови. Така велика, що «нема тому почину і краю немає; ніхто його не додбає, ані розруйнує», така гарна та розкішна країна, а така нещасна, така руїна: тільки людський плач та сміх, здирства, кривди, самоволя, панщина, насильства, покритки, байстрията..., одним словом таке на Україні твориться, як колись в Содомі і Гоморі. А все те від того, що на Україні кати панують. Їх тяжкії руки і йому, хоч він нічого нікому не заподіяв і в серці його і в хаті божа благодать, в тілі душу закували, серце запалили і силу чорних як галич дум розпустили, так що він тяжко карається. Отак то поет не свою кров, а вони людськую («Що ще єсть країна неполита слізми, кровю» — «От тут крові полито людської і без ножа» — «Оті гори предковічні, що политі кровю людською» — «Пявки, пявки!»).

Такий то вступ, такий його звязок з поемою, таке мистецтво поета в переведенні своєї концепції.

Сам сон починається тим, що поет летить за совою (символ мудрости!) і прощається з землею, неприязним краєм, знаними вже словами. Хоч як йому тяжко матір покидати у безверхій

хаті, прощається він з неньою Україною, летить пошукати на край світа раю. Але куди б він не повернувся, усіми своїми думками, усею своєю душею він завсіди і всюди лишається коло своєї неньки України, він з нею завсіди сумує, має з нею щоночі тиху, сумну розмову та раду, що робити на всі свої та неньки України люті муки, спричинені тим, що скрізь чути тільки людський плач та людський сміх, що скрізь видно тільки повне заперечення живої правди Господньої, скрізь горе та пекло внаслідок найпоганішого в світі суспільно-політичного, деспотично-кріпацького ладу, внаслідок того, що кати на цім світі панують. Що робити, щоб на Україні сонце встало? В усіх тих розмовах та порадах згущуються їх думки до того одного, що нема що надіятися на якесь чудо, бо сама надія на Бога, що „може й бачить ізза хмари наші сльози, горе”, тут нічого допомогти не може; що діти України мусять самі на ворога стати, що мати Україна мусить сама „діток годувати”, т. зн. їх так виховувати, щоб вони на ворога стали та щоб жива правда Господня на Україні запанувала. Цю концепцію має перевести дума поета.

І поет зараз таки посилає свою думу аж до Бога „Його розпитати, чи довго ще на цім світі катам панувати”, посилає аж на небо, щоб вона „по всьому небу орду розпустила”, зчинила гвалт і крик,

**Нехай чорніє, червоніє, полум'ям повіє,
Нехай знову рига змії, трупом землю криє,**

як колись над Содомою і Гоморою. Т. зн. думою своєю поет знищив би все те гріховне на землі, а перш за все усіх катів, власть, кари („Немає там власти, немає там кари”).

В страшнім душевнім розворушенню поет покидає землю, покидає неньку Україну у без-

верхій хаті, бо не може дивитися на її сльози та лати, та летить туди, де „кругом бори та болота, туман та пустота, людей не чути, не знати і сліду людської страшної ноги”, летить в Сибір, щоб може там знайти відпочинок від своїх душевних мук. Але тут ще страшніше побачила, ще страшніше почула його душа. Тут „загули кайдани під землею”. Поет відчуває це як найтяжчу кару, найлютішу муку для себе самого, немов то йому самому, хоч він нікому нічого злого не заподіяв, чиїсь тяжкі руки душу закували в тілі як в кайдани, що вона так глибоко мусить все те відчувати, так дуже терпіти, що серце його страшним вогнем у нього горить та палає („серце запалили”), що таку силу найчорніших дум розпустили... Бо це не мерці, а живі люди в кайданах забиті із нор золото виносять, щоб пельку залити неситому—то каторжні! А між ними; запеклими злочинцями, в кайдани убраний цар всесвітній, цар волі! Цар штемпом увінчаний!

Хто це той цар всесвітній, цар волі, що його поет далі апострофує словами „друже”, „брате” та молить, щоб він свої думи, доглядані, смілі не ховав в серці, а розсипав, розкидав, щоб вони зійшли, росли і вийшли з них люди? Хто це?

Трохи не всі інтерпрети догадуються, що Шевченко мав тут на думці політичного борця-засланця, може когось з декабристів або Петрашівців. Але чи не стоїть тому на заваді епітет цар всесвітній, цар волі? — Ніхто з засланих декабристів чи Петрашівців не досягнув, думаю, всесвітнього значіння, до нікого з них не можна прикласти аж такого прикметника. Крім того поет бажав очевидячки досягнути тут тим своїм „цар всесвітній”, „цар волі”, що і його в кайдани убрали, в муку, в каторгу віддали, найви-

шого ступнювання своєї ідеї. Вона 1850 найшла ще такий вираз в поемі „Якби ви знали паничі“: „Хвали нікому, а кров та сльози та хула, хула всьому! Ні, ні! Нічого нема святого на землі! Мені здається, що й самого Тебе вже люди прокляли“.. Коли ж ще возьмемо на увагу оці слова з „Неофітів“:

Що він зробив їм, той святий,
Той Назорей, той син єдиний
Богом ізбранної Марії,
Що він зробив їм? І за що
Його святого мордували, во уши кували,
І главу його чесною терном увінчали,
І вивели з злодіями на Голгофу-гору
І повісили між ними? Защо?..
Чи не за те, що й ми тепер — сам себе питаю —
Отакими злодіями тюрми начиняєм,
Як і син оцей Марії?

та ще і те:

Тоді вже сходилa зоря
Над Вифлеємом: правди слово,
Святої правди і любови
Зоря всесвітня зійшла...

та ще знасмо поетову тезу:

Бо де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи —

коли ще до того прирівняємо слова з поеми Марія:

І навчає неповинне:
Як в світі жить, людей любить,
За правду стать, за правду згинуть,
Без правди горе.

Божії глаголи,

Святу правду на землі
І прорікали й розпялись
За воленьку, святу волю!

раз тій своїй вірі. Ті люди виростуть. Бо від того, що поет тут бачить, аж мороз по тілі йде і вже не душу, не серце, а холодний розум будить, щоб розум не дрімав, а думав та дав тому раду.

З таким образом в душі поет летить далі, бачить город із стома церквами та муштру скалів в Москві, а далі на багнищі знов город цеб-то Петербург, що над ним хмарою чорніє туман тяжкий. Це город без краю, але не має він виразного характеру: „чи то турецький, чи то німецький, а може те, що й московський“. Тут саме смеркалося і нараз огонь-огнем кругом запалало. Усі закричали ура! ура! урааа! Це „парад. Сам изволит севодня гуляти“. Поет наткнувся зараз таки на землячка з цинковими гудзиками та має з ним таку характеристичну розмову:

– „Де ти здесь узявся?“ –

– З України! – „Так як же ти й говоришь не вмєеш По здешнему?“ – Ба ні, кажу, говоришь я вмю, Та не хочу! – „Екой чудак! Я всі входи знаю; Я тут служу: колі хочеш, в дворец попитаюсь Ввести тебе. Только, знаєш, ми, брат, просвіщенни, Не поспупись полтінкою“. – Цур тобі, мерзенний Каламарю!

Так при першій стрічі з земляками-перевертнями поет п'ятує їх підлість та нікчемність. Притім зазначає виразно своє національне «Я» («Говорить я вмю, та не хочу!») і окремішність України від Московщини («З України!»).

Поет пропхався таки у царські палати і показує той «рай», який він там бачить: Золотом облиті блюдолизи, цар сердитий, цариця небога мов опеньок засушений, за панами панства, панства у сріблі та златі мов кабани годовані, аж потіють та товпляться, щоб то ближче стати коло «самих», може вдарять або дулю дати бла-

говолять, хоч маненьку, хоч півдулі, аби тільки під самую піку. І всі у ряд поставали ніби безязики, ані телень... Цар і цариця довгенько вдвох походжали мов сичі надуті та щось нишком розмовляли «об отечестві», здається, та нових петлицях, та об муштрах ще новіших. А потім цариця сіла мовчки на дзиглику. Тоді цар підходить до найстаршого та в піку його як затопить! Облизався неборака та меншого в пузо, аж загуло. А той собі ще меншого, а менший малого, а той дрібних. А дрібнота уже за порогом як кинеться по улицях тай давай місити недобитків православних, а ті голосити та верещать, та як ревнуть: Гуля наш батюшка, гуля! Ура, ура, урааа!

Так поет домальовує з їдким сарказмом, в дуже драстичний, дуже яскравий спосіб образ того нелюдського, нікчемного, соціального та правного деспотично-кріпацького ладу в Росії, та показує самоволю та деспотизм царів як джерело всього лиха. Бо деспотизм царів родить самоволлю, брутальність панів супроти низчих себе, а підлість, нікчемність та лакейство супроти вищих себе. А недобитки православні до всього того ще й голосять, верещать та ревуть ура, ура, урааа та стогнучи за батюшку Господа благають! От вам цей рай!

Драстичність малюнку потрібна, дуже потрібна, щоб як найбільше наглядно об'явити духа правди про самі основи того ладу та про сам корінь усього лиха, показати в правдивім, не штучнім освітленню той рай, якого доступити кожний із братії так дуже собі бажає. Це ж, приглядаючися з етичного становища, дійсне пекло, а не «бажаний рай»!

При оглядинах города вказує знов поет ще спеціально в формі співу та голосіння духа самого Полуботка та самих козаків, щоб тим ще

глибше вражіння викликати, на сам корінь недолі України, на її катів, розпинателів та людоїдів Петра і Катерину, згадує з історії України, що цей цар проклятий, неситий, гаспид лудкавий тут болота засипав благородними кістками козаків, поставив столицю на їх трупах катованих і в темній темниці Полуботка, вольного гетьмана, голодом замучив у кайданах, що цей змії, людоїд, лютий кат проклятий загнав козаків голих і голодних у сніг на чужину, та порізав із шкур їхніх собі багряницю, пошив жилами твердими і заклав оцю столицю. Від того аж страшно поетові стало.

Щоб ще немов доповнити образ усеї гнилої моралі того «раю», згадує ще поет вбогих працю, муштру москалів та заспані дівчата, що їх «посилала мати на цілу ніч працювати, на хліб заробляти» згадує і братію, що «сипнула у сенат писати та підписувать та драти і з батька і з брата» та викінчує цей образ ще такими словами про землячків:

А між ними і землячки де-де поглядають,
По-московськи так і чешуть, сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку цвенькати не вчили
По-німецьки, а то тепер і кисни в чорнилі.
Пявки, пявки! Може батько остатню корову
Жидам продав, поки вивчив московської мови!...
Україно, Україно! Оце твої діти,
Твої квіти молодії – чорнилом політі,
Московською блекотою в німецьких петлицях
Замучені!... Плач, Вкраїно, бездітна вдовице!

Ці слова доповняють прощання поета з землею та безталанною вдовицею Україною, поставлене на початку сну. Вони з ним в'яжуться як початок і кінець в одну цілість і немов рами обіймають, охоплюють змальований поетом образ катування України московськими царями.

Щоб свою концепцію геть дочиста виконати, поет вважає потрібним освідомити нас ще тільки з одною правдою, якої ми досі не могли прийняти до своєї душі, бо не бачили її, ані не знали, і тому уявляли собі її зовсім фальшиво. Що то є по своїй істоті цар-деспот, саме та найвища істота, що кермує цим світом? І поет заходить ще раз в царські палати, бачить там старшину пузату, що понадувалась як индики і на двері косо поглядає. Двері одчинились і з них, неначе з берлоги ведмідь, виліз, ледви-ледви переносить ноги, одутий, аж посинів, похмілля його мучило. «Як крикне на самих пузатих—всі пузаті до одного в землю провалились; він вилупив баньки з лоба — і всі затрусилась, що остались. Мов скажений на менших гукає— і ті в землю. Він до дрібних—і ті пропадають. Він до челяді сунеться — і челядь пропала, до москалів — і москалі тільки застогнали, пішли в землю...

Так виглядає цар, такий він, коли урядує: Одутий, аж посинілий з похмілля, кричить, лупає очима, гукає мов скажений. Отак урядує, так удержує він державний апарат в руху—тільки лютим страхом, тільки своєю лютою медвежою натурою. А всі, від найвищих урядовців аж до найнизчих, трусяться зо страху, ніби безязикі, ані телень, в землю провалюються, зникають зперед лютих очей та тільки стогнуть, вважаючи великим щастям, як нічого гіршого їм не сталося. На самоті-ж цар голову понурив, десь ділася його ведмежа натура і він такий чудний, мов кошени. Своєю істотою і цар така-ж Адамова дитина, як і кожний інший чоловік, зовсім не такий страшний, як ведмідь, і бояться його та в ярмі його падають тільки люди з рабською душею.

От і увесь сон, от і той дух правди, що

Його поет бажав розкрити так, щоб земляки, немов на власні очі, його побачили, пізнали і до свого серця прийняли.

З цілого циклю політичних поем, що їх Тарас Шевченко написав з приводу своїх поїздок на Україну в р. 1843—1846 (добру назагал студію про ці поеми видав Ом. Цісик, Коломия 1925. Про саму ж поему „Сон” маєм окрему студію Івана Копача, Зоря 1895), де поет з усіх боків розбирає питання теперішньої недолі-неволи України, хто її завинив, як Україна може з неї визволитися, як я це, аналізуючи поодинокі поеми, вже не раз мав нагоду показати, поема „Сон” безперечно найбільш політична, бо в ній поет змалював не тільки тодішній суспільно-політичний та державно-правний лад на Україні та посередно і в Росії взагалі, але головню також і державно-правне становище України супроти Росії.

Устами козаків, що їх благородними кістками засипані болота над Невою, що з їх шкур та твердих жил пошита царська багряниця; устами вольного гетьмана козацького, замученого голодом в кайданах, та своїми власними устами поет проклинає лютих катів, людоїдів неситих, зміїв, розпинателів і мучителів України царів московських.

Щоб повалити цей лад, повалити царизм і деспотизм, мусять діти України на ворога стати.

Тепер Україна ще безталанна вдовиця. Земляки-п'явки її відцурались, так що вона бездітна. Але треба смілі думи визвольні скрізь розкидати, треба молоде покоління виховувати так, щоб вийшли з нього люди, готові на ворога стати та визволити свою неньку Україну з московських кайданів.

Московський ведмідь не такий страшний, як загально здається.

Вихідна точка для усього — це надмірна любов до неньки України і люті муки душевні поета за її brutальне поневолення як наслідок пановання катів на Вкраїні, це шира порада з ненькою Україною, як годувати діток, щоб на ворогів стали. Коли-ж поет в найбільш рішучий спосіб поборює царизм з його мілітаризмом, бюрократизмом, поневоленою казньною церквою, потоптанням усіх засад живої правди Господньої, з каторгою для всесвітнього духа волі, то і це діється з становища України. Не якоїсь там етнографічної України, а України як самостійної державно-правної одиниці.

Для поета Україна як окрема державно-правна індивідуальність завжди була, є і мусить бути. Україна тут виступає як безталанна вдова небога, цебто така, що не має свого власного господаря, бо її вольного гетьмана, цар голодом замучив у кайданах, але вона знов матиме свого господаря як сонце встане і України малі діти на ворога стануть. Поет вірить в їх перемогу.

Така ідея і таке її переведення зародились і вирости в душі поета на тлі самого життя України в сучасности і в минулому. Поема „Сон“ це наскрізь дитина українського генія. Таке розуміння поеми — це вислід найдокладнішої аналізи. Розбираючи її слово в слово, досліджуючи правдиве їх значіння і логічний звязок висловлених ними думок між собою, беручи на увагу усю ідеологію Шевченка, що найшла вираз власне в його політичних поемах, дійшли ми до такого, а не іншого її розуміння, дійшли ми до переконання, що це є очевидне фальшовання правди, коли хто ще в 1927 р. вчить, що «козацька давнина України, що малював її поет в романтичному захопленні, зблідла в очах його» та що «на цій поемі Шевченковій з повною силою позначився вплив уславленої тоді й добре відомої нашому поетові по-

еми Міцкевича, Дзяди.» (Харківське видання). Ні як не може мені поміститися в голові, щоб така наскрізь національна поема як „Сон”, така її концепція, таке переведення тої концепції не зародились самі з себе в душі найбільшого українського патріота Тараса Шевченка, а мусіли йому бути подиктовані або хочби підказані аж Міцкевичом. Таку думку вважаю зовсім виключеною і її рішучо відкидаю, бо вона не має найменшої підстави. Для неї в найліпшому разі маю лиш одно пояснення: зовсім легковажне трактування поеми та непогамоване бажання блиснути якоюсь сензаційною ракетою свого власного духа. Вже Богдан Лепкий, добрий знавець не тільки Шевченка, але й Міцкевича, поставився рішуче проти такої думки Франка. Українській науці, коли вона має заслугувати на таке ім'я, треба було погляд Лепкого хоч перевірити, а не ігнорувати та безпідставні здогади далі торочити. З того ж джерела плывуть і інші більші або менші непорозуміння поеми „Сон” нашими інтерпретами, за які вина зовсім не спадає на Шевченка. Нехай же вони перевірять свої погляди з виложеним тут моїм поглядом, головню ж таки з словами, думками і цілим світоглядом самого Шевченка. В усіх нас повинно бути одно шире бажання розкрити нарешті правдивий змісл поетичного мистецтва великого українського генія Тараса Шевченка, щоб не було сорому перед собою і перед світом, коли доведеться нам святкувати вже дуже близький столітній ювілей появи його Кобзаря.

ЩЕ ДЕЯКІ ПОДРОБИЦІ.

Навязуючи до останніх слів, вважаю потрібним спитися ще на деяких подробицях. Числа в заголовках означають рядки поеми.

125

«А я полечу високо-високо за синії хмари». — Поет захопився так дуже природньою красою України,

що немов не розуміє, «чого душа його убогая сумує та плаче». Тут поет неначе роздвоюється на дві окремі істоти: фізичну і душевну, які далі ведуть навіть діяльог зі собою, щоби тим немов конкретніше домалювати контраст між природньою (фізичною) красою України та її препоганим душевно-етичним станом. Душа поета в тій країні, повитій красою, у тім «раю», чує людський плач, людський сміх, бачить сльози і горе, освідомляє поета з наслідками великого морального занепаду за панування катів на Україні і їх деспотично-кріпацького правопорядку. «Глянь, подивися!» — каже душа поетові і кожному, хто має душу, а сама летить «за синії хмарн», бо «немає там карн, там сміху людського і плачу не чуть», летить у сфери живої правди Господньої, щоби показати зовсім інший — божий лад.

135

«Бо його (війська) бач трохи». Цей думки не треба і не можна докінчувати так, як Сімович думає: «бо його, бач, трохи бояться». Тут поет підіймає свій голос проти переможного мілітаризму в Росії, послугуючися Ідкою іронією, яка лежить в тім, що «єдиного сина, єдину дитину, єдину надію—вдови—в військо оддають», так якби без того єдиного сина війська було за мало і воно без того єдиного сина вдови ніяк обійтися не могло, хоч усі знають, що від війська в Росії аж кпшить, та що від нього ніхто не втече.

156 — 173

«Душе моя убогая, лишенько з тобою» — виринається з уст поета, приголомшеного до краю обьявленою правдою-отрутою, що пливе «у тім раю, що він його покидає». «Улемося отрутою, в кризі ляжем спати» — поет з душею, щоб охолонути від того пекла. А тимчасом «пошлем думу аж до Бога, його розпитати, чи довго ще на цім світі катам панувати», бо усе те пекло, уся та отрута, є наслідком панування катів. Поет і душа посилають думу до Бога не тільки з тим запитом, але посилають її на те, щоб «по всьому небу орду розпустила». Та дума — це концентрована люта мука поета, бо всі лиха, всі зла своїми тяжкими руками її повивали. Такій своїй думі призначив поет завдання по всьому небу орду розпустити. Сімович, а за ним Цісяк розуміють слово орда так: «Дума Шевченка цілу орду лпх занесе перед Бога, розпустить по цілому небі», цебто як дуже велику скількість, як ото н. пр. у Шевченка «за молодую козаки ордою». Але-ж бо із звязку з наступним «нехай чорніє, червоніє, полумям повіє, нехай знову рига змії, трупом землю криє», де небо, а не

бити з Шевченка безбожника. Притім треба пам'ятати і це, що така, а не інша дикція Шевченка в усіх таких разях це відгомін стилю старозавітних пророків, рішучо не безбожників, коли Іх твори увійшли в склад письма святого. Нагадаймо собі тільки Псалми Давидові... Не заводить ще пам'ятати і те, що з щиро релігійної душі українського народа в його недолі нераз вириваються слова подібні до «вскую мя еси оставил?», але це не може бути доказом його безбожності. Так можуть судити хіба тільки фари塞ї. Шевченко-ж, як ніхто інший, говорить з душі народа і його мовою.

Так і тут. Цинічна заява браті «Нехай, каже, може так і треба» викликає у поета таку велику огиду, що він, повторюючи слова «так і треба» — чи приймати це повторення як Ідку іронію, чи як питання, це однаково — кидає браті на голову свою найбільшу зневагу до неї зате, що у неї «немає Господа на небі», що у неї нема Бога в серці, що вона не має сумління, що вона гірш худоби. Що в реченні «Бо немає Господа на небі» треба собі конечно доповнити «у вас», ясно з того, що воно починається прислівником «бо», отже нав'язується до попередньої цинічної заяви браті, та що зараз за тим поет каже «а ВИ...». Таким чином «Бо немає Господа на небі» це зовсім не значить заперечення Шевченком Бога, а навпаки — поет вимагає від усіх, щоб визнавали Бога, мали Бога в серці мали сумління та жили по божому.

В діяльогу поета з своєю душею (ряд. 119 — 157) питається поет, відповідно до звичайного пересічного світогляду народнього («іzza хмари!»), в своїй наївності душі: «Чи Бог бачить іzza хмари наші сльози, горе?». — Душа відповідає поетові: «Може й бачить», але душа таке питання очевидячки уважає наївним, бо для душі річ ясна, що Бог не є начальником поліції, щоб, побачивши на землі непорядок, зараз приказав зробити лад. Бог Шевченка це Господь Бог живої правди, «карає і милує не буде, ми не раби його, ми люди»: Люди, якщо вони не раби, а люди, якщо вони усею душею віддані живій Господній правді, повинні і можуть самі собі допомогти. — На те поет: «Душе моя убогая, лишенько з тобою!», бо поет знає, що таких людей на Україні ще нема. Отже вони (поет і його душа) рішаються 1. післати («пошлем») «думу аж до Бога його розпитати, чи довго ще на цім світі катам панувати», 2. післати думу, щоб «по всьому небу орду розпустила» і тим спричинила знищення усього богпротивного ладу на Україні. Це і виконує дума поета у всіх його творах. Отже і тут нема зневаги Бога, а навпаки глибока релігійність.

Те саме треба сказати і про третє місце, де «Вседержитель може не добачає», «за що» люди забиті в кайдани в каторзі мучаться. При тім не треба спускати з очей, що поет бажав представити каторгу як акт найбільш дикої царської самоволі (не правди-справедливості!) та щоб цього досягнути, послугується звичайною у українського народу в таких разях фразою «Бог його знає» для виразу, що ніхто того не знає, та щоб ще ступнювати дикість самоволі, додає, що може й він того не добачає. Бо що правда-справедливість в силі вдіяти супроти такої самоволі царя, що самого царя всесвітнього, царя волі в кайдани закував? — В тім лежить сарказм на дикість самоволі, а не саркастичний докір Богові. Міркуймо ще, що тут поет ужив слова «Вседержитель» не даремно, а з розумом, бо йому від царської самоволі очевидячки мерехтіло перед очима «самодержець!» —

Отак, думаю, ми розбили марну втіху усім тим, що раді би понад усе зробити з Шевченка безбожника. З невмілості розумно читати Шевченкові поезії виходить ще і та тяжка помилка, що зовсім не добачають величезної ріжниць, яку робить Шевченко між Богом живої правди, а византійським Саваофом, що його царі взяли зовсім в свої руки, поставили на свою службу, зробили помічником «третього отделения» («сам Бог у нас» — Кавказ). Урядовий орган його, православна церква в Росії з «правителюющим синодом» не дбає за науку і поширення живої правди Господньої, в ній перед розлятим на хресті Сином Божим б'ються «неутомимі поклони за кражу, за війну, за кров; щоб братню кров пролити, просять...» (Кавказ); вона не добачає знушань, кривд, заподіяних катями (Неофіти: Прольог, V, VIII), не добачає лпха в деспотично-кріпацькому правопорядку, не піднімає свого голосу в обороні Господньої правди. Не диво, що наслідком того викривилися погляди навіть на самого Бога і православні християни уявляють собі його недобрим сторожем правди божої та що православний народ зневірився в саму правду, любов, а навіть в самого Бога. Це правда, що Шевченко завсіди завзято воює проти дійсному викривленню науки Христової самою-ж православною церквою в Росії («Все брехня: попи й царі!»). Але це не дає ще нікому найменшої підстави уважати Шевченка безбожником. Ідентифікувати боротьбу з «казьонним богом» з боротьбою з правдивим Богом ніяк не можна. Бо і це безперечно правда, що Шевченко ціле своє життя, як воїн Христа, навчав «Моліться Богові одному, молітесь правді на землі», «Моліться, братія, молітесь за брата лютого», від усіх вимагав «людей любити, за правду статъ, за правду згинуть» та що і сам Христос відзивався до противників

своєї науки «Горе вам, учителі-архиереї!» То тільки царі, щоб їх самих народи уважали всемогутими самодержцями, забили Христа, його науку і церков християнську в свої кайдани.

302

«Ми, брат, просвещени». Значіння слова «просвещени» на тому місці виходить ясно із «не пошкупись полтинкою», особливо коли порівняти з тим оце місце з поеми Кавказ: «Ви ще темні, святим хрестом непросвіщені. У нас навчіться! В нас дери, дери та дай і прямо в рай, хоть і рідню всю забери!». От в яким значінню уживали слово «просвещени!»

309

«Уже нащо золотом обліті блюдолизни!» Сімович розуміє «нащо» як «через край, занадто». Цісик як «уже й не казати, як обліті були золотом». Копач як «не-аби-що». Але із звязку з попередущим «Так от де рай!» та з усім, що потім сказано, виходить ясно, що «нащо» має тут своє зовсім звичайне значіння: «Уже нащо золотом обліті блюдолизни», як не на те, щоб кожний, хто на таке чудо згляне, мав вражіння, що саме тут рай, де навіть блюдолизни золотом обліті, коли ще до того і «сам» виступає і «богиня» і «за панами панства, панства у сріблі та златі»...

309 — 382

Копач, покликуючись на Драгоманова, говорить про «пересадну карикатурність» сцени в палаті царській, про надмірно карикатурну сатиру та про «тривіальність», так що читачеві з смаком естетичним це противне». Цісик обмежує це до карикатури цариці. Воно то так, коли брати річ поверховно. Коли ж ми матимем перед очима, що у поета в його поемі кількома наворотами повертає мотив «рай» (ряд. 34 «Та якогось раю на цім світі бажаєте»... Немає! Немає!» — 128 «Он глянь, у тім раю, що ти покидаєш, латану свитину з каліки здіймають...» — 176 «А тимчасом пошукаю на край світа раю» — 309 «Так от де рай!») і він на останньому місці має саме на умі довести до абсурду загальний погляд «браті!» про якийсь рай на цім світі в царських палатах («Немає! Немає!»), то він мусить сцену «параду», сцену в царських палатах малювати на чорному тлі, мусить, бажаючи показати «браті!» духа істини і в царських палатах, представити його так, щоб вони його як найліпше з усіх боків в освітленню з становища правди і етики правдивому, а не крізь ла-

кейсько-патріотичні окуляри побачили, пізнали і до свого серця прийняли, бо саме про той рай панують між «братією» найбільш фальшиві погляди. І ми бачимо в тім раю царя сердитого. Перш за все терпить від того царця, його «жіночка небога», нещасна. Вона від того «мов опеньок засушений», до всього хита тільки «хита головою» та очивидячки не по своїй волі «скаче, бадьориться», бо так мусять. Вони походжають мов «сичі надуті». Цей вигляд царя, а особливо цариці до «раю» зовсім не стосується і поет не втерпів, щоб не нап'ятувати підлу піддесливості «тупоридих віршомазів», що ту «жіночку небогу» представляють за богиню.

Ми бачимо «за панами панство, панство у сріблі та златі», що аж потіють та товпляться, щоб то ближче стати коло самих: може вдарять або дулю дати благоволять, хоч «маненьку, хоч півдулі, аби тільки під самую піку». «Усі ніби безязики, ані телень».

Бачимо, що «цар підходить до найстаршого та в піку його як затопить! Облизався неборака». Бачимо, що та лють, самоволя та насильство царське передається від щабля до щабля аж до «недобитків православних», які за все те батюшку ще й величають та стогнуць за батюшку Господа благають. Справедливо кінчить поет цей образ «раю» в царських палатах і образ «параду» незвичайно характеристичними словами: «Сміх і сльози!» Чи може в цім незвичайно живім образі є яка неправда? — Про царів це аж занадто відомо, які вони. Їх мистецтво панування найшло в мистецтві Шевченка монументальний вираз. Аж занадто добре та загально знане «мистецтво» військової та цивільної бюрократії (панів у сріблі та златі) слугжити цареві та «отечеству», щоб хтонебудь міг заперечити, що П образ у Шевченка не вірний, не правдивий. Воно і в інших більш або менш деспотичних монархіях таке бувало. Тому не карикатуру, а знаменитий, вірний, правдивий та зовсім реальний малюнок, виконаний, що правда, яскравими красками і з великим розмахом, бачимо тут у Шевченка — і царської дикої самоволі та лютого насильства, і підлоту, нікчемних, марних амбіцій, самоволі і насильства «панства», та нарешті безглуздя «недобитків православних» — щоб і у нас викликати сміх, витиснути з очей сльози. Вдивляючися уважно в цей малюнок, не можу надивуватися великому умінню Шевченка кількома рисками цілу деспотичну систему так плястично схопити та так живо по мистецьки змодельювати, щоб вона, ця система — а не П малюнок! і у людей з естетичним смаком нарешті зробилася з етичного боку такою гідною, якою вона в дійсності є, щоб від неї усі люди з обрідкою відвернулися і проти неї стали. Це і мав поет на умі і по тому треба його судити,

КАЗИМИРА ІЛЛАКОВИЧІВНА

БІЛА ТРОЯНДА.

Цей рай заріс тернами, що давно не квітнуть:
Увечері прийдуть жінці і збори витнуть.
І інші дерева посадять на ці луки,
А поміж ними дерево сумне розлуки,
Що квітне білою трояндою прощання,
Я там знайду тебе, тебе й моє кохання.

ЧЕРВОНА ТРОЯНДА.

Не знаю, як промовити слова любови...
Трояндо любая, що маєш колір крові,
Скажи йому, що я від сліз свою згубила,
Що небагато літ нам доля вже лишила,
Що голос милий кличе уві сні до раю...
Трояндо любая, скажи, що я чекаю.

ВЕРЕС.

Мала я тоді тебе, тебе і осінь:
Нам так радісно по вересах ішлося;
Вересу галузки ноги нам кололи,
А в волосся наше заплітались бджоли,
Запліталися з сичанням лютим, диким,
Золоті, гарячі і великі.

КАЗИМИР ВЕЖИНСЬКИЙ.

ЯЛІВЕЦЬ.

Він сам собі пан — ялівець,
Самосійний і самостійний,
Лиш вітер веде його вільний,
Провадить межами пустими,
Бо з вітром вони — побратими.

Буйним корінням він ґрунту держиться
Цупко, мов жилами, міцно, як криця,
На - гудз завязаний. І з глибини
Допіру він, гострим дзьобом бючи,
Д' горі, колючий і впертий, стремить,
Продзьобує, пре, розсува', сіромаха,
Вюнкіш від крота і гризкіш за ховраха,
І темними, душними цими трудами
Так ото пнеться, сопе, пропиха',
Аж — присне нараз. І тоді його пиха
Як зарегочеться по-над полями —
Ха-ха-ха!

І вже не загине.
Кігтем наїжиться гостро,
В хижих пазурях — пострах!
Сяде на яловій глині,
На витолоченім полі,
На голій, неплодній вітчині.
І не помітиш, коли
Закущавіє, зазеленіє,
Ростиме мерщій, мерщій,
Навмисне, навспак —

Корч мужицького болю,
Знак людської недолі,
І вік триватиме так.

А зрубають, чи вирвуть його з корінням
І кинуть до ватри, — тоді він з криком
Над димом пекучим, над димним горінням
Спалахне смолисто, нещадно і дико.
Пломінним стовпом виростаючи ввись,
Він ще гукне, немов сотня рушниць,
Він ще відстрелиться, гордо і влучно,
Ще засміється весело і гучно
Смертному часові в лютий кінець.
І знов його вітер підхопить, покотить
Межами чужими, полум'ям пустим...
Вітер сумний та сумний ялівець —
Обидва — сумні побратими.

З книги «Gorzki Urodzaj».

Переклад Євгена Маланюка.

„Герой” — це той ідеальний, людський, напів-боговитий (герой у Греків), або боговитий тип людини (Бог могутності й волі напр. у магометан і кальвіністів), який осередком свого буття наставлений на все шляхетне й на здійснювання шляхетного, отже на „чисті”, не технічні життєві вартості. Його головна чеснота є природня шляхетність тіла й душі, почуття шляхетности. Та вже не слід називати героями людей, що — хоч як визначні — наставлені на щасливе життя своє власне й тих груп, до яких вони належать. Назвім їх „добродіями”, цебто тими, що приносять людям добробут, наприклад лікарі найбільшого стилю, керманічі господарства, й техніки, в протилежності до державного мужа, військового отамана, кольтонізатора.

І герой, як і геній, мусить мати понад норму винятковий достаток специфічно духової функції. Але ця функція не є сила відслонювання душі, як у релігійної людини, вона не є, як у генія, перевага духової суті (що виявляється в мисленні та інтроспекції) над звичайними життєвими потребами — лише це є надмір „духового хотіння”, його зосередження, постійности, від-

Макс Шелер (Max Scheler) (1874—1928) німецький філософ. Головні твори: *Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre; Vom Umsturz der Werte; Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik; Wesen und Formen der Sympathie; Vom Ewigen im Menschen; Die Wissensformen und die Gesellschaft; Die Formen des Wissens und der Bildung; Die Stellung des Menschen im Kosmos; Mensch und Geschichte; Philosophische Weltanschauung.* „Герой” винятий із посмертного видання Шелерових творів „*Schriften aus dem Nachlass von Max Scheler*”; його попереджають в оригіналі есеї про „святого” і про „генія”.

порности супроти життьових спонук. Герой є людина волі, цебто zarazом людина могутности. Героїчна душа може жити навіть і в слабовитому тілі; але ніколи вона не може бути сполучена з слабкою життєздатністю (вітальністю). Бадьорість, завзяття, сила, повнота й внутрішній, вже автоматичний лад у вітальному, спонукальному житті належать до істоти героя — отже цілком інакше ніж у генія. Опріч того, в неменшій мірі, герой мусить мати змогу, силою своєї духової волі, це спонукальне життя зосереджувати, опанувати й спрямувати з якнайбільшим напруженням на далекі мети. Оце, власне, ми й називаємо „величиною характеру”. Міра напруження, при можливій, одночасно, гармонії між спонукою й духовим хотінням, відповідно до завзяття й повноти, буде рангою героя. Коли гармонія надверджена, то, при дуже великім напруженні, витворюється дуалістичний тип героя, специфічно германський (Зігфрід, Лютер, Бісмарк). Коли ж повнота спонукальних імпульсів є за мала, тоді повстає надактивістичний, агресивний „фанатик” (дук де Альба). А коли повнота спонукального життя є за слабка по відношенні до духового хотіння, тоді виникає однобічно-аскетичний і трагістичний тип героя, специфічно словянський герой, герой простої спроможности страждання, терпіння, зношування, пасивний, лише оборонний тип героя (Кутузов — Наполеон; „не спротивляйся злому”).

Між чеснотами, що їх називають питомо героїчними, стоїть на чолі, як головна чеснота „самопанування”. Бо тільки той здобуває владу над іншими, хто має максимальну владу над собою самим; лише той може виявляти могутність над людьми (бо людина для людини є найвищий об'єкт. могутности), хто вміє панувати над самим собою. Та коли вже мова про „могутність”,

то треба при цьому насамперед зясувати різницю між могутністю й силою; Бог є всемогутній, але ніколи не вдається до сили. А далі: могутність сама в собі є добра супроти немочи, вона не є зла в собі (див. щоденник Толстого, Якоб Буркгардт, романтика, Шопенгавер). Острах перед могутністю походить із почуття озлости. Могутність є вища вартість ніж те, що є корисне й приємне. Вона є позитивна вартість — але нижча від тих специфічно духових вартостей, що повстають внаслідок справедливого діяння могутності. Передовсім могутність є підпорядкована добру. Вона є добра, навіть тоді, коли прикладається до злого, лише самий процес насильного виконання могутності у приложенні до злого, є вже лихом. „Диявол”, як янгол є „шляхетніший” за людину — але теж і „лихіший”. Всяке ставлення могутності, яко вартости, над поняттям добра, справедливості, над духовими прокметами й святощами — груба помилка, незалежно від того, чи це буде в ідеї про Бога, чи по відношенні до героя й генія. На початку не був чин, але слово. Наука Фрідріха Ніцше, що з „волі до могутності” можна вивести все інше, отже форми культури, чесноти, розсудок тощо, є фальшива. Перебільшення динамічного характеру світу належить до властивості германського духа (поняття сили, волюнтаризм, пересадний культ героїв: Трайчке).

Герой сприймає світ, як змагання, цебто сприймає цілком реально. Він є людиною дійсності, тип, що реалізує й матеріалізує „ідеї”, які геній помічає тільки однобічно. (Але тут герой, коли не хоче виявитися сліпим, мусить завжди стояти на міцних підставах духової культури та релігійної свідомості). Він є втягнутий в цей одноразовий, помірний, випадковий світ з усіма

його твердими дійсностями. Він є великий реаліст-практик.

Але у героя воля до могутності є по суті сполучена з максимальною відповідальністю і з пристрастю поширювати цю відповідальність. Сміливість, відвага, хоробрість, притомність, рішучість, любов до боротьби, ризик, небезпека — характеризують героя, у відріжненні до людей остраху та безпеки. Герой потрапить, навіть в найменших речах, сильно страждати й сильно терпіти, але завжди бере під увагу об'єктивну потребу страждання й відповідно до цього розміряє свої сили. Окрім того, властиві героєві: краса тіла, форма й меткість у грі, танок і поведінка, стрункість — без штучної механіки — та мужність *virtus* у Римлян. Герой є „людиною витрат”, а не „прибутків”. Він є добрячий з марнотратства, завжди готовий на жертву для приятелів. Він є далекий від усього низького (станова честь і кодекс). Він визначається великою певністю еротичного інстинкту. Він є носієм еротичного ідеалу в подвійному значінні: поперше тому, що жінку назагал пориває всяка героїчність, подруге тому, що герой сам накидує жінці ідеал чоловіка; є бо різниця, чи це чоловік створює жіночий ідеал, чи навпаки, як це буває в „жіночих часах”. Герой це расовий прототип, який встановляє статевий (сексуальний) вибір і, таким чином, співвизначає якісний склад дітичних вартостей майбутнього покоління. Отже герой співвизначає не лише те, що його власні діти родяться саме такими, якими вони є але й також те, що всі інші діти наближаються до типу його дітей. І ця обставина є його великою заслугою.

Державний муж, отаман, кольонізатор—ось головні типи героя. Де державний муж і отаман з'являються в особовому сполученні, як у Цезарі, Олександрі, Наполеоні, Фридрихові Вели-

кому, Принцові Євгенові,—там ці люди, в єдності духового пляну й відповідальності, являють собою найвищі форми активного героїства. Де цього немає, там повинен приципіально отаман бути підлеглим державному мужеві. Війна є продовженням політики, яко боротьби за могутність (Клявзевіц) засобом сили—отже засіб не повинен стати метою.

Гляньмо тепер зосібна на суть поняття державного мужа. Чи можна взагалі говорити про це поняття? Авжеж, але лише тоді, коли вважатимемо держави історичною категорією, як запевняють теоретичні анархісти, і, як переконує Маркс у своїй науці про клясову комуністичну державу, що в результаті має бути переможена на користь безклясової, безвладної, інтернаціональної господарчої організації, де тільки природа, а не людина, буде предметом виконання влади й могутности. У Маркса це розуміння базується на тому, що для нього держава, і історично, і в сучасності виконувала та має виконувати лише клясові функції. До цього розуміння ми не приєднуємося, бо людина (у формальному розумінні), в суті речей, завжди ставить на перший плян боротьбу за могутність, і перед економічними противенствами кляс, і перед національними противенствами та змаганнями. „Національна держава” є пізнім явищем. Держава це персональний субект організації влади в народі над народом, з метою розвинути вітальні й добробутні вартості цього народу, яко справжньої життєвої спільноти. Де є монархія, там в лиці представника династії, виборного короля, диктатора чи навіть тирана юридична особа (держави) покривається з особою фізичною. Суттєвим завданням держави є здійснювання і імперативне переведення в життя правного порядку. „Могутність і право” це постійні елементи держави.

Але правний порядок, відповідно до свого змісту і до своєї матеріальної та формальної слушности, не залежить від державного означення. Не лише держава окреслює право, але й церква, міста, стани (фальшива теорія абсолютної держави). Матеріально правильним є такий правно-маєтковий порядок, що затримує постійність лише по відношенні до вартостей, не до дібр. Формально, право може функціонувати лише в умовах співіснування розумного хотіння з однодушними, безсуперечними регулами (Штамлер).

Як герой, державний муж є мистець політики, яко вмілости панування. Це чоловік („чоловіча” вмілість), що активно виводить свою державу на вищий щабель, чоловік самовідповідальний, який рівночасно знає й відчуває себе співвідповідальним за цілість держави та її громадян. „Розумні оберігальники” не є героїчними державними мужами.

Хоча державний муж, своєю волею, і спрямований на могутність, то всеж, у виявах цієї волі, обмежують його, і природне право (вищі принципи міжнародного права), і міжнародні договори. Всеж не право, що є тільки дуже потрібна границя в діяльності державного мужа, лише могутність становить зміст його позитивного хотіння. *Homo religiosus*, геній, хай тримаються здалека від політики! Найбільша хиба політичного діяча, це острах перед могутністю й чиста критика, зазлосна критика того, хто тиснеться навколо могутности й відповідальности, критика доктринера, що ніяк не хоче поступитися своїми поглядами та теоріями. Тому парламенти, що тільки займаються критикою, або лише висловлюють свою думку та переводять контролю, не є жадною школою для політиків. Державний муж повинен виявляти свою могутність

лігійних, лише політичні принципи. Політика завжди у сфері релятивності (безвірник обумовлює політичну програму). У відрізненні від партійного керманіча, що „вживає” програм, програма державного мужа мусить шо-дня зазнавати змін. А всеж мусить у цьому просвічувати йому ідея й переконання — саме конкретна інтуїція — що до необхідности та слушности своїх посуень. Партії та їхні програми є для державного мистця (бо політика, подібно, як лікарювання, це штука, а не наука) величинами, які він має так протиставляти взаємно проти себе, щоб в результаті їх вислідна сила ніби „припадково” згоджувалася з його ідеєю і допомогала в її реалізації. Державний муж „іде” на партіях і не дозволяє жадній з них їздити на собі (Бісмаркова „гра з партіями”).

Сумлінна відповідальність перед Богом, духом свого народу і майбутністю людства, яко солідарною цілістю є однаково потрібна. Ця моральна суворість і ця звязаність з величною ідеєю права та з об'єктивним чергуванням вартостей взагалі відріжняє політичного діяча від „грача” в моральному розумінні¹⁾. Грачівство й моральна легководушність є друга головна хиба політика, як державного мужа. В протилежності до партійного проводиря з переконаннями, до принципового політика та „ідеолога”, державний муж є відповідальним політиком, політичним мистцем, який відповідає вимозі хвилини. З неї виростає його діло, а пізніше „виводяться” принципи. Отже моральна суворість у хотінні — але втіха й мистецтво гри у техніці. Втіха гри у спорті, змаганні, турнірі, агоні; в духовому ро-

---

1) Тут я проти Макса Вебера, що відріжняє політика переконаннів і політика відповідальности: краще політик принципів і політик відповідальности; проти його ірраціоналістичної вставки, його „я звижися на це”. див. Макс Вебер, „Політика як професія”, Мюнхен 1919 (Max Weber «Politik als Beruf» München 1919).

зумінні: в діалектиці ¹⁾, у влучності, в хисті перемінатися. Слушно політику зрозуміли, як гру в шахи. Причина, чому Німець так мало політик, є його „тяжка суворість”, яка є духовим ґрунтом для німецьких „партій з переконаннями”, для недостатньої вмілости гнучкого сходження й розходження, та для затвердіння партійних противенств у програмах. А всеж сьгодні говориться: або—або. Згідна з переконаннями політична принципова суворість знаходиться в сутнім звязку з острахом перед могутністю і відповідальністю. В державі, де є зверхність, такі партії є можливі — в парляментарній республіці ніколи. Найбільшим питанням політичної теперішности є: або зреформувати партійництво, або йти шляхом диктатури та відбудови. Посередньо у парляментарній демократії проводир партії і парляментарист мусить бути самовідповідальним мистцем у державних справах. Як керманіч партії, він не є підлеглий її програмі, він може її змінити. Отже звідки неспроможність погодити демократичну державну форму з партіями, що мають виразно окреслені погляди.

Чим більше є повищена самовідповідальність і воля до могутности, тим глибше мусить внутрішньо вязати державного мужа співвідповідальність за добро цілости. Справжній державний муж мусить глибоко коренитися в народі і в його дусі. Бісмарк глибше коренився в німецькому народі ніж пізніші керманічі німецької держави, н. пр. Бетман-Гольвеґ, що в протилежності до Бісмарка, хоч політично демократичніший, був приуроджений аристократ з виховання і з духа, і по своїй подобі будував цілий свій адміністративний штаб.

Державний муж, як мистець державної спра-

---

1) Пор. політичні дискусійні клуби в Оксфорді, Кембріджі, що з них виходили великі англійські державні мужі.

ви відрізняється від дипломата так само, як стратег від тактика. Дипломатія мусить стояти на службі державної вмілости. „Хитро-мудро задніми манівцями”—це власне й буде по-дипломатичному. Та до державного мужа муситься мати довіря. Чесність у новітньому світі є, в протилежності до XVIII віку, також найкраща політика, цебто не лише моральний закон.

В Німеччині ми маємо в політиці надповищеність панування „знавців”. Знавство приносить також із собою фахову обмеженість, урядницьке господарювання, неодностайність політики. Скоріш великі й далекоглядні дилетанти є добрими державними мужами; в Англії й Франції н. пр. рідко фаховець є міністром війни.

Проблема керманича господарства й державного мужа має для нас Німців особливу вагу. Аджеж у жадній іншій країні світу немає такого сильного звязку господарчих потуг з державою, як у нас після відходу Бісмарка. Завдяки воєнному господарюванню звязок цей виявився ще сильніше і знайшовся навіть у противенстві до Бісмарківської традиції, де перший основний принцип був: „мовчання господарчих потуг”. У відріжненні від керманича господарства державний муж має заступати принцип примату політики перед господарством і незалежність високої політики від інтересів великих господарчих спілок. Керманич господарства є той, хто незалежно від покриття господарчих потреб, всеж знаходить нові шляхи, форми господарства, і будить продукцією нові потреби. Великий керманич господарства, „підприємницька натура”, у відріжненні від буржуа, не є в добі капіталізму ніколи „гедоністом”, ніколи „егоїстом”¹⁾. Він — це велика енергія, яка хоче виладовуватися в більшому

1) Див. Вернер Зомбарт: „Буржуа”; а далі Макс Вебер, Вальтер Ратенав.

придбаванні й шукає в контролі господарства могутності, а не панування. Про нього говорить Маркс, що „він поважно трактує евангелію відречення, бо більше любить фетиш золота, ніж похить свого тіла”. Це однобічно: є бо різниця між промисловцем, техніком і купцем. Купець лише фінансує в добі фінансового капіталізму і не зв'язаний більше з ніякою справою; а промисловець є відданий справі, ділу, як стратег, що працює на довгі реченці.

Та керманіч господарства думає з конечности, як приватний господар, а не як керманіч народнього господарства. І далі, саме тоді, коли він має найбільші досягнення, він є завжди фахово обмежений. Він рідко є психолог, ще рідше здібний вчутися в душу інших народів та їхніх провідників. У високій політиці він завжди висуває на перше місце господарчі питання і виявляє в них своє невідхильне „заінтересування”. Власне тому він і не може бути державним мужем. Але він могтиме виконати силу добреного, особливо там, де економічні завдання стоять на першому пляні, якщо підпорядкується самотійному політичному правлінню, та політичному парламентові, що спирається на довірі цілого народу. Це показалося в Росії, де великі господарчі фахівці, а навіть англійський великий капітал, під демонічним впливом Леніна, стали на службу антикапіталістичної комуністичної політики. У нас, на жаль, досі було неможливо поставити господарство на службу політики. Звідци несистематична „світова” політика на службі то тих то інших інтересів капіталу. Переможення „класової боротьби” є також можливим тільки в державних мужів, що не є керманічами господарства.

Та дуже небезпечно змішувати державного мужа з демагогом, що є властиво лише скрив-

леним образом державного мужа. Річ певна, державний муж повинен сьогодні в парламентарній республіці бути теж демагогом — але підпорядкованим своїй державно-мистецькій, плястичній жадобі творення. Обидві прикмети в сполученні — говорити до речі, а заразом демагогічно, щоб здобути довіря і любов — стрічаються рідко. Чистий демагог — Клеон, у відрізненні від Перікля, є чоловік порожности, реторики. Він не є „провідник”, але „проваджений”, цебто той, що стає там, де спостерігає так зв. „розвоєвий напрямок” своєї партії або маси. Він шукає могутності без відповідальности за цілість, в протилежності до мрійника, що шукає відповідальности без могутності. Він не переконає, він гіпнотизує і вмовляє, що в цей же момент щось твориться. Цим реторичним моментом він накидає масі довірливість до своїх слів і піддатливість супроти них. Великі державні мужі, Цезар, Наполеон, Фридрих Великий, Бісмарк, були скрізь і завжди — в протилежності до „підлесника мас” — погордниками маси. Творчий державний муж повинен мати довіря до народу й до людини (що „людина є зла” це тільки консервативна теорія). Фридрих Великий і Бісмарк мали цього за мало; вони підносили погорду до мас до нехтування людини. Навіаки, нашим взірцем є барон фон Штайн. Погорда до мас і це довіря, ця любов можуть існувати разом. Маса є хвилиевий твір, вередлива, як знервована жінка, хистка, легко здобута, легко втрачена. Постійність і твердість волі супроти розворушення маси є сутня для справжнього державного мужа; правда, з громадською думкою він рахуватиметься, але ніколи їй цілковито не віддасться.

Безпосередня, позитивна, й загальна мета спрямування волі державного мужа є лише піднести добробут своєї держави, але при умовині

заховання найсуворішої солідарности з культурним оточенням і світом, що виявлялася б, правда, лише як границя, а не як позитивний зміст ціли. Це нісенітниця, що державний муж має дбати про те, що є „найліпше в світі”. Те, що найліпше в світі, це справа Бога, справа святого, справа церкви, навіть не справа генія, який думає про свій твір. Для церкви ідея єдності є сутня, а також і для духової культури, де існує завжди єдність космополітичного формування з частин. Але держава по суті є многістю. Лише від англійських державників (в протилежності до німецьких, французьких та італійських) ми чуємо, що завдання політики збігаються з поняттям „найліпшого в світі”. Але на це складаються ось такі причини: а) популярна в Англії думка, яка є властиво найстаршим англійським політичним принципом, що інтерес Англії збігається з інтересом світу, б) англійський пацифізм, що виникає з інтернаціональності імперії, пацифізм „*beati possidentis*” і в) теорія лібералізму та прихильників вільної торгівлі. Сама по собі ця наука про те, „що найліпше в світі”, є фальшива; вона лише є засобом політичної ідеології Англії.

Солідарність культурного оточення і світу є суворою границею всякого „святого егоїзму”. Коли це обмеження полишемо на боці, тоді виявиться чисто індивідуалістичне розуміння новітньої абсолютної держави, підкреслене наукою про суверенність та політичну рівновагу, яке призволяє кожній державі розширяти свою могутність так далеко, аж доки не натрапиться межа. Такою межею є солідарність людськості, що як релігійно-моральний принцип взаємности всіх вчинків стояти мусить перед усяким державним партикуляризмом. Бісмаркове слово: „Ми Німці боїмося Бога й нікого більше в світі”

є однобічне й незрозуміле. Носії найвишого релігійного й морального авторитету є у світі чимось, що перед ними державний муж повинен почувати себе відповідальним, не лише перед „совістю й Богом” — це був би однобічний протестантський погляд. І врешті треба зважати на „суд історії” і людськості.

Отже наука про те, що державний муж повинен безпосередньо й позитивно брати собі за ціль те, що найліпше в світі, є безглузда. Він не повинен нічого робити, що хибить проти узнаної солідарності його культурного оточення й цілої людськості.

Переклад з німецької

І. В. Дубицького.

Р О З Д І Л Д И С К У С І Ї*

Й. КАЛИНІВ — ЛИЦЕМ ДО ЖИТТЯ

Коли настрій прийде
Я пишу й пільгу маю
І більше щастя понад те
Я не бажаю...
(Один з молодих „поетів“).

Література з під гасла „Ще не вмерла Україна” спорудила в нас свою шановну амбасаду, понавіщувала на собі відзнак і стрічок, та розбухає в шуканнях читача.

Задивлена в безсумніву великі часи, повертається вона лицем до них, забуваючи про те, що за її плечима росте й міниться інше життя.

Патріотичний терор (вогняні очі, блідаве лице) простягнув всевладно руку над цілою на-

*) Розділ цей призначаємо для одвертої і, можливо, свобідної від впливів редакції літературної дискусії.

Цей сакраментальний додаток робимо не тому, що не погоджуємося з думками даного автора, лише тому, що, судячи з голосів критики про першу книгу нашого журналу, сама назва його „МИ” викликала, власне в зв'язку з уміщенням в цьому розділі суто дискусійної статті М. Рудницького, певне непорозуміння. Вияснюємо, отже, авторам „дотепних” рецензій про наш журнал, що слово „МИ” не мусить кінче означати якийсь „фронт”, чи якусь ідеологічно або механічно створену, спеціальну групу в якійсь значинні однакових людей. Вибираючи цю назву для журналу, ми розуміли її ширше, як „ми” взагалі, в очах чужинців і... нас самих передовсім, цебто зо всіма нашими плюсами та мінусами. І лише в процесі активного існування журналу, в процесі сконсолідованої напруженої творчості агресивно-мистецьких (а зокрема агресивно-українських) сил, в процесі остаточної диференціації і остаточного устійнення провідних „настроїв” журналу — це „ми”, перероблюючися й модифікуючися, зменшуючися чи збільшуючися, а що найголовніше — означаючи властиве поле своєї діяльності та впливів, зробилося „МИ” в органічному значинні цього слова. Тому не виключена річ, що серед осіб і імен, чийх твори були чи будуть вміщувані в журналі, траплятимуться особи та імена випадкові, або цілком окреслені особи та імена будуть здаватися в очах читальника особами та іменами ідеологічно-провідними (як це, власне, сталося в першій книзі). Це, однак, не перечитиме назві „МИ” в замислі редакції.

шою мистецькою дійсністю, щоб до решти знівечити артиста. Протестувати проти такого стану речей не можна. Хто посміє, той відчує на своїй шкірі руку рідного Постишева, обуреного на такий „недорозум”.

І ось прийде час, коли буденний читач, обпльований великими й малими, читач, що протягом довгих років мусів рівнятися на сурми української літературної патріотики, нарешті відкриє буденну європейську літературу й прирівняє її до своєї рідної. Боюся, що наші видавці перекинуться тоді, чого доброго, на переклади, але чи скинуть тоді свої жовто-блакитні окуляри, чи перестануть розцінювати літературний твір мірою накопичених в нім патріотичних настроїв, в цьому треба сумніватися. Аджеж їм з цим настроєм так до ладу, аджеж так легко прикривати внутрішню убогість видаваного твору його дидактично-політичною, або національною тенденцією.

Не думає тут заперечити вартість історично-політичних й народньо-раціональних тенденцій в нашій літературі. Ні, хочу, щоб бодай ці тенденції вирвалися нарешті з меж публіцистики, і щоб нарешті побачили світ в образній формі, підпорядковані законам життя та логіці подій, осячені канонами правдивого мистецтва.

Хай вам також не здається, що за прикладом сучасних „лицарів абсурду” поручати вам буду, в результаті своїх міркувань... чотири книжки „Ми” на рік і більше нічого. Також ні! Хочу лише поспитати всіх тих, що боліють справами сучасної української літератури на західних землях, де є концесії письменників і видавців на рік сучасної людини, тої, яка себе шукає зо свічкою в руках у нашій літературі, і яка ще не може себе знайти. Де-ж ті великі й малі проблеми, що виростають з нашого життя? Де проблема

батьків і дітей, що з дня на день міниться новими формами? Де життя тих зломаних ідейників, що з вершку мрій сповзають до буденних сірих клопотів, поринаючи в пересічній масі крамарів і міщан? Де вияви психічної тяги до відродження нації? Де той величний обсяг виявів нашої національної трагедії—„брат на брата“? Де щоденний, незмінний в своїй послідовності зудар чужих впливів з відпорністю розпайованого народу? І врешті, де звичайна сучасна людина, „ein Alltagsmensch“, як кажуть Німці, з її вимогами, комплексами, з її життям, що адже-ж розгортається у кожній людині романом Буденброків?

Звичайна сучасна людина! Лише тоді, коли ми розгорнемо тему її життя, коли зрозуміємо її турботи й радощі, коли виспіваємо її любов і боротьбу на шляху здобування, — хай навіть і маленьких своїх ідеалів,—лише тоді прийде правдивий вік для письменника, читача та видавця, лише тоді нашу літературу буде можна міряти міркою, що її прикладається до літератур всіх культурних народів, і, врешті, лише тоді українська література стане джерелом для студій про Україну, бо досі вона, ця література, дає нам лише образ наших визвольницьких аспірацій, абстрактний образ нашої державної та політичної мети, але ніде й ніколи не говорить про повсякденну дійсність, з якої складається органічне, а тому й реальне життя нації, дійсність, що не дивлячися на свою зовнішню вбогість, все-ж пульсує своїм одмінним українським ритмом, і що виявлена в синтетичному мистецтві, безперечно має всі дані зайняти належне місце в культурній дійсності великих європейських народів.

*

*

*

Так ось проблема сучасної людини (або, коли хочете, сучасного українця), що ввійшла би переможно в нашу „сучасну” літературу, є ще досі не розвязана. Де-не-де шубовсне білим шуром якийсь твір і лежить придушений „читабельнішою” для Українців літературою. Кращий читач хворіє на жовтачку від читання творів, що стоять осторонь життя та мистецьких проблем, що взагалі не мають нічого спільного з літературою і поринають в повсякчасній для українського народу „мужицькій” графоманії.

Кілька визначних наших посередників між читачем, книжкою і письменником, усіми голосами славлять або гудять твір, обмацують його ховзкими руками, заслинюють підозріло-трафаретною фразеологією і виписують йому бундючні присуди „vitaе ac pecis”, в залежності від своїх газетних настроїв, та актуального чи принципіального наставлення.

І в той же час з-поза маси задрукованого розлізлимими черенками паперу, з-поза неохайних видань гешефтярів, що зробилися апостолами від літератури, і що цю літературу, немов теля на мотузку, завели в манівці політики й „громадського життя”, — визирає своїм непритьмареним, широким обличчям повсякденне життя нації, нерозмірене та не схоплене в карби справжньої літературної продукції.

Чим скінчиться такий „епохальний” розвиток української літератури, хай підвищують інші, ті, що називають себе фахівцями в цій ділянці. Мені-ж здається, що, коли на цей стан не відгукнуться письменники та видавці, бодай з нагоди проголошення „святого року”, то починатимемо нашу літературну дійсність хіба вже в нашій Незалежній, яку деякі дотепні гурра-патріоти обіцяють нам на 2933 рік.

Цьому авторові вистачає лише те, що його творчість йде по лінії наставлення того чи іншого „провідника молоді”. В результаті його творчість являється лише засобом діяльності „провідника”, але ніколи не розуміється, як „causa sui” і „causa rerum”. Та, на жаль, такий стан мало кого обурює. Видко, що поява „зірок” до несхочу потрібна нашим „видавцям”.

І ось водночас людина з справжнім мистецьким хистом мусить відмовляти собі в усьому, щоб видати вартісну книжку своїм накладом. Книжка виходить, бликне кілька день на виставі, щоб назавжди зникнути з книжкового ринку. Натомість всепереможно входить на цей ринок під згуки ерихонських труб всевладних протекторів набундючена власною порожнечою та національною трамтадрацією книжка одного з геніїв від плуга, рала... і чорнила. Тоді критики і всякі посередники між графоманами та запамороченими масами читачів підіймають папужий вереск, виносячи нового письменника в ім'я постулятив „братства доброго серця” або „кооперативи ужиточности”, або, врешті, в ім'я спільної товариської чи партійної приналежності. Ніхто не рішається відкрити засліпленому графоманові очі і в німбі національного героя, в вінку з порожніх фраз на мотив „Ще не вмерла”, Ахілесовою ходою входить графоман на Олімп. І знов затихає славетне літературне багонце, де виростають „всечесніші” передплатники наших газет.

З року на рік, ба з дня на день ставатиме гірше. Нестримно й безнадійно наша літературна дійсність сточується до провалля. Безперечно потрібна негайна поміч. Літературне поготівля, що взялося би за справу рятування нашої дійсності, включно до трепанації черепа всяким мініяйлам, щоб не могли вже більше „писати та пільгу мати”. Може тоді, коли літера-

турне поготівля операційним шляхом складе, врешті, з окремих мертвих чи напівживих організмів, з розшарпаних і пошматованих м'язів та нервів правдиву живу людину, що своєю чергою в натужних корчах родив породить правдивий живий твір, може тоді вже не треба буде вправляти сили волі на прочитання української книжки.

Час було би до цього взятися не тільки в ім'я мистецьких вартостей української літератури, але й шкурних інтересів письменника, видавця й читача. Час було би налагодити стисліший контакт між автором, що горить думкою, книжкою, що своєю появою формує комплекси й наставлення, видавцем, що практично реалізує вартісний твір, і читачем, що має нарешті виявити цілу силу своєї здібності до сприймання мистецьких образів та аккомодатії до трансцендентальних, але всеж емпірично підкреслених подіями і процесом розвитку „сучасної людини”, змагань думки.

Тут ініціатива мусіла би йти не лише від „еліти”, але й від читача, хоча б в маленькому проценті (бо-ж віримо, що такий існує) і від книгаря, що ладен був би перевести критичну оцінку свого становища в умовах все-ж яскравих перспектив розвитку української нації в цілому на майбутнє. Тут потрібний дійсно синтетичний підхід до явища української літератури, яко великої частини цілого українського національно-культурного комплексу.

Але й читач, і солодкаво-сентиментальний книгарський рух у нас, не докладають зусиль, щоб цьому зарадити. Справа не поставлена так, щоб культурний читач мав змогу вибирати в книгарні те, що йому подобається. Культурний український читач (який, коли не існує, то його належало би створити, парафразуючи знані слова Вольтера) є, назагал, знегований в практичній про-

спокою, з тої безобрійности, в якій опинилася наша літературна дійсність.

Тут, передовсім, голос за нашими письменниками, цебо за людьми, що мали б бути самі в собі джерелом життя, що витягали би синтетично-мистецькі висновки і ставили би їх на порядок денний, навіть в сутужних клопотах химерної повсякденности.

Ім, цим письменникам (може навіть і всім), треба нарешті перемогти в собі цю чернечу сліпоту на величезні духові зміни наших днів, на кристалізацію нових форм життя, за які бореться сучасна людина.

Треба скинути з себе графаретно-патріотичну (народницьку) тогу, що набридло ховає під собою форми здорового людського тіла, жбурнути геть терновий вінок, який так чванькувато носять на своїх білих чолах наші всенародно-призанані „стовпи літератури”, і зрозуміти нарешті, що життя біжить і переливається, бе невсипущим джерелом снаги, поривів, турбот і хвилювань, очайдушних радощів і безмежного болю.

Слово за письменниками!

Письменник, це не Будда, що задивлений святочно й урочисто в свій пуп, застигає в пасивному спокої на довгі роки і думає про себе, як про джерело джерел. Джерела письменника ріжноманітні й багаті.

Про це треба пам'ятати!

А українському письменникові треба пам'ятати ще й про те, що надійде час, надійде безсумнівний великий час, коли йому, власне йому, мозкові і нервові нації, прийдеться здавати звіт і перед історією і перед народом за все, що не було ним зроблено!

Тому заклик до українського письменника, це

ЛИЦЕМ ДО ЖИТТЯ

поки ще не пізно!

Вістник, місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. Грудень 1933 р. Книжка XII.

Остання 12 книжка «Вістника» за 1933 рік є дуже маркантним підкресленням «нелітературності» журналу. Справді, жадного оригінального белетристичного твору!... Кеписький переклад блідої й сумнівної своєю мистецькою вартістю новелі третьорядного французького письменника Ж. Боммара, многословний довжелезний еляборат якогось Кедра, кілька віршів — ось приблизно і все, що поповнює «художню» частину «Вістника».

Лише вірш Юрія Клена «Кортес», стрункий і гострий, чітко образний, насичений виразними (неукраїнськими) барвами, зраджує майстра з великою мистецькою культурою, якому, справді, не варто ховатися під невибагливим псевдонімом.

Вірш О. Теліги поза кількома, вдало відгаданими римами нічого не приносить до змісту «Вістника» й, назагал, видається поверховим незорганізованим рефлексом. Кеписько вражає розборсаність та нездисциплінованість настроїв, а в окремих випадках, припадковість рим (порадград), вимушеність образів (душа... біжить під град) та, рішуче, за мало конденсований ліризм. Крім того авторка оперує дуже мінімальними засобами вислову. Вірш належало би зарахувати до категорії альбомних, розрахованих на мельодраматичний, припадковий ефект.

Богдан Кравців зраджує безперечний потенціо-нальний талант, але, на жаль, також розпоряджає слабкими лексичними даними. Лексичі його сонетів бракує «окрилення». Слова тяжкі й примітивні (буцигарні, сопух...), вузько обмежені що до своїх асоціативних можливостей. До того уперті й одноманітні рими (граня-органи; рани-догани і т. д.).

Важко читається нікчемний конструкцією, кострубатий твір Р. Кедра — «Мікельанджельо». Твір цей безперечно не має нічого спільного з літературою і уміщення його на сторінках журналу, що має претензії бути «літературним», викликає лише здивування. Автор не мистець

і не вміє знайти ані вислову, ані образів для споріднення читача із своїми думками. В його «поему», немінуче, закрадається елемент прозаїзму та своерідна деклямативна публіцистичність. Цитувати, для підкреслення цього нашого осуду, довелося б цілий твір.

Із статтей варто вирізняти лише невеличку, проте, як завжди, блискучу «студію» нашого співробітника Е. Маланюка — «З Закарпатського Парнасу». Вона і є єдиною статтею на літературні теми. На жаль, носить вона характер рецензійний і тому дещо поверховий.

В «нелітературній» частині, як завжди «бадьоро», «з темпераментом» виступає Д. Донцов. Але його «Болячка Демократизму» вже давно, дуже давно, не нова. Донцов, рішуче починає виписуватися і його статті, часом, це справді лише «повтореніє пройденнаво». (Чи це не початок старечого згасання його, колись всеж досить оригінального, публіцистичного хисту?) Для твердження, що «вік демократії скінчився» не треба шукати аж якихось спеціальних доказів. Тим більше не треба й не варто без кінця повторювати те, що було говорено й переговорено сотки разів. Справді, це виглядає на якусь глуху старечу впертість і на цілковиту неухважність до читача. Дантон, Робеспєр, Наполеон, Мусоліні, Сталін та Гітлер, середньовіччя й «дух американізму», Дон-Кіхот і Санчо-Панцо, Джек Лондон і Конрад, проблема більшости та меншости, хижаки й траводи, — все це дуже цікаве, коли це чути вперше. Але коли це все товкти в ступі кілька років, з розрахунком на наївність і невибагливість читача, то це вже, говорячи лагідно, трохи забагацько. Донцову варто було би поширити свій «тематичний діяпазон», а передовсім уважно перечитати все те, що він написав протягом останніх років. Ми кажемо — варто — бо справді шкода було би, коли-б Донцов, як публіцист, перестав виявляти себе в нашому суспільстві.

Вертаючи до «Болячки демократизму», годиться ще підкреслити кострубатість та певну неохайність стилю й композиції цієї статті. Крім того дуже прикро вражає переваженнє статті виявами суто персональних, інтимних розрахунків автора з своїми політичними чи особистими ворогами. Такі «способи» розрахунків, на жаль, для Донцова не нові. З цього погляду симптоматичною для цілої творчости Донцова останніх років була його стаття під пікантно-зоологічною назвою «Пасмиста Гієпа» (Вістник, кн. 6) Справляла вона своїм нерозважно-задиркуватим тоном (не до вибачення для поважного віком і дорібок публіциста) та очайдушно-розпачливою обороною (*bellum omnium contra omnes*) тяжке вражіння. Заносило від неї нуд-

кавим задухом безвихідної провінції, Гоголівським оповіданням про те, як посварилися Іван Іванович з Іваном Нікіфоровичем. Викликала вона лише почуття жалости (а часом і огиди) до зацькованого «самітного» автора, який в своїй безоглядній обороні (за всяку ціну) не завагає заглянути не лише до підручника зоології*), але й... до «лексикону вуличної лайки». В «Болячці демократизму» Донцов не далеко відбігає від цього свого «первовзору»: «Було б багно, чорти знайдуться» (931) «свинство» «шпана» «шахрайство» (935) — ось слова, якими рясніє його твір. Є тут крім того і «каламутна вода, в якій так догідно лапати рибу ріжним спритярам», і «альфонси з півдамами» і «гангрена» і «кліка» і «страхопуд на баштані, на якого всі горобці сідають» і «хлопацтво» (?) і «лайдацтво» і «каналії та паршиві вівці»... Словом:

— Гей, гей, Тугай-бей розсердився дуже!

Коли до цього ароматного лексикону додати ляпідарні вискази із славно-звісної статі «Про соціал-ідіотів» та не менш запашні квіточки (шабестої, стервоїди, свині, ментекантольогі, купи гною, гноївка, рідна куча) з «Пасмистої гієни», то треба було би вже зняти мову про... своєрідну хоробу автора. Але, полишаючи на боці хоробу, скажемо просто, що нам оця запашна «лексика» Донцова не цілком до вподоби. Не відповідає нам рівнож і нас зовсім не переконує самозакоханий тон та сплячені віденсько-кавар'яні (а може й просто з «Уніону») дотепи. Не переконує й не будить жадної пошани оце істеричне клацання зубами на всі боки, яке щось занадто прикметним стає для останніх писань Донцова. Все те спричинює лише зайву вульгаризацію стилю й обнижує, назагал, вартість викладу. Крім того виразно говорить про хоробливий «егоцентризм» і суто Пігасовську «мімозність» автора. Читачам журналу, що «обстоює духову єдність з культурою Заходу» і «пропагує потребу психічного переродження народу» варто було би заощадити отих всіх особистих екскурсій, оборон і дрібно-містечкових (Буде він мене знати! Виведу його на чисту воду!) актів оскарження, якими починають бути без міри переповнені сторінки «Вістника» (Див. крім відповідних статей Донцова ще й пікантний відділ «З пресового фільму», що його варто було би назвати: — Перелік особистих ураз редактора за минулий місяць...)

Почуття міри—це власне і є прикметою «homo europaeus'a», за якого так уперто бореться Донцов в нашій дій-

*) Між іншим, всупереч бундючному освідченню у відповідь В. Липинському, що „для характеристики своїх політичних противників до підручників зоології не заглядає“.

сності. І цього почуття Донцов, роблячи свою особу вісью, навколо якої обертається цілий «Вістник» (а за ним і... всесвіт) на жаль не має. В наслідок цього впроваджує він зайву істерію, що трішки дхне ринком, до наших «культурних відносин». А що найголовніше, популяризує перекупницьку й гімназійно-недотепню полеміку що, яко головний аргумент, висовує безапеляційне твердження: «а в твого батька, на правій нозі, пальця не було». Цебто Донцов сплящує й знижує полеміку, уникаючи річового мотивування та образної (не імманентної) аргументації.

Говорячи вже про аргументацію, мусимо зазначити, що в Донцова вражає нас, питаюча йому й трохи сумнівна своєю вартістю та доцільністю, «цитатність», яка власне й заміняє авторів аргументацію. Цитата-річ добра, але переважання нею твору викликає затемнювання змісту та вражіння, ніби автор, за всяку ціну хоче «заімпонувати» своєю ерудицією. Для Донцова такі способи «імпонування» є вже безпотрібні, бо-ж якби не било, він має за собою поважний публіцистичний дорібок. Отож Донцову надалі треба було б трохи обмежити себе в цитуванні*), що б не вподібняти остаточно своїх творів до різнобарвної й різношерстої анто льогії чужих і, часто, не цілком відчутих, прихлупцем вирваних думок.

Щоб скінчити з статтею Донцова, мусимо ще вказати на її мовну недосконалість. Мова це також, між іншим, дуже слабе місце Донцова. Висловлюється він важко, кострубато й надумано. Стель дуже часто дхне жаргоновими позначками українського Львова кінця XIX ст. Трапляються польонізми (підлога — podłoga, навідворот — naodwrot, вибрик) і москалізми (душу роздирающий, «видав» у значінні «зрадив» і т. д.); крім того надто багато вульгаризмів і неохайність в будові речень (якась справді Винниченківська). Прикро, що не бачимо в Донцова жадного поступу в напрямку поліпшення мови. Донцов пише так, як писав в початках XX ст., коли „многонадійним юнаком“ виступив на арену українського життя. Ба, навіть гірше, бо на еміграції цілковито «удяг» мові галицького оточення, серед якого опинився. Всеж, нарешті, треба було би вже повикидати із свого лексикону оті всі «знова», «многі», «сеї» оті всі, «participia» (неслабнучий, токуючий глухар і т. д.) та подбати про українську, не галицько-віденську синтаксу.

Мовна недосконалість редактора впливає також на мову цілого журналу. Оті всі «впрост» (875), «входячи в по-

*) В одній „Болящі демократизму“ Донцов цитує і Конрада, і Марата, і Гардіе, і Леона Доде, і Ос. Шпенглера, і Джека Лондона, і Карлейля, і Жозефа де Местра. Все це на сьоми сторінках гармонтом.

чот військового аташе» (876), «уходив за дивака» (876), «пошудування» «досада» (877), «осібняк» «грозьба» (882), «усушено» (888), «зглядно» (889) і багато інших, ясно розкритих по 12 кн. „Вістника” слів і виразів, треба було би якось «зукраїнізувати».

Говорячи про „Вістник“, яко цілість, цебто роблячи підсумок вже не одній, а дванадцяти книжкам журналу, вважаємо за доцільне ширше розвинути поставлену нами в початку рецензії тезу „нелітературности“ цього журналу. На жаль це так! На чолі „Вістника“ стоїть „публіцист“, позбавлений слуху (про це свідчить хоча б недоречна коректа віршів, яку дозволяє собі робити редакція) і чужий тематичним та стилістичним шуканням, чужий, взагалі, об'єктивному літературознавству. Це позначає свій вплив на цілій літературній частині „Вістника“, де, рішуче, забагацько Донцова й замало літератури. Назагал „Вістник“ переважаний публіцистикою (на 940 стор. річника — майже 400 стор. публіцистики й лише 67 стор. оригінальних художніх, або приблизно художніх прозових творів. З цих 400 ст. публіцистики 185 належать плідному перу самого редактора). Натомість майже жадних статей по теоретичному літературознавству і майже нічого (коли не рахувати висушених, але всеж часом доцільних уваг Л. Луцтва) з актуальної критики.

Коли брати „Вістник“ в цілості і брати його, як літературний журнал (хоча це й дуже сумнівно), слід підкреслити, що „Вістник“ не приклав зусиль для організації літературно-мистецької дискусійної платформи та справжнього, на наукових методах побудованого, критично-бібліографічного відділу. Рецензії „Вістника“, писані на відміну й настіпх по більшості одною рукою редактора (який в „Вістнику“, „і до таїса і до гоїаїса“), сплачені й популярно-банальні. Бракує їм гостроти вислову й „фактовости. Опріч того в оцінках літературних творів переважає формальна вузькість, зумовлена дещо схоластичним ідеологічним фанатизмом рецензента. Часом, рецензент збуває твір одним реченням (напр. на стор. 943) Принагідний і несистематичний є також вибір рецензованих книжок. Така постава питання не повинна бути толерована в актуальному літературному місячнику.

Тенденційна «нелітературність» журналу, зумовлена браком художнього критерія в редакції, та змаганням редакції підпорядкувати творчість своїх співробітників вимогам «ідеологічної лінії», спричинює рівнож і жалюгідну нерівноцінність уміщуваного матеріалу. Перегляд дванадцяти виданих книжок дає що-до цього дуже цікаві спостереження. А власне: поруч з суцільними поетами висо-

кої вартості і кваліфікації — Маланюком, Ольжичом і Лівницькою-Холодною з'являються твори якогось Курпіги *), безнадійно віршована публіцистика якогось Киднира, еляборати знаного вже нам Кедря, та врешті недотепні «віршування» типових графоманів, що скромно ховаються під ініціалами Н. — к, М. П.***) і т. д. Будь-що-будь добрий (хоч і дещо розхристаний) новеліст Самчук і суворий, скупий висловом, але дуже цікавий Мосендз, виступають в супроводі екзерпсисів, писаних на стандартний зразок творів Лідії Чарської, або гуцульської романтики, одномаїтно й вбого переспіваної на знані Черемшино-Стефаниківські мотиви, якимось несподіваним Вороном.

Зрештою, всього цього рішуче замало для літературного журналу. Все це, ціла річка творчості художніх співробітників «Вістника» (77 стор. віршів і 67 стор. прози на майже 1000 загальних сторінок), творчість випадкова й не скоординована, не сцементована напрямками шукань редакції — не дає ще права «Вістникові» називатися «місячним літературним». Не дає на це права й байдуже відношення редакції до здобутків європейської художньої літератури, яка в «Вістнику», на жаль, рівнож служить лише для підкреслення політичної лінії редактора. Проте-сте проти цієї назви й нехтування редакції цілим рядом «технічних» вимог, які невідкично мусять знаходитися в плані реалізації художнього органу, а то передовсім — нехтування вимогами «адекватності» й «граматичності» в перекладах (клясичним прикладом можуть послужити спрешаровані якимось хирлявим і хижерним «аматором» французької літератури «Кітки» Бодлера, між іншим *єдиний* переклад, який редакція за цілий рік згодилася зарепрезентувати світову поезію) і вибір творів до перекладу, як ми вже сказали, не за їх мистецькою вартістю лише за їх вартістю дидактичною!

Редакція не повначає свого зацікавлення для літературних і мистецьких проблем, не цікавиться кращими зразками журнального мистецтва Європи (хоча б для того, щоб їх наслідувати), не виявляє своїх тенденцій до пле-

---

*) Не відмовлю собі в приємності зачитувати тут оттаке маячня з 5 кн. «Вістника» за 1933 р.

«Хотя и на сході зарево рожевиться,
На заході ще чорні брови хмар...
Ось блеском сонця тіні всі змете з лица.
Мов Юр пробе списою хижо твар!»

Читач сам визнає, що трудно клясифікувати цей твір та визначити місце його авторів в українській літературі.

**) Вірш цього пана починається між іншим так:
„Співнився лег часу, заклали хвилі,
У сумерку волгузяться живилі...”

кання стилю, письменницької естетики й культури. Дерев'яний дух публіцистики, зарозумілий дух оцього підозрілого публіцистичного універсалізму, в якому зникають елементи художньої ініціативи та формальної письменницької культури, чадом стоїть над літературною роботою «Вістника». Все забиває реторика й дидактика, агіт-реклама і публіцистична сугестія. Мертво і тупо, не дивлючися на ряд дуже талановитих співробітників, виходить «Вістник» («точно при кінці кожного місяця») в своїй літературній внутрішній частині. Ця-ж мертвенна блідість відбивається й на зовнішньому вигляді «Вістника». «Вістник», яко річ, яко книжка — безнадійно неестетичний. Штампована форма, що поринає в традиція «толстих російських журнальчинок» XIX ст. і в традиція старозавітного «культурного собі» Л. Н. В. з перед війни, брак елементарної художньої культури у викінченні, рясно-барвиста мозаїчність в укладі матеріялу, недбалість технічного догляду, незрозуміння для друкарської графіки, дешева, дрібна й недоцільна економія місця, обгортка з якимось несамовитим дилувяльним звірем, і врешті власна мова, власний правопис... все це спонукає (а якщо досі ні, то спонукає!) уважного читача критично поставитися до «Вістника», в його змаганні виявити літературно-мистецьке життя нації.

Хотілося б вірити, що в наступному роді „Вістник“ надолужить оці свої дефекти і дасть трохи більше літератури й трохи менше Донцова. Коли-ж ні, то він ризикує стати анахронізмом, принаймні в тій своїй частині, яка так гордо називається: „Місячник літератури“.

А це було б всеж великою прикрістю, передовсім для нас, молодих націоналістів, які хотли би вбачати в „Вістнику“ лише найкраще, а крім того віднести з повною пошаною до його редактора, що адже-ж справді багачко зробив для українського націоналістичного руху.

Андрій Крижанівський

Галина Журба. Зорі світ заповідають. Стр. 126, «Українська Бібліотека» ч. 10. Накладом Івана Тиктора. Львів 1933.

Галина Журба, мимо того, що імя це є і було завжди малознане серед т. зв. широких код, не є дебютанткою. Коли б не вузькі рямки рецензії, належало б, властиво, написати невеселу новелу на тему «життя, творчість і слава одної української письменниці»... Життя (емігрантка)— дуже скомпліковане, творчість уривкова, з великими павзами. Про славу краще не згадувати... На підставі того,

що під підписом Галини Журби зявилося в нашій літературі («З життя», оповідання, 1918 р. Одеса, ряд оповідань і новель в київській «Українській Хаті» за час 1909—13 рр., драматичні поеми — «Меланка» — Тарнів 1921 р. і «Метелиця» — Прага 1923 р., не рахуючи інших уривків і речей, часом підписаних псевдонімом), — одне лише можна сказати: в особі Галини Журби маємо матеріал на письменницю високої кляси і широкого масштабу. З жалем приходится вживати цього незугарного слова «матеріал», — іншого бо не знайти на ті, як видно, величезні потенціальні можливості, що, внаслідок ближче невідомих нам причин, досі реалізувалися (принаймні в друці) фрагментарно й навіть випадково. Коли зважимо, що в нашій літературній дійсності така проста справа, як друк (видавець) є далеко не такою простою як, видається, то ось маємо правдоподібно, ще одну і то дуже прикру причину повищих «фрагментарності» й «випадковості»...

«Зорі світ заповідають», як пише в післяслові до цієї книжки М. Голубець, є лише першою частиною великої епопеї, вірніше, певне, роману-хроніки, хоч в першій частині лінії роману ще не накреслилися, і перспектива його ще закрыта очам читача. Ця обставина утруднює обговорення опублікованої частини твору.

Для того, хто знає попередні твори авторки, особливо блискучі в своїй закінченості драматичні поеми, — всі мистецькі й стилістичні досягнення Галини Журби в останній її книзі, такі високі на досить убогій тлі нашої прози, — не вражають спеціально. І гострий зір уродженого белетриста, і свіжа, ядерна мова, в міру насичена барвистими провінціалізмами і, може ще надто імпресіоністична (отже злегка «старомодна»), але зручна і впевнена маніра писання — все це у Галини Журби було завжди і все це ще яскравіш і повніш є в цій книжці. Деякі фрагменти писала авторка, видно, захоплено, одним поривом, деякі, видно — трудніше, з перервами. Тому певна нерівність дихання на першій книзі твору відчувається, відбиваючися зле на її архітектоніці, на, помітній місцями, незрівноваженості окремих «мас», на неспівмірності частин*). Імпресіоністична «настрозівість» і «новедістичність» на багатьох сторінках книжки виразно колідують з потребою широкого епічного ритму й монументальними розмірами завдання.

---

*) Напр.: варто було б значно поширити сторінки про життя героїв в Московщині — адже-ж це в дитячій прихольбі! муслило відбитися незвичайно. Не зашкодило б також дещо стерти кольори „народництва“, що, то тут, то там, живим анахронізмом, проступають в оповіданні.

Її автор — «вістниківець», цебто співробітник органу, що, мовляв, є єдиною трибуною справжнього українського націоналізму, та єдиним виразником західно-європейських ідеалів. Майбутній історик української літератури не могтиме, ніяк, не покласти уваги на роллю цього органу (спершу Л. Н. В., тепер же «Вістника»), а особливо його редактора, в пропагуванні нових ідей, та не зазначити їх впливу на сформування духового обличчя наймолодшої письменницької генерації на західно-українських землях. Перш за все, вплив цей виявився в намаганні перетворити психіку сучасного Українця засобами такими, як проповідування волюнтаризму, прищеплювання засад етики сильних людей хижаків, збуджування активного, динамічного світовідчужання, тощо. Питання, як ці ідеї виявляються в літературі, висвітлив Донцов у низці статей в Л. Н. В., які, згодом, стали для багатьох молодих письменників трохи не євангелією. В цих статтях показано, очевидно, всю малосильність, нежиттєрадісність і нежиттєздатність українських літературних типів, та протиставлено їм, як зразки, довгий ряд постатей із західно-європейських літератур, героїв, що є, ніби, живим образом автором проповідуваних ідей. Звісно, така проповідь не все приносить сподівані наслідки. А, властиво кажучи, навіть доволі рідко. Було б неумудро думати, що само проповідування таких ідей могло б привести одної днини до істотної психічної переїни якогось одного індивідуума, не говорячи вже про масу. Людина слабкої волі не стане сильною по перечитанні навіть соток томів волюнтаристичної літератури (не говорячи вже про Донцовські «компіляції»). На те, що герої Джека Лондона чи О. Флягерти є сильні, склався цілий ряд біологічних і історичних обставин. І волюнтаризм американської чи ірландської літератури є тільки відбиттям тої дійсної сили, яка є прирощенна їхнім народам. І ми може дійдемо колись до такої літератури, але це буде лише тоді, коли ми, справді, станемо сильною нацією. Сьогодні трудно щоб наша література відбивала силу, якої в нас ще немає. Вплив літератури на переродження психіки народу може бути великий, але він може виявлятися тільки посередньо через створювання відповідної атмосфери, що була б пересичена напруженістю волі, викликувала б жадобу й психічне наставлення — одмінити себе, та була б догідним ґрунтом для вирощування сильних прийдешніх поколінь. Але український письменник, який на магатиметься зображати таких «сильних героїв», — якщо він з натури не є сильною індивідуальністю, не потрапить ніколи дати нам справжній мистецький образ такої сили. Його повісті про «сильних людей» все будуть повістями про «людей, які нама-

галися бути сильними», або «яким лише здавалося, що вони сильні». Не почувуючи сили в собі самим, він старатиметься замінити цей брак наслідуванням в більшій або меншій мірі близьких, чи лише зрозумілих йому психічно чужих зразків, що призведе остаточно до створення в літературі певних окреслених шаблонів та рецепт, за якими ці герої будуть змальовуватися. Та навіть і так «спрепаровані» герої, з усією їхньою декляматорською напушеністю, що заслонює внутрішню порожнечу, з їхньою, трохи не механічною, реакцією на всякі прояви життя — відповідно до обраного взірця, навіть і така література може мати свій вплив на духовний розвиток мас. І коли для даного історичного моменту вона не те що незвичайно корисна, а просто необхідна, то ця обставина ще не є ознакою її дійсної, довічної вартості, і це не дає їй права називатися *справжньою* літературою. Вся справа в тому, щоб уміти розмежувати ці дві літератури, і щоб наші письменники не обманювали себе й не думали, що, намагаючися пристосовувати Донцовські ідеї в своїх творах, вони творять справжню літературу. Правдиве мистецтво не зносить ані дидактичності, ані прагматизму, і хутко задирається від насильної інекції всяких ідей. І як, з одного боку, ідеї Донцова в останньому десятилітті відограли неабияку роль в політичному й громадському житті молоді, в напрямку його активізації, так, з другого боку, їхній вплив на розвиток української літератури був, здебільшого, просто шкідливий. Це безперечно, що націоналізм, хоч-би найменше засліплений, призводить, кінець-кінцем (принаймні, в наших умовах нерівномірності розвитку духових чинностей нації) до певного звуження духових обріїв, а то й до атрофії деяких інтелектуальних заінтересувань. З цією, зрештою, цілком мимовільною, тенденцією націоналізму треба боротися, передовсім *нам самим* націоналістам. Тим небезпечніша й шкідливіша вона (ця тенденція) для розвитку нашої літератури в націоналізмі Донцова, який іде під гаслами, ніби-то наймодернішого, західного європейства і ставить собі, саме, за ціль відкривати українському громадянству нові горизонти. Хто сяк-так ознайомлений з західно-європейськими літературами, та слідкує за духовним життям того культурного комплексу, що до нього й ми себе зараховуємо, той мусить бути здивований і вражений вузько-однобічним вибором чужих авторів, що їх Донцов подає до уваги українського читача — безсистемно, хаотично, фрагментарично! То-ж не дивота, що наші наймолодші письменники, які попадаються під руку Донцова, не бачучи поза ним світу, тупцюють лише навколо його ідей, та перелицьовують на всі лади проповідувані ним готові формули.

Автор «Сонетів і строф» є одним з наймолодших поетів, які групуються навколо «Вістника», а до того одним з талановитіших, тим-то й більше значіння може мати дослідження впливу Донцових ідей на його творчість. Вже самий сюжет цілої збірки є вельми характеристичний! Що-ж бо може мати в собі більше бунтарського й революційного, як тюремна лірика, що в ній така добра нагода показати сильну людину, «людину вільну й неборну», як каже автор, — яка прагне «чину і розплати». Але, водночас, який важкий цей сюжет до оброблення, коли хочеться бути справді оригінальним! Бо скільки вже поетів не оброблювало цього сюжету в усіх мовах (деякі культурні народи мають навіть окремі антології тюремної лірики) і яких проблем, звязаних із тюремним життям не було вже порушено. Та, зразу-ж, треба завважити, що якихось нових мотивів, чи, навіть, своєрідного українського тону до світової тюремної лірики збірка Кравцева, на жаль, не вносить. Коли-б «Сонети і строфи», перекладені на чужу мову, знайшлися в якійсь антології, поруч з іншими чужоземними поетами, не можна подумати, щоб хтось, читаючи їх, міг з подивом викликнути: «Так міг написати лише Українець!». Але й особистих, чисто індивідуальних, ноток в поезіях Кравцева є менше, ніж повинно бути. Багато там усього такого, що є, або надумане, або начитане. Так і відчувається, що автор не відкриває нам свого дійсного духового обличчя, яким воно є, але намагається скомпонувати його так, щоб воно як найбільше гармонізувало з ідеалами свого вчителя. Це теж призводить до явного наслідування або й запозичування Донцовських ідей. Вичитана в Донцова думка, що сильна людина найбільше не терпить викликати чиясь милосердя, що всяке співчуття принижувати (Л. Н. В., 1932 І. ст. 70), навіває авторові тираду:

«Чого-ж над нами, мов сльозаві тридні,
ллете невгавно сліз ослизлі перли,
та й чом ви серце надвое роздерли,
бідкуючи про долю нашу, злидні? і т. д.

(ст. 12)

І коли далі, щоб навести приклад такого милосердя, а заразом зневаги, Донцов оповідає про Ірландця, який зірвав усякі звязки із своєю товаришкою життя, коли вона йому сказала, що «його нарід заслуговує на подив і милосердя», — бо-ж ніхто не сміє над сильною людиною милосердитися, — то ця думка теж викликає в автора таке саме психічне наставлення:

ляди про Редінгську вязницю». Образ «думка одна все в мізку, наче цвях» (в поезії «Суворі речі в нас...») навіяна, мабуть, Бажановим «в мозок вгруз дум цвях» («Протигаз») і т. д. Загалом кажучи, занадто помічається ерудиція автора, забагато відчувається ремінісценцій, читаць часто попадає на образи, які йому здаються знайомими, маючи враження, що він їх уже стрічав десь у інших авторів. Вірші — не зважаючи на цілковиту бездоганність форми — читаються доволі важко. Завинила в тому, безсумніву, авторова мова. В якомусь зблуканні духа, чи може, щоб «епатувати міщанина» („épater le bourgeois“) прийшла йому до голови нещасна думка збогатити свій особистий словник цілою масою слів з Грінченка, здебільшого українців, що, поки-що, залишаються лише провінціалізмами і ще не ввійшли до загальної української літературної мови. Є їх, як на таку маленьку збірочку, (неповна 40 ст.), кілька десятків. Це, рішуче, забагато! Ніхто таких слів, як *непатлий, омах, лутка, обмара, змарга, огневиця*, і т. д. не тільки з Галичан, але мабуть і з Наддніпрянців, не зрозуміє. А не кожний читач має змогу й охоту заглядати до Грінченка. Але й з погляду естетики віршу не слід заводити в поезію безкритично всілякі провінціалізми. Кожне слово, крім свого звичайного значіння, має ще свій особливий запах, свою згукову гармонію, свої окремі можливості викликування настроїв. Хто-ж зрозуміє такі місця, як в «карбовані тверді рядки сонетів заковую життя гарячий омах,» коли не знаючи, що таке омах, це слово нагадуватиме читачеві російський «промах». Таких прикладів можна б було навести більше. І, взагалі, в цілій збірці почувується якась «кованість,» намагання автора підшукувати згучні «сильні» слова, які, панізани одні за одними, спосою динамікою, попросту, аж розсаджують вірш. Деяка стриманість, ошадність у вислові могла б авторові тільки вийти на користь.

Та, не дивлючися на те все, що я досі сказав, треба ствердити, що автор все-ж має талант. Такі безпретензійні строфи, як, «Гуляють зайчики, або «Спалився, витлів юний липень...», написані мабуть у хвилини, коли автор забув про свої котурни, збуджують надію, що ми, ще колись, діждемося від нього справді вартісних і оригінальних речей. Але сьогодні, тям часом, поет ще не віднайшов себе.

І. В. Дубицький.

ЛИСТУВАННЯ З ЧИТАЧЕМ.

Др. М. К. (Львів).

Дякуємо за побажання успіху і за компліменти на адресу редакції. Цілком погоджуємося з Вашою думкою, що «ще не маємо журналу, який носив би лише літературний характер, видавався б естетично, із розумінням для доброї книжки, та міг би репрезентувати українську культуру серед чужинців». Власне тому й видаємо «МИ». Що-ж торкається Варшави, то — це місце видання цілком випадкове, це просто, місце осідку та зарібку редакції. Наша думка така, що не місце видання, лише дух журналу та імена співробітників рішають про вартість журналу. Сподіємося, що наше суспільство потрапить це вирозуміти. Пишете, що «видавання у Львові спричинило би цілковиту безконкурентність журналу, та приєднало би багато передплатників». Не думаємо. Читач «МИ» мусить рекрутоватися із сфер необтяжених провінціальними забобонами.

П. «Старому» з Луцька.

Питаєте про наше відношення до Донцова. Відповідаємо: симпатії чи антипатії до Донцова це особиста річ наших співробітників і «МИ», як орган суто-літературний в ці справи не втручається. Назагал Донцов интересує нас лише в справах, що мають зв'язок з літературою.

Л. Сірий. (Філадельфія)

Н. Холодна вродилася на Полтавщині. Її вірші ясно розкидані в Л. Н. В. Питаєте, «чи вона така-ж жіноча, як її вірші?» Мусіли б запізнатися з нею самі. Поділяємо Вашу думку, що «вона відриває нашу еротичку від малоросійського примітивізму». Матеріяли Ваші, як суто інформаційні, на жаль, не надаються до «МИ». В справі поширення «МИ» на Америку вислали Вам окремого листа.

Всім нашим прихильникам, що прислали редакції «МИ» привітання з Новим Роком, складаємо оцим сердечну подяку.

КНИЖКИ Й ЧАСОПИСИ, НАДІСЛАНІ ДО РЕДАКЦІЇ.

Богдан Лепкий: До питання про переклади ліричних поезій. Краків 1933.

Василь Сімович: Йосиф Їречек і українська мова. (До азбучної заверюхи 1859 р.). Прага 1933. Видання Укр. Висок. Педаг. Инст. ім. М. Драгоманова, 71 стор.

Галина Журба: Зорі світ заповідають... Львів 1933. Накладом Ів. Тиктора. ст. 128.

Катена (місячник) 1934 (січень) Холм.

Zet (двогизневик) 1934 (№ 20 і 21) Варшава.

ПАТЕТИЧНЕ ПІСЛЯСЛОВО.

Високоповажані читачі! Мудрі радники! Шановні й суворі педагоги! Адвокати, лікарі, власники кам'яниць!.. І врешті Ви, українська молоде, Ви, любі, стрункі панночки, що тільки-но починаєте торкатися своїх уст чарівним карміном, і ти, надіє українського спорту, широкоплечий, розсміяний юначе!

Це патетичне слово до Вас усіх!

Невже-ж Ви, по перечитанні нашого журналу, залишитеся байдужі для його майбутнього? Невже-ж, справді, як запевнюють редактори й видавці українських часописів, лише енергійна інтервенція провінціальних адвокатів, що підтримують бурхливе існування своїх канцелярій „стяганням належностей судовою дорогою“, може змусити Вас стати в ряди активного читальницького загалу?

О, ні, ми в це не хочемо повірити!

Навпаки, ми хочемо повірити в те, що і у нас існує справжній культурний читач, який бере близько до серця справи рідної літератури та її долі в нашій важкій дійсності.

Ми хочемо повірити в те, що він, цей читач, прийде нам з активною допомогою, що він збагне й зрозуміє наш самітний шлях крізь український примітивізм та побутовщину, і що, тому, він, передовсім, постарається виконати свій громадянський обов'язок, свій маленький обов'язок відносно рідної літератури, в даному випадкові відносно нашого журналу — він... чесно вплатить на чековеkonto № 27.733 належність за прочитану книжку „МИ“!

Так, високоповажані читачі! Ми, справді, віримо в те, що Ви не занедбаєте цього свого обов'язку.

Правда, взамін за надіслану рівновартість книжки, ми не обіцяємо Вам ані дійної корови з піврічним телям, ані машини „Зінгер“, ані шматка мила фірми „Центросоюз“. Ми не обіцяємо Вам також безплатних білетів до кін і протекції до заїзжого графольога. І вже цілком не обіцяємо пліток, „Інформацій“, „пресових фільмів“ і ринкової лайки, що так бундючно блукає сторінками багатьох наших „літературних журналів“. Але ми обіцяємо Вам правду, живу, невідроблену літературу, бадьорий контакт з культурними змаганнями сьогоденного дня. Ми зму-

симо Вас почути, як міцно бється романтичне серце нашої нації, як шумить стриножена, але бурхлива і юна доба нашого відродження.

Ні, ні, повірте нам! Ми не будемо Вас ані повчати, ані зануджувати. Ми тільки даватимемо Вам теми до думання, змагатимемо до того, щоб Ви відчули запах культурного українського слова, великого українського слова, яке ніколи, чуєте, ніколи, не має права згинутися в умовах наших злиденних буднів!

А втім, постараємося говорити ясно.

Шановні читачі!

Це патетичне слово до Вас усіх!

І цим патетичним словом ми, редакція молодого журналу, хочемо сказати, що журнал наш існуватиме лише тоді, коли кожний читач сконкретизує свої симпатії до питань літератури, та не баритиметься реально заманіфестувати своєю прихильністю до журналу, який, може єдиний під цю хвилю на всіх українських землях, цим питанням вповні присвячений.

З М І С Т.

Наталя Лівичка-Холодна. З французьких поетів, (переклади з Люїз Лябе, Марселін Деборд-Вальмор, Шарля Бодлера і Моріса Роліна) — 5; *Андрій Крижанівський.* Сонце в пісках (роман) — 9; *Й. С. Махар.* Годгота (переклад Євгена Маланюка). — 92; *Камо-но-Чомей.* Годжокі (переклад С. Левинського)—101; *Мігель де Унамуну.* В обороні антипатії (переклад з еспанської)—124; *Степан Смаль-Стоцький.* Концепція Шевченкової поеми «Сон» і її мистецьке переведення — 130; *К. Іллаковичівна.* Біла троянда, Червона троянда, Верес. — 156; *К. Вержинський.* Ялівець. — 159; *Макс Шелер.* Герой (переклад з німецької)—161; *Й. Калинів.* Лицем до життя. — 175; Рецензії: *Андрій Крижанівський.* Вістник, 1933, кн. 12. — 184; *Євген Маланюк.* Галпна Жубра: Зорі світ заповідають... — 190; *І. В. Дубицький.* Богдан Кравців: Сонети і строфи — 192; Листування з читачем — 198; Патетичне післяслово — 199.

Дереворити *Ніла Хасевича і Петра Холодного.*

Умовини передплати: річно (за 4 книжки) 10 зол.; окреме число — 2.75.

Адреса редакції і адміністрації: Варшава, вул. Згода 8, пом. 6, тел. 2-20-88.

